Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Заснований у 1993 році
Періодичність випуску — 4 номери на рік

№ 1 (84) 2016

Харків
«Право»
2016

УДК 34 ISSN 1993-0909

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 9 від 18 березня 2016 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 19889-9689Р від 09.04.2013 р.

Збірник наукових праць внесено до Переліку
наукових фахових видань у галузі юридичних наук
(наказ МОН України № 241 від 09.03.2016 р.)

Збірник наукових праць включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International
(Варшава, Польща)

Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол.: О. В. Петришин та ін. – Х. : Право, 2016. – № 1 (84). – 174 с.

Засновники:
Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець:
Національна академія правових наук України

Відповідальний за випуск
О. В. Петришин

Матеріали друкуються українською, російською та англійською мовами

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 70, Національна академія правових наук України. Тел. (057) 707-79-89

Офіційний сайт: visnyk.kh.ua
e-mail: visnyk_naprnu@ukr.net

© Національна академія правових наук України, 2016
© Видавництво «Право», 2016

НАУКОВА РАДА:

В. Я. Тацій – д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України та НАПрН України (голова наук. ради); **Ю. В. Баулін** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Ю. П. Битяк** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. І. Борисов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. Д. Гончаренко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. В. Ківалов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. Д. Крупчан** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Н. С. Кузнєцова** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. К. Мамутов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України та НАПрН України; **В. Т. Нор** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. В. Петришин** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. М. Прилипко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **П. М. Рабінович** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. Д. Святоцький** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **А. О. Селіванов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. П. Тихий** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Ю. С. Шемшученко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. В. Петришин – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України (голова ред. колегії); **Ю. Є. Атаманова** – д-р юрид. наук, доц.; **Г. І. Балюк** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Ю. Г. Барабаш** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. С. Батиргарєєва** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.; **Х. Н. Бехруз** – д-р юрид. наук, проф.; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. І. Борисова** – канд. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **М. В. Буроменський** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. М. Гаращук** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. В. Голіна** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Б. М. Головкін** – д-р юрид. наук, доц.; **К. В. Гусаров** – д-р юрид. наук, проф.; **Г. Г. Демиденко** – д-р юрид. наук, проф.; **Л. М. Демидова** – д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Журавель** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Д. В. Задихайло** – д-р юрид. наук, проф.; **М. І. Іншин** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **О. В. Капліна** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. П. Колісник** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. В. Комаров** – канд. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. В. Кресін** – канд. юрид. наук, доц.; **М. П. Кучерявенко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. В. Лемак** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. В. Луць** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **П. М. Любченко** – д-р юрид. наук, проф.; **Д. В. Лук'янов** – канд. юрид. наук, доц.; **С. І. Максимов** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Л. М. Москвич** – д-р юрид. наук, проф.; **І. В. Назаров** – д-р юрид. наук, проф.; **В. Я. Настюк** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **О. П. Орлюк** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **М. І. Панов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. П. Погребняк** – д-р юрид. наук, проф.; **В. Г. Пилипчук** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. О. Рум'янцев** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **С. Г. Серьогіна** – д-р юрид. наук, доц.; **О. В. Скрипнюк** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **І. В. Спасибо-Фатєєва** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. Ю. Уркевич** – д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Г. І. Чанишева** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. Ю. Шепітько** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. Г. Шило** – д-р юрид. наук, проф.; **М. В. Шульга** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **І. В. Яковюк** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Ярошенко** – д-р юрид. наук, проф.

ІНОЗЕМНІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Вільям Еліот Батлер – проф. (США); **Чаба Варга** – проф. (Угорщина); **Карл-Герман Кестнер** – проф. (ФРН); **Йошіке Курумісава** – проф. (Японія); **Снєголе Матюльєне** – проф. (Литва); **К. Л. Томашевський** – д-р юрид. наук, доц. (Республіка Білорусь); **Томаш Юстінські** – проф. (Польща)

Зміст

Доповідь президента Національної академії правових наук України В. Я. Тація про основні результати діяльності академії у 2015 р. на загальних зборах, що відбулися 3 березня 2016 р. 8

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

РАБІНОВИЧ П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація 19

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ

ГОНЧАРЕНКО В. Д. Регламенти законодавчих органів України за радянських часів 30
ЄРМОЛАЄВ В. М. Державницька думка гетьманів України (середина XVII–XVIII ст.): змістовні аспекти 43
РУМ'ЯНЦЕВ В. О. Сергій Іванович Зарудний і судова реформа 1864 року 57

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

СПАСИБО-ФАТЄЄВА І. В., НАДЬОН В. В. Правова природа обов'язків у спадкових правовідносинах 66
БОБКОВА А. Г., ЗАРУДНЄВ Є. О. Щодо господарського відання та оперативного управління майном порівняно із законодавством ФРН 76

ПИТАННЯ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА

ПЕТРИШИН О. В., ПЕТРИШИН О. О. Міжнародні стандарти місцевого самоврядування в контексті євроінтеграційних процесів в Україні 84
СОЛЯННІК К. Є. Правова форма діяльності органу публічної влади як джерело муніципального права 92

ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА

ЯРОШЕНКО О. М. Укладення трудового договору, всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», як самостійна підстава припинення трудового договору 100

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК

БУЛУЛУКОВ О. Ю. Функції тактичних рішень у криміналістиці 109

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

КУП'ЯНСЬКИЙ М. Г. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств 118
МОІСЕЄНКО Ю. М. Особливості судової юрисдикції по справах про захист цивільних прав сторін договору банківського вкладу 128
ПОЛЯКОВА Ю. О. Громадські ради як консультативно-дорадчі органи при Президенті України 136
ЧОРНА Ю. В. Поняття та основні ознаки системи банкрутства 145

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Інформація за результатами загальних зборів Національної академії правових наук України *(В. Журавель)* 156
Звіт про витрачання бюджетних коштів Національною академією правових наук України за 2015 р. 158

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Гончаренко В. Г. 162
Журавель В. А. 163
Максимов С. І. 165
Навроцький В. О. 167

Пам'яті Василя Дмитровича Берназа 169

Table of contents

Report of the President of National Academy of Legal of Sciences of Ukraine V. Tatsiy on the main results of the Academy in 2015 at a general meeting of the Academy, that have occurred March 3, 2016 8

QUESTIONS OF THE THEORY OF HUMAN RIGHTS

RABINOVYCH P. International Standards of Human Rights: Properties, General Concept, Classification 19

GENERAL ISSUES OF THE LEGAL SCIENCE

GONCHARENKO V. Regulations Legislative Bodies of Ukraine During the Soviet Period 30
ERMOLAEV V. State Thought Hetman of Ukraine (the Middle of XVII–XVIII Centuries): the Substantial Aspect 43
RUMIANTSEV V. Sergei Ivanovich Zarudny and Judicial Reform in 1864 57

QUESTION OF CIVIL AND ECONOMIC LAW

SPASIBO-FATEYEVA I., NADION V. Legal Nature of the Hereditary Relations 66
BOBKOVA A., ZARUDNYEV Y. Regarding Economic Management and Operative Management of the Property Versus from Germany Law 76

QUESTION OF MUNICIPAL LAW

PETRYSHYN O., PETRYSHYN O. The Role of International Standards of Local Self-government in the Process of Ukraine's European Integration 84
SOLYANNIK K. The Legal Form of the Public Authorities as the Municipal Law Source 92

QUESTION OF LABOR LAW

YAROSHENKO O. Concluding an Employment Contract, Contrary to the Law Ukraine «On Prevention of Corruption», as a Stand Alone Grounds for Termination of Employment Contract 100

QUESTION OF CRIMINAL LEGAL SCIENCES

BULULUKOV O. Functions of Tactical Decisions in Criminalistics 109

IN EARLY CAREER

KUPYANSKIY M. Problems of Special Knowledge Usage During Investigation of Serial Sexual and Sadistic Murders 118
MOISEIENKO Yu. Features of the Court Jurisdiction of Cases on the Protection of the Civil Rights of the Parties of the Contract of Bank Deposit 128
POLIAKOVA J. Public Advices as Consultative-Deliberative Organs are at President of Ukraine 136
CHORNA Yu. The Concept and Basic Features of the System of Bankruptcy 145

SCIENTIFIC LIFE

Information on the Results of the General Meeting National Academy Legal Sciences of Ukraine *(V. Zhuravel)* 156
The Report of the National Academy Legal Sciences of Ukraine about the State Budget Funds Use on 2015 158

PERSONS CELEBRATING THEIR ANNIVERSARIES

Goncharenko V. G. 162
Zhuravel V. A. 163
Maksymov S. I. 165
Navrotskyi V. O. 167

In Memory of Vasyl Dmytrovych Bernaz 169

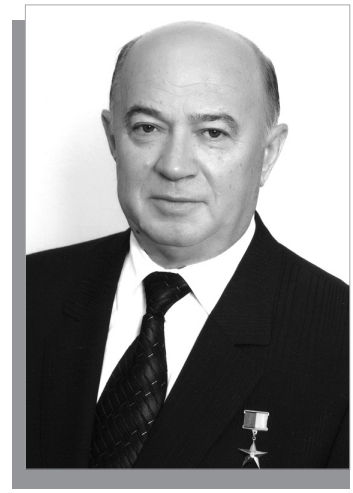

Доповідь президента Національної академії правових наук України В. Я. Тація про основні результати діяльності академії у 2015 р. на загальних зборах, що відбулися 3 березня 2016 р.

В останні два роки Україна зіткнулася з найбільшими викликами за роки своєї новітньої історії. Військова агресія, фінансово-економічна криза, соціальна напруга в суспільстві не могли не вплинути й на розвиток наукової сфери загалом та Національної академії правових наук України зокрема. Науковці академії відчули суттєве зменшення бюджетного фінансування, вимушене скорочення наукових кадрів та окремих напрямів наукових досліджень. Наукові співробітники академії поряд зі своїми співвітчизниками зі зброєю в руках захищали незалежність нашої держави в лавах Збройних Сил України.

У таких складних умовах підвищується відповідальність за збереження та розвиток академії, її реформування відповідно до потреб часу. В 2015 р. було опубліковано доклад ЮНЕСКО по науці, який ця організація робить кожні п'ять років, спрямований на виявлення головних тенденцій розвитку науки у світовому вимірі. Серед них слід виокремити такі.

1. Рівень фінансування науки практично в усіх країнах зростає (загалом у світі за останні п'ять років спостері-

гається збільшення на 30%). Усе більше країн розуміють, що витрати на наукові дослідження приводять до прискорення економічного розвитку та є ключовою умовою побудови стабільного і благополучного суспільства. Держава при цьому фінансує переважно фундаментальну науку, а приватні структури – прикладні дослідження.

2. Збільшується кількість наукових досліджень, установ та вчених. За останні п'ять років кількість науковців у світі зросла на 20% та становить майже 8 млн осіб. Кількість наукових публікацій збільшилася на 23% та становить (на рік) 1 млн 300 тис. наукових публікацій.

3. Глобалізація науки та освіти. Інтернет продовжує змінювати світ. Завдяки новітнім технологіям значно полегшується доступ до результатів досліджень у всьому світі, збільшується кількість спільних міжнародних проектів, науковці та студенти стають усе більш мобільними.

4. Збільшення недержавного фінансування наукових проектів. У світі існує наразі велика кількість організацій (комерційних і некомерційних), які готові вкладати кошти в необхідні, перш за все прикладні розробки. Сотні мільйонів доларів щороку витрачають лише міжнародні організації на різноманітні грантові програми для країн «молодої демократії».

Україна останніми роками, на жаль, рухається у протилежному світовим тенденціям напрямі. Так, державне фінансування наукових досліджень щороку зменшується та становить близько 0,2% ВВП; кількість наукових працівників скоротилася з 300 тис. у 1991 р. до майже 100 тис. осіб зараз; українські науковці за рік публікують лише близько 6 тис. статей, які обраховуються міжнародною наукометричною системою «Веб Сайнс». Приміром, кількість відповідних публікацій у сусідніх країнах (Польща, Туреччина) становить від 30 до 35 тис. публікацій. Отже, слід зробити правильні висновки з таких недоліків та виправляти їх відповідно до сучасних світових вимог.

У цьому контексті найважливішою подією минулого року стало прийняття нової редакції Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність». Національна академія правових наук України взяла найактивнішу участь у його розробці. Протягом усього року фахівці академії доопрацьовували, вносили зміни та пропозиції до тексту законопроекту. Науковці академії неодноразово брали участь у роботі Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України, Парламентських слуханнях з його розробки, робочих групах та нарадах.

Закон започаткував суттєве реформування наукової сфери. Одними із головних його новацій є:

– обов'язок держави – досягнення до 2025 р. обсягу фінансування наукової сфери на рівні 3% ВВП. Така вимога випливає з Лісабонської стратегії Європейського Союзу, з якою Україна пов'язала себе Угодою про асоціацію;

– створення Національної ради з питань розвитку науки і технологій як постійно діючого органу при Кабінеті Міністрів, який вироблятиме стратегію розвитку науки в Україні. Національна рада має стати верховним органом громадського контролю в галузі науки та

механізмом для ефективної взаємодії між представниками наукової громадськості, органів виконавчої влади, економіки та бізнесу. Рада буде оцінювати річні звіти академій щодо їх наукової роботи;

– Закон закріпив систему національних академій наук, підтвердив статус головних розпорядників бюджетних коштів, істотно демократизував процедури обрання керівництва, вперше надав право голосу не лише академікам і членам-кореспондентам, а й представникам колективів наукових установ. Вони мають право голосувати по всіх питаннях, окрім виборів нових членів. Членами президій віднині можуть бути не тільки академіки та члени-кореспонденти, а й авторитетні доктори наук, які працюють в установах академії. Обмежується строк перебування на виборних керівних посадах наукових установ та академій наук двома термінами;

– розширюються можливості взаємодії академічної та університетської науки. Університети та наукові установи матимуть змогу створювати постійні або тимчасові наукові колективи; провадити спільні наукові дослідження; утворювати наукові установи подвійного підпорядкування, спеціалізовані кафедри для підготовки фахівців за кваліфікаційним рівнем магістра та доктора філософії, а також організовувати спільні магістерські та PhD програми;

– Закон передбачає можливість для державних наукових установ бути співзасновниками господарських товариств;

– Закон усуває багато бюрократичних перепон на шляху розвитку науки; запроваджується гнучкий та дистанційний режими робочого часу (який, до речі, є необхідним для науковців, які виїхали з окупованих територій); передбачено можливість науковим працівникам підвищувати кваліфікацію та проходити стажування як в Україні, так і за кордоном, без втрати робочого місця й наукового стажу та багато іншого;

– Закон не є повністю досконалим, у ньому залишилися й певні колізії та неточності, на які вказували правники академії, але новий Закон усе ж дає повний набір можливостей для всіх наукових установ для розвитку та вдосконалення, перетворення їх на динамічні та сучасні структури, що створюють необхідний для суспільства та держави науковий продукт. Ініціатива щодо реалізації його положень повинна виходити від кожної наукової установи академії;

– Закон надав академії стислий термін – 3 місяці, щоб її Статут було розроблено та затверджено на загальних зборах, узгоджено з Міністерством освіти і науки України та зареєстровано в Міністерстві юстиції України.

Ефективна співпраця з Парламентом щодо доопрацювання указаного Закону стала можливою завдяки тісним зв'язкам науковців академії з постійними комітетами Верховної Ради України, участі в різноманітних заходах, які вони проводили, наданню експертних висновків за законопроектами. Так, протягом минулого року фахівці академії брали участь у підготовці та проведенні Парламентських та комітетських слухань – «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України», «Інтелектуальна власність в Україні. Стан та концептуальні засади розвитку», «Діяльність Рахункової палати:

шляхи законодавчого реформування», «Вплив громадянського суспільства на формування етнонаціональної політики єдності в Україні», «Сімейна політика України», «Правове забезпечення реформи освіти в Україні» тощо.

За результатами проведення Парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави», що відбулися за активної участі співробітників президії та інститутів академії, було прийнято Постанову Верховної Ради України, якою підкреслено необхідність «Підвищити роль та відповідальність НАН України та Національної академії правових наук України у підготовці довгострокової стратегії національної безпеки України, реформуванні та розвитку державної і недержавної складових сектору безпеки України, проведенні наукової, науково-технічної експертизи, підготовці прогнозів і наслідків реалізації найбільш важливих рішень держави та їх міжнародно-правового забезпечення» та поставлено таке завдання: «Опрацювати питання щодо участі профільних наукових установ НАН України та Національної академії правових наук України у науковому забезпеченні конституційної реформи та децентралізації системи державного управління в Україні, законотворчій діяльності Верховної Ради України, проведенні наукових експертиз проектів законів, розробці складових електронного парламенту, створенні єдиної системи нормативно-правової інформації державних органів та органів місцевого самоврядування, гармонізації законодавства України з нормами правових актів Європейського Союзу».

Перед академією постає важливе завдання реалізації зазначеної Постанови Парламенту. Президією академії розроблено проект договору між Верховною Радою України та Національною академією правових наук України щодо організації співпраці. Проте кожен інститут повинен на своєму рівні встановлювати постійні робочі відносини з профільними комітетами Парламенту, брати участь у всіх заходах комітетів, стати основним науково-експертним партнером Парламенту кожен у своїй галузі.

Багато в цьому напрямі вже зроблено. Так, НДІ інформатики і права (директор – В. Г. Пилипчук) розробляє складові елементи системи електронного парламенту, зазначеного у Постанові. НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування (директор – С. Г. Серьогіна) є основною експертною установою для Конституційної комісії в частині розробки змін до Конституції щодо децентралізації влади, реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою.

Комітет з питань науки і освіти планує проведення Парламентських слухань на тему: «Інтелектуальна власність та трансфер технологій». НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку (в. о. директора – С. В. Глібко) та НДІ інтелектуальної власності (директор – О. П. Орлюк) є експертними установами, які готують проведення слухань.

НДІ інтелектуальної власності (директор – О. П. Орлюк) тісно співпрацює з профільними комітетами Парламенту та Державною службою інтелектуальної власності України. За їх безпосеред-

ньою участю було розроблено «Проект Концептуальних засад розвитку сфери інтелектуальної власності України», який стане основою розробки «Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності України».

У 2015 р. почалися глибокі та системні реформи в багатьох сферах державно-правового життя. Наукові установи та науковці НАПрН України роблять все можливе для їх швидкого та ефективного втілення – беруть участь у розробці їх наукового підґрунтя та загальної концепції, створенні та реалізації їх заходів, працюють у різноманітних дорадчих органах, пропонують необхідні державі законопроекти.

3 березня 2015 р. відповідно до Указу Президента України утворено Конституційну Комісію як спеціальний допоміжний орган при Президентові України, основними завданнями якого є: а) напрацювання узгоджених пропозицій щодо проведення конституційної реформи в Україні; б) забезпечення широкого громадського та професійного обговорення пропозицій щодо проведення конституційної реформи в Україні; в) підготовка тексту законопроекту щодо внесення змін до Конституції. До складу Комісії було обрано найкращих правників та конституціоналістів України, зокрема, членами комісії стали представники академії – М. В. Буроменський, С. П. Головатий, А. П. Заєць, М. І. Козюбра, В. П. Колісник, О. Л. Копиленко, Є. Б. Кубко, Н. С. Кузнєцова, О. П. Подцерковний, С. Г. Серьогіна, І. А. Тимченко, Ю. С. Шемшученко.

За цей рік зроблено чимало. Розроблено три проекти законів України про внесення змін до Конституції України: щодо децентралізації влади; щодо правосуддя; щодо прав, свобод та обов'язків людини та громадянина. На цей час два перші пройшли експертизу Венеціанської комісії Ради Європи, отримали схвалення Конституційного Суду України та були попередньо проголосовані Верховною Радою України.

У 2015 р. розроблено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки та План дій щодо його реалізації. Метою стратегії визначено утвердження такого правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, їх справедливому відновленні у разі порушення.

За ініціативою академіка-секретаря відділення цивільно-правових наук Н. С. Кузнєцової до п. 5.2 Стратегії одним із завдань включено «забезпечення тісної співпраці Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів з науковими установами Національної академії правових наук України». Це покладає на академію обов'язок постійно допомагати вищим судовим органам проводити реформування та вдосконалювати свою правозастосовну діяльність.

Членами Ради з питань судової реформи є науковці академії – Ю. В. Баулін, М. І. Козюбра, Н. С. Кузнєцова.

4 червня 2015 р. Верховна Рада України затвердила «План законодавчого забезпечення реформ в Україні», яким передбачено розробку та прийняття близько 500 законодавчих актів у всіх сферах життя суспільства. Президія

академії відразу проінформувала про його прийняття інститути, які відповідно до власного фаху та наявної тематики дослідження визначили перелік законопроектів, що будуть ними розроблятися та супроводжуватися. Загалом за півроку наші фахівці вже підготували 19 законопроектів з цього переліку, зокрема, «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про національну безпеку», «Про телебачення та радіомовлення», зміни до законів «Про боротьбу з тероризмом», «Про підприємництво», «Про інноваційну діяльність» та ін.

Упродовж минулого року провідні фахівці установ академії на постійній основі брали участь у діяльності понад 30 робочих груп із розроблення законів та інших нормативно-правових актів. Зокрема, для центральних органів державної влади було підготовлено більш як 200 наукових висновків, пропозицій, рекомендацій та експертиз до нормативно-правових актів. Серед них слід виокремити такі: проекти законів України «Про державну службу», «Про територіальну громаду», «Про авторське право і суміжні права» (нова редакція), «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про боротьбу з корупцією», «Про Національну гвардію», «Про національну безпеку України», «Про правоохоронну діяльність та правоохоронні органи», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про Державну пенітенціарну систему України», «Про наукову та науково-технічну діяльність», проект нового Житлового та Трудового кодексу, проекти внесення змін до Податкового, Кримінального, Кримінального процесуального, Цивільного кодексів України та багатьох інших нормативно-правових актів.

На початку року Указом Президента України член-кореспондент академії В. П. Колісник був призначений суддею Конституційного Суду України.

Протягом року наукові дослідження в академії здійснювалися за 37 фундаментальними темами та 1 прикладною, з яких 10 – завершено. Слід зазначити, що всі завдання та результативні показники, передбачені паспортами бюджетних програм та договорами, за кожною фундаментальною темою повністю виконані, а за багатьма показниками – перевиконані. Результати дослідження за кожною закінченою темою відразу впроваджуються фахівцями інститутів у відповідні законопроекти (перш за все визначені у Плані законодавчого забезпечення реформ в Україні) та направляються зацікавленим органам державної влади.

У 2015 р. президія академії та її науково-дослідні установи виступили організаторами та співорганізаторами більш як 50 наукових заходів – конференцій, семінарів, «круглих столів» тощо. Однією із найбільш цікавих є Всеукраїнська науково-практична конференція «Правове забезпечення розвитку національної інноваційної системи в умовах глобалізації», співорганізаторами якої виступили Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Департамент інноваційної діяльності та трансферу технологій Міністерства освіти і науки України, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

За допомогою мультимедійного обладнання робота конференції одночасно проходила у приміщенні президії Національної академії правових наук України у м. Харкові та у приміщенні Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності у м. Києві. Учасники із двох найбільших центрів юридичної науки мали можливість спостерігати та слухати всі доповіді, вільно спілкуватися та обговорювати їх. Крім цього, під час конференції було встановлено скайп-зв'язок із колегами з Німеччини.

Одним із центральних питань конференції було обговорення розробленого співробітниками академії проекту Закону України «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності», який повинен суттєво вдосконалити правові та економічні засади національної інноваційної системи та пріоритетних напрямів інноваційної діяльності.

Досвід проведення таких інтерактивних конференцій та залучення до їх проведення зарубіжних учених, які можуть знаходитися в будь-якій точці Земної кулі, необхідно поширювати в усіх установах академії.

Наприкінці травня 2016 р. за підтримки ОБСЄ у м. Харкові відбудеться Міжнародна конференція «Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу», партнерами щодо її організації та проведення виступлять Університет Миколаса Ромериса (Литва) та Лодзький університет (Польща). Планується участь близько 15 іноземних доповідачів, які ділитимуться досвідом адаптації різних галузей польського та литовського законодавства до законодавства ЄС та аналізуватимуть проблеми, з якими може зіштовхнутися Україна.

Розвиток міжнародних відносин повинен стати одним із головних пріоритетів академії. У цьому аспекті вітчизняна юридична наука значною мірою є національно орієнтованою, а тому певним чином програє точним та природничим наукам, які завжди мають глобальний контекст та взаємний інтерес. Проте в багатьох галузях юриспруденції запозичення зарубіжного досвіду є необхідною умовою сучасного розвитку нашої науки. Потрібно встановлювати контакти із зарубіжними науковими установами та науковцями як на рівні всієї академії, так і окремих інститутів та міжособистого спілкування.

Минулого року в цьому напрямі було зроблено багато важливих кроків. Зокрема, здійснено візити до Університету Миколая Коперника та Лодзького університету (Польща), з якими підписано меморандум про співпрацю в галузі науки, досліджень та освіти.

Останніми роками академія уклала декілька подібних договорів, які дозволяють залучати іноземних учених до наукових досліджень, запрошувати їх до участі в наукових конференціях, включати до редакційних колегій академічних видань, влаштовувати взаємні стажування науковців тощо. Так, минулого року 7 іноземних науковців із США, Німеччини, Японії, Литви, Польщі, Білорусі та Угорщини ввійшли до складу редакційної колегії збірника наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України».

У Київському регіональному науковому центрі НАПрН України у межах виконання проекту Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції

в Україні» було організовано зустріч з експертом ЄС Гінтарасом Шведасом, в якій взяли участь працівники Міністерства юстиції України, члени Конституційного Суду України та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівники та провідні учені Інституту законодавства Верховної Ради України, Інституту держави і права ім. В. М. Корецького та Інституту економіко-правових досліджень НАН України.

Академія взяла активну участь у ряді заходів, які проводилися в м. Харкові Посольством Латвійської Республіки в Україні, зокрема у візиті Надзвичайного та Повноважного посла Аргіти Даудзе. У приміщенні Національної академії правових наук України відбувся «круглий стіл»: «Антикорупційне законодавство: теорія та практика застосування», співорганізаторами якого виступили Посольство Латвійської Республіки в Україні, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого та Національна академія правових наук України.

У заході взяли участь Надзвичайний і Повноважний посол Латвійської Республіки в Україні Аргіта Даудзе, депутат, голова підкомітету протидії корупції Комітету оборони, внутрішніх справ та боротьби з корупцією Сейму Латвії Алексейс Лоскутовс, старший експерт з питань протидії корупції Комітету оборони, внутрішніх справ та боротьби з корупцією Сейму Латвії Інесе Войка, провідні вітчизняні науковці. Доповідачі розповіли про досвід боротьби з корупцією, зокрема дуже цікавим був виступ Алексейса Лоскутовса, який 4 роки очолював у Латвії Бюро з запобігання та боротьби з корупцією.

Одним із напрямів розвитку академії повинно стати підвищення якості наукових публікацій. Цей показник є одним із базових критеріїв для оцінки потенціалу кожної наукової установи у світі.

Минулого року було здійснено декілька важливих проектів. «Щорічник українського права», в якому публікуються найкращі статті членів академії та науковців її установ, уперше почав друкуватися англійською. Віднині збірник наукових праць надсилається до провідних юридичних бібліотек світу – Конгресу США, Національних бібліотек Франції, Польщі, Латвії, Литви, Єльського, Гарвардського, Кембриджського та Оксфордського університетів тощо. Це дозволить авторам підвищити власні рейтинги цитування у провідних наукометричних базах.

У жовтні 2015 р. у Лондонському видавництві Wildy, Simmonds and Hill Publishing вийшов друком перший том «Загальнотеоретична та історична юриспруденція» п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» за загальною редакцією академіка О. В. Петришина (Ukrainian Legal Doctrine: in 5 volums / Ed. by V. Ia. Tatsyi, eng. edition ed. and transl. by W. E. Butler. – Vol. 1: Fundamental Theoretical and Historical Jurisprudence / Ed. by O. V. Petryshyn. – London: Wildy, Simmonds and Hill Publishing, 2015). Переклад на англійську мову та його наукову редакцію було здійснено іноземним членом НАН України і НАПрН України, членом-кореспондентом Міжнародної академії порівняльного права, професором Університету штату Пенсильванія (США) В. Е. Батлером.

П'ятитомну монографію «Правова доктрина України» було висунуто на здобуття Державної премії України в галузі науки і техніки за 2015 рік. Конкуренція була надзвичайно високою, втім було пройдено всі етапи конкурсу. Комітетом з Державних премій України в галузі науки і техніки робота була рекомендована до нагородження.

У звітному році збірник наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України» увійшов до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Варшава, Польща), що відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України прирівнює його публікації до статей у зарубіжних виданнях.

Важливим фактором діяльності академії минулого року було скорочення державного фінансування. Ця тенденція, на жаль, триває вже три роки поспіль. За цей період фінансування зменшилося на 10,8 млн грн, що становить понад 30%. Це є особливо відчутним, враховуючи, що інфляція за цей період становила близько 180% та відповідно зросли ціни на товари, послуги, комунальні тарифи.

Це призвело до вимушеного скорочення кадрів у всіх установах академії (загалом понад 100 науковців), неможливості сплатити в повному обсязі законодавчо передбачені видатки, зокрема надбавки за наукові ступені та наукові звання. Уперше за всі роки існування академії не було профінансовано академічні виплати академікам та членам-кореспондентам за два останні місяці 2015 р. Унаслідок недостатнього фінансування науково-дослідні інститути були вимушені зупинити окремі заплановані дослідження.

Також слід згадати про спробу незаконним шляхом реорганізувати академічну науку через Закон «Про Державний бюджет України на 2016 рік», перший проект якого передбачав злиття з НАН України всіх галузевих академій наук, підпорядкування цього «монстра» МОН України та позбавлення статусу головних розпорядників бюджетних коштів. У відповідь профспілки вивели науковців МОН України, НАН України та галузевих академій наук на мітинг за збереження вітчизняної науки.

Сьогодні у багатьох інших національних академіях та наукових установах ситуація ще більш критична. Багато закладів стоять на межі ліквідації. Лише завдяки значним зусиллям працівників президії та керівників інститутів, підтримці керівництва держави академія змогла відстояти більшу частину запланованого скорочення, відстояти свої права у профільному законі, зберегти статус головного розпорядника бюджетних коштів.

Така ситуація вимагає від нас більш активних зусиль щодо пошуку позабюджетного фінансування. Зараз це єдиний шлях гарантованого виживання та незалежності від примхливої ситуації з державним фінансуванням. Так, у звітному періоді установи академії уклали господарських договорів на загальну суму 4,5 млн тис. грн.

Безумовно, існує проблема комерціалізації нашого наукового потенціалу. Ми більше вміємо займатися науковими дослідженнями, здобувати нові знання, ніж заробляти на них кошти, але цьому потрібно вчитися.

Президія академії минулого року взяла участь у 5-ти конкурсах на здо-

буття грантів, які проводять Посольство Фінляндії в Україні, Посольство США в Україні, Міжнародний вишеградський фонд, приватний англійський фонд «Біар траст», Чорноморський фонд регіонального співробітництва. Останній із цього числа конкурс, який фінансується Фондом Маршалла «Німеччина – США», академія вже виграла та здійснює наразі дослідження, присвячене толерантності у постконфліктних суспільствах. Завдяки лише цьому гранту було отримано більш як 300 тис. грн.

Для української науки наразі відкриваються нові можливості для проведення наукових досліджень та їх зовнішнього фінансування.

20 березня 2015 р. відбулась історична подія для всієї наукової спільноти України – Міністр освіти і науки України Сергій Квіт та Комісар з досліджень, науки та інновацій Європейського Союзу Карлос Моедас підписали Угоду між Україною та Європейським Союзом про участь України у Рамковій програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020», яка є найбільшою транснаціональною програмою з наукових досліджень та інновацій у світі із загальним фондом близько 80 млрд євро. Програма передбачає принцип відкритих конкурсів, які оголошуються Європейською Комісією за різними напрямами наукової та інноваційної діяльності. Для цих конкурсів характерним є високий рівень конкуренції, а тому участь у них вимагає навичок подання заявок згідно з вимогами програми, вміння захищати інтелектуальну власність, розбиратись у правових і фінансових аспектах програми, добре володіти англійською.

Підсумовуючи звітну доповідь, необхідно окреслити головні завдання, що стоять перед академією в найближчій перспективі.

1. Головним завданням у першому півріччі є проведення державної атестації всіх наукових установ академії. Це завдання сформульоване у Законі України «Про Державний бюджет України на 2016 рік». На сьогодні Міністерством освіти і науки України створюється комісія щодо атестації. Відповідно до результатів атестації до 1 серпня 2016 р. буде визначено ефективність діяльності кожної установи та вжито заходів щодо оптимізації мережі установ, чисельності їх працівників, зокрема, реорганізації, об'єднання та ліквідації неефективних організацій. Усі інститути академії мають бути готові до атестації. У цьому контексті кожному інституту потрібно визначити основні напрями свого розвитку відповідно до Стратегії розвитку академії на 2016–2020 роки.

2. Президії академії необхідно найближчим часом узгодити проект статуту з Міністерством освіти і науки України (у разі зауважень внести необхідні правки) та зареєструвати в Міністерстві юстиції України. Після цього всі установи академії повинні розробити та представити на затвердження президії (червень 2016 р.) власні нові Статути.

3. Необхідно підвищити роль наукових установ академії в науковому забезпеченні конституційно-правових реформ, законотворчій діяльності Верховної Ради України, проведенні наукових експертиз проектів законів та гармонізації законодавства України з нормами Європейського Союзу. Кожен інститут повинен стати основним

науково-експертним партнером Президента, Парламенту та Уряду кожен у своїй галузі.

Академія звернулася до Голови Верховної Ради України з пропозицією утворення Науково-консультативної ради з питань законотворення як дорадчого консультативного органу на громадських засадах, головною метою якого є підвищення ефективності законодавчого процесу, розробка наукових рекомендацій та пропозицій щодо покращення якості законопроектів, їх кримінологічної та антикорупційної наукової експертизи.

4. Вітчизняна юридична наука повинна стати невід'ємною складовою європейської. Необхідно запрошувати іноземних науковців для участі у конференціях, уводити їх до складу редакційних колегій, організовувати спільні наукові дослідження тощо.

Академія наразі веде переговори про організацію співробітництва з одним із найстаріших університетів Європи – Карловим університетом (Чехія). Таку ж роботу повинні самостійно проводити всі наукові установи академії.

5. Окремо слід підкреслити важливість участі у грантових проектах. Необхідно брати більш активну участь у всіх конкурсах, які проводять в Україні іноземні та міжнародні структури. Це чудова можливість не лише заробити кошти на існування, а й набути нового досвіду досліджень та підвищити рівень володіння англійською. Потрібно опрацювати питання створення на базі президії центру міжнародного співробітництва, який координував би діяльність установ академії щодо проведення спільних досліджень та конференцій з іноземними партнерами, надавав інститутам методичну допомогу щодо участі в конкурсах та грантах за кордоном, обліковував відповідну інформацію. На сьогодні таку роботу вже розпочато.

6. Підвищення рівня наукових публікацій та наукових видань академії. Усі наукові видання повинні входити до провідних наукометричних баз, необхідно переглянути власну редакційну політику відповідно до європейських стандартів, залучати до редколегій академічних видань зарубіжних науковців. Науковцям академії слід більше публікуватися у зарубіжних виданнях та підвищувати власний індекс цитування, який є основним показником рівня вченого у світі.

7. На порядку денному в поточному році є завершення наукової та редакційної роботи над «Великою українською юридичною енциклопедією». Цього року видавництву «Право» необхідно розпочати підготовку та друк енциклопедії. Першими, як завжди, будуть томи з історії держави і права, теорії держави і права та філософії права.

РАБІНОВИЧ ПЕТРО МОЙСЕЙОВИЧ,
доктор юридичних наук, професор
кафедри теорії та філософії права,
Львівський національний університет
імені І. Франка, академік Національної
академії правових наук України,
Україна, м. Львів
e-mail: rmp2009@mail.ru

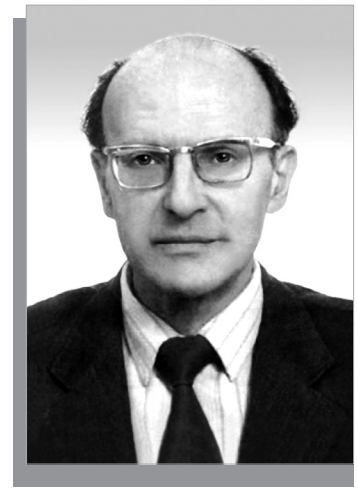

УДК 340.12

Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація

Охарактеризовано основні ознаки міжнародних стандартів прав людини, які відображаються в такій дефініції поняття цих стандартів: міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру. Викладається класифікація таких стандартів.

Ключові слова: міжнародні стандарти прав людини, класифікація міжнародних стандартів прав людини.

Вступні міркування. 19 вересня 2012 р. на 67-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було ухвалено Декларацію «Верховенство права на національному та міжнародному рівнях». У цьому акті йдеться про «позитивний внесок Генеральної Асамблеї як головного дорадчого і представницького органу Об'єднаних Націй, для верховенства права у всіх аспектах шляхом розробки політики та встановлення стандартів...» (п. 27) [1].

Отож, не є випадковим, що нині майже в усіх «праволюдинних» публікаціях – наукових, навчальних, публіцистичних, просвітницьких – йдеться про ті чи інші «стандарти» прав людини [2–11].

© Рабінович П. М., 2016

Якщо стандарти прав людини мають відігравати орієнтуючу, а нерідко й юридично-регулюючу роль, то їх інтерпретація повинна бути – принаймні у рамках *певної* сфери суспільних відносин – справді достатньо уніфікованою. Особливо це стосується стандартів міжнародних.

Окрім того, від розуміння терміно-поняття «міжнародні стандарти прав людини» неабияк залежить і їхня класифікація. А вона може набувати і практичного значення, оскільки відображатиме такі їх видові особливості, які не можуть не братись до уваги у правозабезпечувальній діяльності.

Ось чому означені два сюжети – загальне поняття таких стандартів та їх класифікація – розглядаються у пропонованій статті. (У ній частково використано деякі матеріали, підготовлені під моїм керівництвом колишньою аспіранткою О. Венецькою.)

Принагідно зауважу, що у довідковій літературі загальновживане терміно-поняття «стандарт» звичайно інтерпретується як певний еталон, із яким порівнюють інші, однотипні, одновидові об'єкти або як щось встановлене органами влади, звичаєм чи загальною згодою як модель, зразок, засади, взірець – найчастіше як технічний або технікоправовий документ, котрий визначає постійні основи діяльності або характерні риси виробів, процесів та послуг для загального і постійного користування [12–14].

Основоположні права людини стосуються, так чи інакше, кожного індивіда. Тому, коли йдеться про їхні «стандарти», насамперед і постає питання про гранично загальні з них. А такі стандарти, ясна річ, можуть фіксуватись саме в актах міжнародного права.

До історії формування міжнародних стандартів прав людини: стислий екскурс. Як відомо, всесвітня система захисту прав людини почала активно розвиватись у другій половині XX ст. – після завершення Другої світової війни, насамперед, коли ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини (далі – ЗДПЛ). Адже тоді стало зрозумілим, що без застосування в міжнародному праві, в усіх державах світу певних правлюдинних показників, яким мають відповідати всі національні позитивно-правові системи, існуватиме ризик повторення жахливих порушень прав людини, які мали місце під час Другої світової війни.

І вже у преамбулі ЗДПЛ було чітко відзначено, що викладені у ній принципи і положення належить розглядати як «загальний стандарт» (англ. – «common standart»), «загальний ідеал» (франц. – «comme l'idéal»), прагнути досягти якого мають усі народи і держави. Інакше кажучи, укладачі ЗДПЛ вбачали у ній виклад всесвітніх стандартів прав людини. Про це, зокрема, говорила у своєму виступі на III сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р. голова Комісії ООН з прав людини Е. Рузвельт, зазначивши таке: «схвалюючи Загальну декларацію з прав людини, надзвичайно важливо пам'ятати про основоположність документа… це декларація основних принципів прав людини та свобод, яка має бути схвалена Генеральною Асамблеєю формальним голосуванням її членів та повинна служити загальним стандартом для досягнення усіма народами всіх держав» [15].

ЗДПЛ послугувала фундаментом для подальшої розробки вже міжнародно-договірних праволюдинних документів, які вміщували б дещо розширені й конкретизовані всесвітні стандарти прав людини. Отож, поступово сформувався так званий Міжнародний білль про права людини. Спочатку до нього належали, окрім самої ЗДПЛ, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Факультативні протоколи до нього; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Конвенція про права дитини. Нині ж до складу означеного Білля включають також Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, Конвенцію про права інвалідів.

Невипадково стосовно таких міжнародних договорів висловлювалась думка про те, що правильніше говорити не про права і свободи, закріплювані у них, а власне про міжнародні стандарти у галузі прав людини, оскільки термін «стандарти» найбільш точно відображає роль вказаних документів [16]. Тому переважно поняття стандартів прав людини пов'язують саме із міжнародно-правовими актами, які найповніше відображають надбання людства у цій сфері.

Для розуміння природи й особливостей міжнародних стандартів прав людини неабияке методологічне значення має прийнята 4 грудня 1966 р. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №41/120 «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини». У цьому акті було викладено ті керівні принципи, які мали би враховуватись при розробці міжнародних документів у означеній сфері. Зокрема, такі документи повинні: «a) узгоджуватись із існуючим зводом міжнародно-правових норм у сфері прав людини; b) мати фундаментальний характер і ґрунтуватись на притаманних людській особистості гідності та цінності; c) бути достатньо чіткими, аби слугувати джерелом прав і обов'язків, які піддаються визначенню й здійсненню; d) передбачати, де це доречно, реалістичний та ефективний механізм здійснення, включаючи системи подання доповідей; e) користуватися широкою міжнародною підтримкою» [17].

У літературі слушно зауважувалось, що процес утворення міжнародних стандартів прав людини поєднує розуміння природного (точніше сказати, «соціально-природного») походження останніх та позитивістський підхід до з'ясування змісту відповідних положень, який «забезпечує наявність правового змісту і форми приписів, що можуть виступати як стандарти та еталони» [18].

Ознаки та загальне поняття міжнародних стандартів прав людини. Ці ознаки певною мірою зафіксовані у наведених вище міжнародно-правових актах. Загалом же встановлення міжнародних стандартів прав людини вважають частиною процесу універсалізації таких прав та виділяють два шляхи, якими він відбувається: а) кон-

кретизація прав у конвенціях, які є обов'язковими до виконання для держав, котрі їх ратифікували, та встановлення відповідальності цих держав за їх порушення; б) розробка вимог щодо досягнення цілей, викладених у ст. 28 ЗДПЛ: створення соціального та міжнародного порядку, в якому такі права можуть бути повністю реалізовані завдяки зміні умов, що позначаються на їх реалізації [19].

Першою ознакою розглядуваних стандартів зазвичай називають *фіксацію показників а) певного змісту чи б) певного обсягу, чи в) водночас і змісту*, *й обсягу прав людини*. Ці стандарти становлять закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах ті «праволюдинні» показники, до досягнення яких зобов'язуються або заохочуються держави [20].

Міжнародні стандарти прав людини встановлюють, власне, «мінімальний стандарт», є «мінімально допустимим консенсусом»; вони не лише закріплюють перелік назв загальновизнаних прав, а й фіксують їх певний необхідний обсяг, мінімальний рівень, на якому останні мають реалізовуватись [18; 6, с. 112]. Окрім цього, стандартизуватись також можуть *певні вимоги до засобів гарантування* прав людини (зокрема, позитивні обов'язки держави із забезпечення, охорони та захисту таких прав).

Обов'язковість (або принаймні *бажаність*) *дотримання державами* міжнародних праволюдинних стандартів також є однією з їхніх важливих ознак. Отож вони, з огляду на їх деонтичний статус, можуть бути настановами або формально-обов'язковими, або ж рекомендаційними, які мають братись до уваги і при міжнародно-правовому та національному конструюванні усіх інших юридичних норм стосовно прав людини. Тому таку властивість цих стандартів деякі автори називають *«модельністю»* [21, с. 69].

Необхідно відзначити й *специфіку санкцій* за порушення означених стандартів. Такі санкції здебільшого мають або політико-юридичний (стосовно обов'язкових приписів), або ж суто політичний (стосовно приписів рекомендаційних) характер. Так чи інакше, обов'язок чи рекомендація щодо їх дотримання і певна відповідальність за ухилення від цього покладаються саме на держави.

Окрім, власне, юридичних норм, до розглядуваних стандартів належать також і певні *принципи* [23; 24]. Останні пропонується навіть визнавати самостійним джерелом права у сфері прав людини [10; 24, с. 105].

Далі. Однією з ознак міжнародних стандартів прав людини є також їх *універсальність* (всесвітня чи регіональна). Про це вкотре було вказано у згаданій вище Декларації Генеральної Асамблеї ООН «Верховенство права на національному та міжнародному рівнях». У ній зазначено, зокрема, таке: «Ми підтверджуємо урочисте зобов'язання наших Держав виконувати свої обов'язки зі сприяння загальній повазі, дотриманню і захисту усіх прав людини і основоположних свобод для всіх. Універсальна природа цих прав і свобод не підлягає сумніву. Ми наголошуємо на обов'язку всіх Держав у відповідності зі Статутом поважати права людини і основоположні свободи для всіх, без будь-яких відмінностей» (п. 6) [25].

Утім ця ознака вимагає додаткових пояснень і застережень. Універсальність таких стандартів має діалектично поєднуватися зі, здавалось би, протилежною ознакою – можливістю неуніверсальної (неоднозначної, різнозмістовної) інтерпретації їх конкретного змісту й/чи обсягу у різних культурних контекстах. Так, Комітет з прав людини ООН, утворений на підставі Пакту про громадянські і політичні права та Факультативного протоколу до нього, прямо вказав, що право на сімейне життя може відрізнятись залежно від соціоекономічних та культурних умов [26, с. 179]. А Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) прийняв доктрину «меж свободи розсуду» («margin of appreciation»), яка передбачає, зокрема, тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) із урахуванням традицій відповідної держави, аби в процесі національної імплементації брались до уваги певні національні, історичні, культурні особливості держави.

І справді, дослідники означеної проблематики наводять численні приклади неоднакової інтерпретації міжнародних стандартів прав людини залежно від традицій і цінностей не тільки різних цивілізацій, а й навіть окремих країн. Скажімо, вихідне для європейських стандартів прав людини поняття свободи розуміється вельми специфічно в ісламському світі, у китайській, індійській, африканській цивілізаціях [8, с. 40]. Важко досягнути консенсусу і тоді, коли питання стосується різних релігій. Але в будь-якому разі міжнародні стандарти прав людини є «брендом», спільним для усього людства. Тому в цьому випадку важливо шукати й знаходити – через діалог цивілізацій – «консенсусну» мову з цих питань.

Окрім проблеми різнотлумачення змісту стандартів прав людини у різних культурних контекстах, існує також проблема встановлення оптимального співвідношення інтересів індивідуальних та загальних, врахування потреб і особливостей кожного окремого індивіда, що нерідко може викликати труднощі в реалізації розглядуваних стандартів. Адже необхідним є встановлення «справедливого» балансу різноманітних інтересів різних суб'єктів соціуму. А він передбачає певну стандартизацію онтично (фактично, емпірично, назовні) неоднакових, але *функціонально тотожних* явищ. До неї вдається, зокрема, ЄСПЛ у своїй практиці за посередництвом, так би мовити, «всезагальності унікалізації», оскільки сама по собі вимога досягнути такого балансу є не одноразовою, не індивідуалізованою, а вкрай загальною, принципово безвинятковою, тобто нормативною [27, с. 12].

Інакше кажучи, йдеться про *стандартизацію соціальної значимості* зовнішньо (формально, емпірично) неоднакових фактів, відносин, ситуацій. У такий спосіб реалізуються *діалектика сутності та форми* явища: усяка сутність завжди є сформованою, а усяка форма завжди є сутнісно-змістовною.

Специфічною властивістю міжнародних стандартів прав людини, яка торкається вже мовно-термінологічної та логіко-поняттєвої форм їх побудови й викладу, є *гранична абстрактність* застосовуваних у них терміно-понять

(серед яких часто превалюють термінопоняття суто оціночного характеру) [28, с. 25]. Утім офіційне тлумачення таких стандартів задля практичних цілей все одно здійснюватиметься нерідко з урахуванням конкретно-історичних умов і обставин їх застосування.

Причому, як вбачається з документів, що вміщують міжнародні стандарти прав людини, чим «вищим» є рівень документа, тим більш високим є й рівень абстрактності терміно-понять, які в ньому використовуються задля фіксації відповідних принципів і норм.

Деякі автори вважають, що оскільки всеосяжна єдність не може і не повинна бути передбачена для кожного окремого міжнародного стандарту прав людини, остільки є вагомі причини стверджувати, що має існувати *певний масив* спільних стандартів. Він повинен включати найзагальніші стандарти прав людини, які хоча б *у межах цього масиву* тлумачились однозначно [29]. Однак світова й регіональна міжнародна практика не завжди це підтверджує.

Офіційне тлумачення змісту терміно-понять, використовуваних при викладі міжнародних стандартів прав людини, здійснюється легально уповноваженими на це суб'єктами (наприклад, ЄСПЛ, Європейським комітетом соціальних прав). З часом – під впливом соціальних змін – це тлумачення може істотно змінюватись. У літературі відзначається, що стандарти прав людини – з огляду на їх соціальну природу – не залишаються назавжди незмінними, постійно статичними, що вони мають підтримувати тісний зв'язок із рішеннями національних суддів, із громадською думкою [30, с. 227]. Отже, такі стандарти в їх інтерпретації та застосуванні залежать від конкретних історичних обставин, від досягнутого рівня розвитку суспільства. Тому можна виокремити ще й таку їх ознаку, як *історично змістовну динамічність* (забезпечувану насамперед за посередництвом їх офіційної інтерпретації – навіть при незмінності їхнього текстуального вираження) [31]. Проте така динамізація має завжди публічно мотивуватись, обґрунтовуватись.

Отже, беручи до уваги всі наведені вище ознаки досліджуваних стандартів, можна запропонувати таку дефініцію їх загального поняття: *міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру.*

Класифікація міжнародних стандартів прав людини. Її можна здійснювати за різними критеріями. Зокрема:

• ***залежно від їх онтичного статусу*** такі стандарти поділяються на *номінальні (термінологічні, текстуальні),* до яких належать самі лише *назви* прав і свобод людини, що вжиті у міжнародних актах, та *фактичні (змістовні),* до

яких відносять зафіксовані у вказаних джерелах змістові й обсягові показники таких прав і свобод;

• ***за деонтичним статусом*** – *обов'язкові*, втілення котрих є формально-необхідним для відповідних держав і може забезпечуватися навіть застосуванням міжнародних політико-юридичних санкцій, та *рекомендаційні,* які хоч і не мають формальної обов'язковості, проте теж забезпечені санкціями міжнародно-політичними (морально-політичними);

• ***за простором (територією) дії*** – *світові* (загальноцивілізаційні, глобальні) та *регіональні* (зокрема, континентальні);

• ***за колом адресатів*** – *загальні* (стосуються усіх людей) та *спеціалізовані* (адресовані членам лише певних соціальних спільнот, угруповань – наприклад, дітям, жінкам, біженцям);

• ***за суб'єктом їх встановлення:*** стандарти ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу тощо.

Утім наведений перелік різновидів міжнародних стандартів прав людини не є, ясна річ, вичерпним; адже можливі й інші способи їх класифікації [32].

Загалом же слід ще раз зауважити, що різноманітні класифікації стандартів прав людини покликані відображати ту чи іншу їхню специфіку; а її належить неодмінно враховувати при конструюванні та використанні юридичних інструментів забезпечення (тобто сприяння реалізації, охороні й захисту) прав та свобод людини.

Список використаних джерел

1. Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels. A/67/L.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/ N12/516/51/PDF/N1251651.pdf?OpenElement.
2. Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти) / П. М. Рабінович, Н. М. Раданович // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія І. Дослідження і реферати. – Вип. 4. – Львів, 2002. – 192 с.
3. Грошевий Ю. Системний аналіз європейських стандартів щодо захисту прав людини: доктринальні підходи та судова практика / Ю. Грошевий, О. Копиленко, М. Цвік // Право України. – 2006. – № 8. – С. 143–145.
4. Костылева Е. Д. Понятие, виды и источники европейских международно-правовых стандартов в области прав человека / Е. Д. Костылева // Право и государство. – 2007. – № 7. – С. 24–28.
5. Оганесян С. М. Понятие международных стандартов прав человека / С. М. Оганесян // Международное публичное и частное право. – 2008. – № 2. – С. 18–21.
6. Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту / С. А. Голубок // Правоведение. – 2007. – № 1. – С. 112–124.
7. Верланов С. Стандарти економічних та соціальних прав людини у Європейському Союзі та Раді Європи: взаємозв'язок і співвідношення / С. Верланов // Право України. – 2008. – № 5. – С. 137–141.
8. Карташкин В. А. Международно-правовые стандарты прав человека: универсализм, регионализм, реалии / В. А. Карташкин, Е. А. Лукашева // Государство и право. – 2010. – № 7. – С. 37–45.
9. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики / С. М. Ляхівненко // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 629–636.
10. Запара С. І. Поняття та ознаки міжнародного стандарту / С. І. Запара // Порівняльно-правові дослідження. – 2011. – № 1. – С. 101.

11. Тіунов О. Правові стандарти як засіб регулювання міжнародних та внутрішньодержавних / О. Тіунов // Міжнародне право. – 2012. – №5. – С. 10–27.
12. Універсальний словник-енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovopedia.org.ua/29/53409/21191.html.
13. Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.merriam-webster.com/dictionary/standard.
14. Thesaurus Merriam-Webster [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.merriam-webster.com/thesaurus/standard?show=1&t=1289144176.
15. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : монографія / М. Антонович. – К. : Вид. дім «КМ ACADEMIA», 2000. – 262 с.
16. Черниченко С. В. Развитие международных стандартов и процедур в области прав человека / С. В. Черниченко // Права человека в истории человечества и в современном мире. – М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1989. – С. 117–120.
17. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 41/120 «Установление международных стандартов в области прав человека» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/ NR0/496/28/IMG/NR049628.pdf?OpenElement.
18. Ульяшина Л. В. Международные стандарты в области прав человека: проблемы правовой дефиниции / Л. В. Ульяшина // Моск. журн. междунар. права. – 2009. – №4. – С. 56–79.
19. Європейський Союз: структура, функції, механізми / за ред. д-ра іст. наук Н. В. Антонюк. – Львів, 2002. – 176 с.
20. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 257 с.
21. Раданович Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування / Н. Раданович // Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні. – Львів, 2007. – С. 69.
22. Білас Ю. Ю. Європейські стандарти прав людини в контексті правозастосування сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. Ю. Білас. – К., 2011. – 19 с.
23. Климович О. Право прав людини як jus cogens сучасного міжнародного права / О. Климович // Право України. – 2008. – №1. – С. 30–34.
24. Бобровник С. В. Держава і особа // Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / С. В. Бобровник ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К., 2008. – С. 105.
25. Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels. A/67/L.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/ N12/516/51/PDF/N1251651.pdf?OpenElement.
26. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини. Джерела і практика застосування : пер. з англ. / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. – К. : АртЕк, 1997. – 624 с.
27. Рабінович П. М. Феномен права в інтерпретації Страсбурзького суду (до 50-річчя Європейського суду з прав людини) / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – №2. – С. 3–12.
28. Косович В. М. Оцінювання й оцінки у національному й міжнародному правозахисті / В. М. Косович // Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина. НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрН України.– Серія І. Дослідження і реферати. – Вип. 12. – Л., 2006. – 250 с.
29. Alston P. An Ever Closer Union in Need of a Human Rights Policy: The European Union and Human Rights. Seminar and Workshop on Advanced Issues in Law and Policy of the European Union/ NAFTA and the WTO / P. Alston, J. H. H. Weiler ; Harvard Jean Monnet Working Paper 1/99. Harvard Law School. Cambridge, MA 02138. 2000. – P. 659–723.
30. Beddard R. Human Rights and Europe / R. Beddard. – Cambridge University Press, 1994. – 308 p.
31. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту : автореф. дис. … канд. юрид. наук / В. В. Гончаров. – Л., 2012.
32. Руднєва О. М. Теоретичні проблеми класифікації міжнародних стандартів прав і свобод людини / О. М. Руднєва // Бюл. М-ва юстиції України. – 2010. – №9. – С. 32–42.

References

1. Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels. A/67/L.1. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/ N12/516/51/PDF/N1251651.pdf?OpenElement.
2. Rabinovych P. M. Yevropeiska konventsiia z prav liudyny: problemy natsionalnoi implementatsii (zahalnoteoretychni aspekty) / P. M. Rabinovych, N. M. Radanovych // Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna. Seriia I. Doslidzhennia i referaty. – Vyp. 4. – Lviv: 2002. – 192 s.
3. Hroshevyi Yu. Systemnyi analiz yevropeiskykh standartiv shchodo zakhystu prav liudyny: doktrynalni pidkhody ta sudova praktyka / Yu. Hroshevyi, O. Kopylenko, M. Tsvik // Pravo Ukrainy. – 2006. – № 8. – S. 143–145.
4. Kostyleva E. D. Poniatye, vydy y ystochnyky evropeiskykh mezhdunarodno-pravovykh standartov v oblasty prav cheloveka / E. D. Kostyleva // Pravo y hosudarstvo. – 2007. – № 7. – S. 24–28.
5. Ohanesian S. M. Poniatye mezhdunarodnykh standartov prav cheloveka / S. M. Ohanesian // Mezhdunarodnoe publychnoe y chastnoe pravo. – 2008. – № 2. – S. 18–21.
6. Holubok S. A. Mezhdunarodno-pravovye standarty prava na sudebnuiu zashchytu / S. Holubok // Pravovedenye. – 2007. – № 1. – S. 112–124.
7. Verlanov S. Standarty ekonomichnykh ta sotsialnykh prav liudyny u Yevropeiskomu Soiuzi ta Radi Yevropy: vzaiemozviazok i spivvidnoshennia / S. Verlanov // Pravo Ukrainy. – 2008. – № 5. – C. 137–141.
8. Kartashkyn V. A. Mezhdunarodno-pravovye standarty prav cheloveka: unyversalyzm, rehyonalyzm, realyy /V. A. Kartashkyn, E. A. Lukasheva // Hosudarstvo y pravo. – 2010. – № 7. – S. 37–45.
9. Liakhivnenko S. M. Mizhnarodni pravovi standarty: do vyznachennia poniattia ta vydovoi kharakterystyky / S. M. Liakhivnenko // Derzhava i pravo. – 2011. – Vyp. 51. – S. 629–636.
10. Zapara S. I. Poniattia ta oznaky mizhnarodnoho standartu / S. Zapara // Porivnialno-pravovi doslidzhennia. – 2011. – № 1. – S. 101.
11. Tiunov O. Pravovi standarty yak zasib rehuliuvannia mizhnarodnykh ta vnutrishnoderzhavnykh / O. Tiunov // Mizhnarodne pravo. – 2012. – № 5. – S. 10–27.
12. Universalnyi slovnyk-entsyklopediia [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://slovopedia.org.ua/29/53409/21191.html.
13. Merriam-Webster Dictionary [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://www.merriam-webster.com/dictionary/standard.
14. Thesaurus Merriam-Webster [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://www.merriam-webster.com/thesaurus/standard?show=1&t=1289144176.
15. Antonovych M. Ukraina v mizhnarodnii systemi zakhystu prav liudyny: Monohrafiia / M. Antonovych – Kyiv: Vydavnychyi dim «KM ACADEMIA». – 2000. – 262 s.
16. Chernychenko S. V. Razvytye mezhdunarodnykh standartov y protsedur v oblasty prav cheloveka / S. V. Chernychenko // Prava cheloveka v ystoryy chelovechestva y v sovremennom myre. – M.: Ynstytut hosudarstva y prava AN SSSR, 1989. – S. 117–120.
17. Rezoliutsyia Heneralnoi Assambley OON 41/120 «Ustanovlenye mezhdunarodnykh standartov v oblasty prav cheloveka» [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/ NR0/496/28/IMG/NR049628.pdf?OpenElement
18. Uliashyna L. V. Mezhdunarodnye standarty v oblasty prav cheloveka: problemy pravovoi defynytsyy / L. V. Uliashyna // Moskovskyi zhurnal mezhdunarodnoho prava. – 2009. – № 4. – S. 56–79.
19. Yevropeiskyi Soiuz: struktura, funktsii, mekhanizmy / Za red. dokt. istor. nauk N. V. Antoniuk. – Lviv, 2002. – 176 s.
20. Rabinovych P. M. Prava liudyny i hromadianyna. Navchalnyi posibnyk / P. M. Rabinovych, M. I. Khavroniuk. – Kyiv: Atika, 2004. – 257 s.
21. Radanovych N. Yevropeiski standarty prav liudyny: poniattia, struktura, dzherela formuvannia / N. Radanovych // Problemy derzhavotvorennia ta zakhystu prav liudyny v Ukraini. – Lviv, 2007. – S. 69.

22. Bilas Yu. Iu. Yevropeiski standarty prav liudyny v konteksti pravozastosuvannia suchasnoi Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk / Yu. Iu. Bilas. – Kyiv, 2011. – 19 s.
23. Klymovych O. Pravo prav liudyny yak jus cogens suchasnoho mizhnarodnoho prava / O. Klymovych // Pravo Ukrainy. – 2008. – № 1. – S. 30–34.
24. Bobrovnyk S. V. Derzhava i osoba // Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs : pidruchnyk / S. V. Bobrovnik. – 2-e vyd., pererobl. i dopov. ; Za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. – Kyiv, 2008. – S. 105.
25. Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels. A/67/L.1 [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/ N12/516/51/PDF/N1251651.pdf?OpenElement
26. Dzhenis M. Yevropeiske pravo u haluzi prav liudyny. Dzherela i praktyka zastosuvannia / Per. z anhl / M. Dzhenis, R. Kei, E. Bredli. – K. : ArtEk, 1997. – 624 s.
27. Rabinovych P. M. Fenomen prava v interpretatsii Strasburzkoho sudu (do 50-richchia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny) /P. Rabinovych // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. – 2009. – № 2. – S. 3–12.
28. Kosovych V. M. Otsiniuvannia y otsinky u natsionalnomu y mizhnarodnomu pravozakhysti / V. M. Kosovych // Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna. NDI derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia APrN Ukrainy. – Seriia I. Doslidzhennia i referaty. – Vyp.12. – L., 2006. – 250 s.
29. Alston P. An Ever Closer Union in Need of a Human Rights Policy: The European Union and Human Rights. Seminar and Workshop on Advanced Issues in Law and Policy of the European Union/ NAFTA and the WTO / R. Alston, J. H. H. Weiler / Harvard Jean Monnet Working Paper 1/99. Harvard Law School. Cambridge, MA 02138. 2000. – R. 659–723.
30. Beddard R. Human Rights and Europe / R. Beddard. – Cambridge University Press, 1994. – 308 p.
31. Honcharov V. V. Ofitsiine tlumachennia yurydychnykh norm yak zasib vstanovlennia i transformatsii yikh zmistu: avtoref. dys. … kand.iuryd.nauk. / V. V. Honcharov. – L., 2012.
32. Rudnieva O. M. Teoretychni problemy klasyfikatsii mizhnarodnykh standartiv prav i svobod liudyny / O. M. Rudnieva // Biuleten Ministerstva yustytsii Ukrainy. – 2010. – № 9. – S. 32–42.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2016.

Рабинович П. М., доктор юридических наук, профессор кафедры теории и философии права, Львовский национальный университет имени И. Франко, академик Национальной академии правовых наук Украины, Украина, г. Львов

e-mail: rmp2009@mail.ru

Международные стандарты прав человека: свойства, общее понятие, классификация

В статье характеризуются основные признаки международных стандартов прав человека, которые отображаются в такой дефиниции их понятия: международные стандарты прав человека – это закрепленные в международных актах и документах, текстуально унифицированные и функционально универсальные (для определенных международных объединений государств) принципы и нормы, которые в весьма абстрактных, преимущественно оценочных термино-понятиях фиксируют минимально необходимые или желаемые содержание и/или объем прав человека, обусловленные достигнутым уровнем социального развития и его динамикой, а также устанавливают позитивные обязанности государств по их обеспечению, охране и защите и предусматривают за их нарушение санкции политико-юридического или политического характера. Излагается классификация таких стандартов.

Ключевые слова: международные стандарты прав человека, классификация международных стандартов прав человека.

Rabinovych P. M., Doctor of Law, Full Professor, academic of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine, Lviv
e-mail: rmp2009@mail.ru

International Standards of Human Rights:
Properties, General Concept, Classification

The article describes the main features of international human rights standards that are reflected in this definition of standards: international standards of human rights – enshrined in international instruments and documents, textually and functionally standardized universal (for certain international associations) principles and norms that are highly abstract, mostly evaluative concepts that bear required or desired content and / or scope of human rights and are determined by the level of social development and its dynamics and establish positive obligations of States and provide sanctions for violations of legal or political nature. There article provides a classification of these standards. Depending on the ontological status, human rights standards are divided onto nominal (textual, which are nothing but the name of human rights that areused in international instruments) and actual or substantial (which include content and range of human right, established in in these international instruments); depending on the deontic status human rights standards are divided onto mandatory (implementation of which is formally necessary for the States, and may even be provided by international political and legal sanctions) and advisory (although not formally binding, but also be provided by international political sanctions, both moral and political); depending on the territorial criteria worldwide and regional (eg continental); depending on the range of aims – general (applied to all people) and special (addressed only to certain social communities, groups – such as children, women, refugees); depending on the entity that establishes the standards – human rights standards of the UN, UNESCO, Council of Europe, European Union and others. This classification of human rights standards is not exhaustive. In general, it is designed to for the needs of human rights instruments construction.

Key words: international human rights standards, classification of international human rights standards.

ГОНЧАРЕНКО ВОЛОДИМИР ДМИТРОВИЧ,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України,
Україна, м. Харків
e-mail: aprnu@ukr.net
ORCID 0000-0002-6387-4464

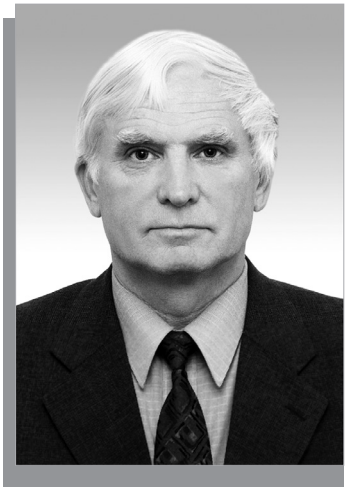

УДК 340.15:94(477)"1921/1991"

Регламенти законодавчих органів України за радянських часів

У статті розглянуто зміст і застосування регламентів передбачених конституціями України 1919, 1929, 1937 та 1978 років вищих законодавчих органів республіки. З'ясовано особливості регламентів на кожному з етапів радянського конституціоналізму.

Ключові слова: регламент, законодавчі органи, Конституція України.

В історії української державності накопичено значний досвід організації та діяльності законодавчих органів у різні часи, особливо у другій половині XIX–XX ст. Так, організація та діяльність представницьких центральних органів у відносно розвинутих формах почали здійснюватися у другій половині XIX ст. у західноукраїнських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії, котра була утворена у 1867 р. При цьому Галичина і Буковина входили до Австрії, а Закарпатська Україна – до Угорщини. Тобто більша частина західноукраїнських земель перебували під владою Австрії.

Згідно з Конституцією Австрії 1867 р. (проіснувала з деякими змінами до 1918 р.) країна очолювалась імператором, який мав широкі повноваження як у галузі управління, так і законодавства. У той же час Конституція передбачала функціонування у країні парламенту (рейхсрату) – представницького законодавчого органу Австрії. Відповідно до Конституції 1867 р. австрійський рейхсрат був двопалатним законодавчим органом і складався з двох палат – Палати панів і Палати депутатів. Палата депутатів була нижньою палатою австрійського парламенту, а Палата панів – верхньою палатою цього парла-

 © Гончаренко В. Д., 2016

менту. До складу австрійського парламенту обиралися представники від Галичини і Буковини, перебуваючи в якому, набували досвіду парламентської діяльності, у тому числі опановували й парламентські процедури. У науковій літературі, присвяченій дослідженню організації та діяльності парламентів у різні періоди їх існування і в різних країнах, сталою є думка про те, що однією із найважливіших ознак парламенту є добре розроблена парламентська процедура, закріплена у регламенті. Регламент, або, як його нерідко називають, кодекс правил парламентської процедури, в якому закріплені до найдрібніших деталей усі процедурні правила, є запорукою продуктивної роботи парламенту. Мали свої регламенти і палати австрійського парламенту. Так, внутрішня робота Палати депутатів регулювалася Наказом (таку назву мав регламент Палати) від 2 березня 1875 р., а Палати панів – Наказом від 25 січня 1875 р. Зазначені Накази діяли без змін до початку XX ст. Достатньо ґрунтовно аналіз змісту Наказу Палати депутатів австрійського рейхсрату здійснив свого часу у своїй статті А. Нольде [1, с. 233]. Автор акцентував увагу на найбільш суттєвих питаннях внутрішнього розпорядку цієї установи.

Розвиток капіталізму в Росії у другій половині XIX – на початку XX ст., до складу якої входила і значна частина України, зумовив певні зміни в її державному ладі. Цей процес активно відбувався і під час революції 1905–1907 рр. Саме внаслідок революції в Росії з'явився центральний представницький орган – законодавча Державна дума. Компетенція, а також загальні питання організації та діяльності Державної думи визначалися передусім таким правовим актом, як «Установа Державної думи», а також низкою статей Основних державних законів Російської імперії в редакції від 23 квітня 1906 р. Обґрунтованою видається думка, що ці закони «з державно-правового погляду були октройованою монархічною Конституцією, подібно до конституції Пруссії чи Японії» [2, с. 8].

Широкопредставницький орган, яким була Державна дума Російської держави, не міг плідно працювати, не маючи чітко виписаної сукупності правил, необхідних для правильного функціонування Думи. Тому не випадково вже «Установа Державної думи» містила розділ сьомий «Про внутрішній розпорядок в Державній думі», що включав статті 62 і 63. У статті 62 зазначалося: «Подробиці внутрішнього розпорядку в Державній думі, предмети відомства і порядок дій вказаної у статті 12 Наради, а також обов'язки Канцелярії Думи, її Пристава і підпорядкованих йому осіб визначаються Наказом, виданим Думою на розвиток правил цієї Установи. Наказ цей публікується до загального відома через Урядовий Сенат» [3, с. 18]. У 1906 р. I Державна дума прийняла перші три розділи Наказу. II Державна дума прийняла розділи Наказу 1906 р. до тимчасового керівництва і доручила своїй комісії з Наказу переглянути ці розділи і опрацювати наступні. Що й було зроблено. II Державна дума прийняла четвертий розділ Наказу та чотири підрозділи п'ятого розділу Наказу.

Аналіз їх змісту дає підстави стверджувати, що документ у цілому відповідав вимогам парламентської процедури, яка забезпечувала можливість функціонування Державної думи як законодавчого органу держави [5; 6].

Робота з підготовки Наказу проводилася і в III Державній думі (1907–1912). Так, у 1908 р. III Державна дума прийняла деякі положення нового Наказу, а в червні 1909 р. схвалила його повністю і прийняла до керівництва [7, с. 87]. Цей варіант Наказу застосовувався під час роботи III Державної думи і на початку роботи IV Державної думи, а в цілому п'ять років (1909–1914) [4, с. 70]. Як зазначав І. Яшунський, III Державна дума мала, «нарешті, цілком вироблений Наказ» [8, стлб. 2065]. На його думку, «з технічного боку Наказ, прийнятий III Державною думою, за деяких недосконалостей, був умілим і вдалим зведенням усієї попередньої думської практики» [9, стлб. 2112].

Тема Наказу перебувала і у полі зору IV Державної думи (1912–1917). Так, у 1913 р., напередодні розпуску Державної думи на літні канікули, депутатам було розіслано об'ємну доповідь спеціальної комісії з Наказу. Як зазначав свідок тих подій Л. Неманов, «у розпорядженні комісії був достатній матеріал, щоб скласти гарний Наказ. Окрім регламентів західноєвропейських парламентів, комісія, як видно з доповіді, користувалась проектами Наказу 1-ї і 2-ї Державних дум, Наказом 3-ї Державної думи» [10, стлб. 2001–2002]. У своїй статті автор також звернув увагу на те, що червоною ниткою через зміст проекту Наказу проходить ідея боротьби з дебатами як «величезним злом думського життя», бо, на думку комісії з Наказу, породжували обструкцію і багатослівність [10, стлб. 2002]. Л. Неманов піддав критиці й деякі інші положення проекту Наказу IV Державної думи, наприклад, зауваживши, що «проект наділяє президію Думи величезними правами, не встановлюючи в той же час жодних засобів для боротьби з його свавіллям» [10, стлб. 20012].

Наказ IV Державної думи був нею затверджений у березні 1914 р. і прийнятий для керівництва з 15 квітня 1914 р.

Водночас із заснуванням Державної думи імператор Микола II здійснив реорганізацію Державної ради, зробивши її учасником законодавчого процесу. Ця реформа була закріплена низкою законодавчих актів, а саме: у Маніфесті «Про зміни Установи Державної ради і перегляд Установи Державної ради», указі «Про переустрій Установи Державної ради» й новій редакції «Установи Державної ради», виданих 20 лютого 1906 р., в Основних державних законах Російської імперії в редакції від 23 квітня 1906 р. Названі акти перетворили Державну раду у другу, верхню, палату російського парламенту [11, с. 19]. Процедурні правила Державної ради містив Наказ Державної ради, опублікований 12 травня 1907 р. [12].

Таким чином, за часів перебування українських земель у другій половині XIX – на початку XX ст. у складі Австро-Угорської і Російської імперій представники від цих земель, працюючи в імперських парламентах, набували досвіду застосування парламентських процедур у процесі функціонування цих законодавчих органів.

Значний досвід правового забезпечення процедурних правил функціонування вищих представницьких органів влади був накопичений за радянських часів, коли існувало декілька моделей цих органів.

Так, у 1917–1937 рр. представницькими органами центральної влади були Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад (ВУЦВК), що ним обирався, Президія ВУЦВК.

Серед названих органів найвищу владу мав Всеукраїнський з'їзд Рад. За весь період існування цього конституційного органу відбулося чотирнадцять Всеукраїнських з'їздів Рад. Робота кожного з них потребувала відповідної регламентації. Як правильно зазначав свого часу М. О. Голодний, «порядок функціонування Всеукраїнських з'їздів Рад не регулювався певним нормативним актом постійної дії. Не було й належно закріпленої процедури розгляду та прийняття рішень з'їздів. Окремі процедурні правила містилися у регламенті, який приймався кожним з'їздом і діяв лише для даного з'їзду. Більша їх частина не мала документальних форм, а існувала у вигляді традицій та звичаїв» [13, с. 49]. Так, наприклад, на IX Всеукраїнському з'їзді Рад був прийнятий такий регламент: «Звіт уряду – 2 години. Доповідачам – 1 година. Співдоповідачам – 20 хвилин. Заключне слово доповідачу – 20 хвилин, співдоповідачу – 10 хвилин. Ті, хто виступали в порядку обговорення доповідей, – мають у перший раз 10 хвилин, удруге – 5 хвилин. Слово для пропозиції «за» і «проти» – 5 хвилин. Слово до порядку – 3 хвилини. Слово з особистих питань у кінці засідання – 3 хвилини. Пропозиції вносяться виключно записками. Слово просити запискою. З'їзд працює з 9 до 2 години і з 5 до 8 години вечора» [14, с. 5]. Мало чим відрізнялись регламенти інших Всеукраїнських з'їздів Рад від наведеного регламенту IX Всеукраїнського з'їзду Рад. Невелика різниця була лише в кількості часу, що виділявся для доповідачів. Як бачимо, регламент Всеукраїнських з'їздів Рад містив лише мінімум процедурних правил, що регулювали порядок засідань вищого органу влади УСРР. На жаль, регламент з'їздів Рад УСРР не був зводом процедурних правил, які б детально регламентували порядок функціонування Всеукраїнських з'їздів Рад. Регламенти з'їздів не містили відповіді на цілу низку питань процедурного характеру. Наприклад, як належало діяти, якщо у встановлений регламентом термін у залі засідань Всеукраїнського з'їзду Рад була відсутня певна кількість делегатів з'їзду і як належало поступати з цими відсутніми делегатами. Регламенти не містили вказівок про те, хто міг бути ініціатором вирішення такого важливого питання, як припинення дебатів (повне або неповне). Не регулювали регламенти детально сам процес дебатів. Вони не містили докладних правил про порядок і способи голосування при прийнятті рішень (просте відкрите, поіменне, таємне). У регламентах були відсутні правила, які стосувалися запитів і питань делегатів до членів уряду України, керівників інших центральних державних органів республіки. Регламенти не регулювали питання правомочності реплік. М. О. Голод-

ний звертав увагу на таку складову регламентів Всеукраїнських з'їздів Рад, як внесення пропозицій делегатами. Так, дослідник зазначає, що всі пропозиції мали вноситися у письмовій формі. «Однак, – зазначає М. О. Голодний, – не вимагалось, щоб вони були обов'язково внесені у вигляді проекту» [13, с. 50]. Такий підхід М. О. Голодний вважає цілком правильним, «ураховуючи склад з'їздів, відсутність в основної маси делегатів – робітників, селян та червоноармійців – можливості досконало оформляти свої пропозиції» [13, с. 50]. Верховне становище Всеукраїнського з'їзду Рад у системі державних органів республіки, за логікою речей, вимагало постійного, ретельно виписаного регламенту. Але такого регламенту для Всеукраїнського з'їзду Рад так і не було прийнято. Стосовно цього можна навести декілька пояснень. Так, на думку А. М. Тадевосяна, відсутність постійного регламенту республіканського з'їзду Рад «пояснюється, очевидно, нетривалим строком його роботи» [15, с. 191]. Слушні міркування стосовно відсутності ретельної регламентації функціонування державного органу висловлені знавцем парламентських процедур А. Ф. Саврасовим, який зазначає: «відомо, що там, де проголошені права фіктивні, де процес прийняття рішень здійснюється неправовими методами, де рішення приймаються одноголосно (або одноособово), без достатнього обговорення, там немає необхідності у створенні детальної і добре продуманої парламентської процедури» [16, с. 1]. Це судження цілком підходить до республіканських з'їздів Рад, у тому числі й до Всеукраїнських з'їздів Рад. Кожен із них працював упродовж лише декількох днів. Проекти рішень, які вони приймали, попередньо готувались Президією ВУЦВК, а на самому з'їзді попередньо санкціонувались комуністичною фракцією, до складу якої входила більшість делегатів, що підкорялися партійній дисципліні й одноголосно голосували на засіданні фракції за рішення, котрі потім виносилися на пленарні засідання з'їзду. Тому делегатам нічого не залишалося, як одноголосно голосувати шляхом відкритого голосування за рішення з'їзду.

Другим після Всеукраїнського з'їзду Рад центральним представницьким органом УСРР був Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК). Основної формою діяльності ВУЦВК були сесії, які скликалися Президією ВУЦВК. Високий статус ВУЦВК, сесійна форма його функціонування вимагали ретельної регламентації діяльності ВУЦВК. Тому багато питань, так би мовити, регламентного характеру регулювалися цілою низкою нормативних актів.

Одним із перших нормативних актів, покликаних врегулювати окремі питання організації роботи ВУЦВК, була постанова Всеукраїнського ЦВК від 26 травня 1920 р. «Про Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет». У цьому нормативному акті визначалася періодичність скликання чергових і надзвичайних сесій ВУЦВК. Встановлювалося, що чергові сесії ВУЦВК скликалися Президією ВУЦВК кожні два місяці, а надзвичайні сесії скликалися за ініціативою Президії ВУЦВК, за пропозицією РНК УСРР, або на вимогу однієї третини членів ВУЦВК [17].

Наступним нормативним актом, який містив правила регламентного характеру, було прийняте другою сесією ВУЦВК п'ятого скликання 8 травня 1921 р. «Положення про Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет» [18, с. 78–79]. Ця постанова мала такі частини: 1) Права і обов'язки членів ВУЦВК; 2) Сесії пленуму ВУЦВК; 3) Регламент засідань пленуму ВУЦВК. Постанова мала багато процедурних новацій, які забезпечували плідну роботу сесій ВУЦВК в цілому та членів ВУЦВК у тому числі.

Своєрідною кульмінацією у справі законодавчого регулювання регламентних процедур ВУЦВК стало прийняття третьою сесією ВУЦВК восьмого скликання 12 жовтня 1924 р. «Положення про Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ВУЦВК)». Положення мало 47 статей [19]. Положення містило низку процедурних правил, покликаних забезпечити роботу ВУЦВК. Так, принципове питання для будь-якого колегіального органу – це порядок прийняття рішень. Цього питання торкалося і Положення про ВУЦВК. Так, згідно зі ст. 13, усі питання, що розглядалися на сесіях ВУЦВК, розв'язувалися відкритим голосуванням та звичайною більшістю голосів членів ВУЦВК. Для кворуму ж засідання сесії ВУЦВК потрібна була наявність не менше однієї третини членів ВУЦВК. Не менш важливу норму містила ст. 14 Положення про ВУЦВК. У ній зазначалося, що внутрішній порядок роботи сесії ВУЦВК «встановлюється в регламенті, виробленому Президією Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та затвердженому сесією». У Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВО України) зберігається «Наказ про порядок роботи сесій Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету», який налічує 78 статей, що найретельнішим чином регламентували всі без винятку питання функціонування сесій ВУЦВК [20]. У Положенні вперше ретельно визначався правовий статус Голови ВУЦВК і Секретаря ВУЦВК, від діяльності яких багато в чому залежало належне функціонування цього державного органу влади УСРР.

У Положенні про ВУЦВК 1924 р. також містилися деякі норми, що регулювали порядок функціонування Президії ВУЦВК. Але більш ретельно процедурні правила функціонування Президії ВУЦВК спочатку визначалися «Наказом про порядок роботи Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету», затвердженим постановою ВУЦВК від 30 липня 1925 р. [21]. 6 лютого 1929 р. постановою ВУЦВК був затверджений новий «Наказ про порядок роботи Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету». Зазначені «Накази» по суті були розгорнутими регламентами роботи Президії ВУЦВК. Так, наприклад, «Наказ» 1929 р. складався з 70 статей, які включалися у такі розділи: 1. Про склад Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. 2. Про відомства, установи й осіб, що мають право подавати справи до Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. 3. Порядок подання справ до Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і складання

порядку денного засідань Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. 4. Порядок скликання і ведення засідань Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. 5. Про протоколи засідань Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. 6. Порядок виконання постанов Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. 7. Порядок розгляду Президією Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету протестів та скарг, що надійшли до неї [22].

Із прийняттям у 1937 р. нової Конституції УРСР та обранням 30 червня 1938 р. Верховної Ради УРСР юридично і фактично припинили діяльність з'їзди Рад УСРР, ЦВК УСРР, Президія ЦВК УСРР. Згідно з цією Конституцією найвищим органом державної влади оголошувалася Верховна Рада Української РСР (ст. 20) [23, с. 105]. За статтею 23 Конституції, Верховна Рада УРСР проголошувалася єдиним законодавчим органом УРСР. Логічно було б розробити і прийняти для такого органу, як Верховна Рада УРСР, як представницького, законодавчого, вищого органу влади ретельно виписаний регламент. Тим більше, що і в Україні, і в зарубіжних країнах був накопичений величезний досвід розробки і прийняття належних регламентів. Але практика функціонування Верховної Ради УРСР пішла дещо іншим шляхом. Упродовж багатьох років регламент приймався першою сесією Верховної Ради відповідного скликання і мав досить короткий зміст. Так, наприклад, 4 березня 1947 р. депутати одноголосно прийняли регламент засідань Верховної Ради УРСР другого скликання. Ось текст цього регламенту: «Засідання Верховної Ради відбуваються з 11 години ранку до 3 години дня і з 6 години вечора до 10 години вечора. Доповідачі з питань порядку денного сесії Верховної Ради затверджуються Головою Верховної Ради. Кожна група депутатів Верховної Ради, яка налічує не менш як 50 чоловік, може виставити свого співдоповідача. Доповідачам надається для доповіді 1 година, для прикінцевого слова – 30 хвилин; співдоповідачам для співдоповідей – 30 хвилин, для прикінцевого слова – 15 хвилин. Промовцям надається слово першого разу – 20 хвилин, другого – 5 хвилин. Особисті заяви і фактичні довідки подаються в письмовому вигляді й оголошуються Головою Верховної Ради негайно або наприкінці засідання незалежно від їх змісту. Позачергові запитання вносяться у письмовому вигляді й оголошуються Головою Верховної Ради негайно. Для слова до порядку денного надається 5 хвилин, з мотивів голосування – 3 хвилини» [24, с. 7]. Ось як стенограма сесії Верховної Ради УРСР зафіксувала процедуру прийняття регламенту Верховної Ради: «Голова. Чи має хто з депутатів якісь інші проекти регламенту? З місць. Немає.

Голова. Чи бажає хто з депутатів взяти слово щодо внесеного проекту регламенту?

З місць. Немає.

Голова. Дозвольте встановити порядок голосування регламенту. Є пропозиція проголосувати регламент у цілому. Чи є якісь інші пропозиції?

З місць. Немає.

Голова. Голосую. Хто за прийняття регламенту, внесеного депутатом Ше-

лехом, прошу підвести руку. Прошу опустити. Хто проти? Немає. Хто утримався? Теж немає. Регламент затверджується одноголосно» [24, с. 7–8]. Як бачимо, регламент приймався без обговорення і відкритим голосуванням шляхом підняття депутатами рук. Від наведеного вище регламенту нічим, практично, не відрізнялись за змістом регламенти засідань Верховної Ради УРСР наступних третього – восьмого скликань [див.: 25–30]. Таким чином, регламент засідань сесій Верховної Ради УРСР включав мінімальну кількість правил і залишав без відповіді велику кількість питань стосовно організації роботи вищого представницького законодавчого органу республіки. Така ситуація не була випадковою, оскільки не передбачала функціонування Верховної Ради УРСР у парламентському режимі, а у зв'язку з цим і необхідності детально регламентувати діяльність Верховної Ради УРСР. Як свідчить, наприклад, аналіз змісту стенографічних звітів засідань Верховної Ради УРСР, в яких відображена діяльність Верховної Ради за період дії Конституції УРСР 1937 р. до середини 1970-х рр., усі без винятку голосування, які відбувалися на засіданнях Верховної Ради, були одноголосно «за». Тому ретельно регламентувати процедуру розгляду питань і голосування за прийняття рішень не було необхідним. Як не було необхідним це робити у зв'язку з тим, що сесії Верховної Ради УРСР за досліджуваний період тривали або всього один день або декілька днів, а тому виключались будь-які складні процедури проведення сесій Верховної Ради УРСР. Примітивізм регламентів Верховної Ради УРСР, котра функціонувала до середини 1970-х рр., С. В. Сас пояснює рядом причин такого характеру: «абсолютна відсутність поділу влад, домінуюча роль комуністичної партії, відсутність необхідності вирішення внутрішніх конфліктів через неіснування самих конфліктів» [31, с. 12]. І тільки Перша сесія Верховної Ради УРСР дев'ятого скликання прийняла 4 липня 1975 р. постанову: «Про затвердження Регламенту засідань Верховної Ради Української РСР», якою затверджувався більш-менш детальний регламент засідань Верховної Ради УРСР [32, с. 39–42]. Прийняттю регламенту передувала невелика інформація про причини розробки проекту регламенту і пропозиція депутатам Верховної Ради прийняти цей документ. Як завжди, депутати без обговорення і одноголосно прийняли регламент засідань Верховної Ради Української РСР [33, с. 10, 11]. Документ складався з 17 пунктів, які регламентували такі питання, як: порядок скликання сесій Верховної Ради УРСР, порядок реєстрації депутатів Верховної Ради, порядок запрошення на засідання гостей, термін засідань Верховної Ради, порядок денний, обрання Голови Верховної Ради, процедура обговорення законопроектів та інших документів, процедура внесення запитів і їх форма, порядок висвітлення діяльності сесій Верховної Ради УРСР [33, с. 43–46]. С. В. Сас, звернувши увагу на ту обставину, що уперше прийнятий загальний для Верховної Ради УРСР безвідносно до конкретного скликання цього органу регламент складався лише із 17 пунктів, слушно зауважує, що «ніхто не вправі назвати даний акт при-

мітивним» [31, с. 13]. На думку дослідника, обмеженість регламенту була пов'язана не з недостатньою компетенцією тогочасних законодавців, а з тим, «що за умов існуючої системи управління державою, тих норм, які були закладені у регламенті, було достатньо для врегулювання діяльності Верховної Ради Української РСР» [31, с. 13].

Певні новації у правовий статус Верховної Ради Української РСР були внесені Конституцією УРСР 1978 р. Упродовж майже двох наступних років процедурні правила функціонування Верховної Ради УРСР регулювалися регламентом 1975 р., хоча у ст. 114 Конституції УРСР 1978 р. наголошувалося, що порядок діяльності Верховної Ради УРСР і її органів визначався Регламентом Верховної Ради УРСР та іншими законами Української РСР, які видавалися на основі Конституції УРСР [32, с. 147]. Тому, керуючись вимогами ст. 114 Конституції, Верховна Рада УРСР прийняла 25 березня 1980 р. Регламент Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. Регламент складався з 12 глав, в яких містилися 65 статей і якими уперше за всю попередню історію функціонування Верховної Ради УРСР ретельним чином визначався порядок роботи цього найвищого органу державної влади УРСР [34][1]. Із доповіддю про проект регламенту на засіданні Верховної Ради УРСР виступила заступник Голови Президії Верховної Ради УРСР депутат В. С. Шевченко. Доповідачка сконцентрувала увагу на змісті проекту регламенту Верховної Ради, спинившись, як сама зазначила, «на основних положеннях проекту регламенту» [35, с. 24]. Депутати, що взяли участь в обговоренні доповіді про регламент Верховної Ради УРСР, схвально оцінили його зміст. Регламент був одноголосно проголосований шляхом піднятя рук депутатів Верховної Ради УРСР [36]. Регламент Верховної Ради УРСР 1980 р. був, безперечно, суттєвою віхою у процесі законодавчого забезпечення внутрішньої організації діяльності законодавчого органу Української РСР. Однак він багато в чому поступався класичним регламентам парламентів цивілізованих країн світу. А по-іншому і не могло бути, оскільки Верховна Рада УРСР була однією зі складових радянської моделі представницьких органів державної влади, далекої від парламентаризму. Наступним кроком у процесі розвитку регламентних процедур діяльності Верховної Ради УРСР стало прийняття Верховною Радою УРСР 22 травня 1990 р. Тимчасового регламенту засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання. Для цього документа були притаманні деякі риси класичних парламентів. Так, передбачалося таємне голосування щодо обрання Голови Верховної Ради України.

Наведене вище дає підстави стверджувати, що в історії українського державотворення накопичений величезний досвід законодавчого регулювання ре-

[1] Докладніше про зміст нового регламенту див.: Сас С. Верховна Рада Української РСР – безпосередня попередниця сучасного українського парламенту / С. Сас // Віче. – 2011. – №12. – С. 21–22; Сас С. В. Парламентська процедура Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки та її відмінність від класичної моделі / С. В. Сас // Наше право. – 2004. – №2. – С. 14–16.

гламентних процедур у процесі функціонування вищих представницьких державних органів. Цей досвід повною мірою може бути врахований у процесі пошуку оптимальної моделі регламенту українського парламенту.

Список використаних джерел

1. Нольде А. Порядок австрийского парламента / А. Нольде // Журнал М-ва юстиции. – 1906. – № 3. – С. 198–234.
2. Смыкалин А. С. Этапы конституционного строительства в дореволюционной России / А. С. Смыкалин // Государство и право. – 2004. – № 3. – С. 79–84.
3. Свод законов Российской империи. – Т. 1. Ч. 2. – Учреждение Государственной Думы. – СПб. : [Б. и.], 1908. – 480 с.
4. Наказ Государственной Думы (по работам 2-й Государственной думы). С объяснениями / сост.: В. А. Маклаков, О. Я. Пергамент. – СПб. : Изд. юрид. кн. склада «Право», 1907. – 185 с.
5. Пиленко А. Русские парламентские прецеденты / А. Пиленко. – Вып. 2-й. – СПб. : Типогр. товарищества «Обществ. польза», 1908. – 176 с.
6. Лазаревский Н. И. Русское государственное право / Н. И. Лазаревский. – Т. 1. – СПб., 1913. – 602 с.
7. Демин В. А. Государственная дума России: механизм функционирования / В. А. Демин. – М. : РОССПЭН, 1996. – 216 с.
8. Яшунский И. Наказ в третьей Государственной думе / И. Яшунский // Право. – 1909. – № 39. – Стлб. 2065–2070.
9. Яшунский И. Наказ в третьей Государственной думе / И. Яшунский // Право. – 1909. – № 40. – Стлб. 2122–2126.
10. Неманов Л. Проект Наказа четвертой Государственной думы / Л. Неманов // Право. – 1913. – № 35. – Стлб. 2001–2012.
11. Российское законодательство X–XX веков. – М. : Юрид. лит., 1994. – Т. 9. – 345 с.
12. Собрание законов и распоряжений правительства. Отдел первый. – 1907. – № 86. – Ст. 802.
13. Голодний М. О. Всеукраїнські з'їзди Рад, їх компетенція та порядок діяльності / М. О. Голодний // Пробл. правознавства. – К., 1971. – Вип. 20. – С. 48–56.
14. IX Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів : стеногр. звіт. – Х. : ВУЦВК, 1925. – 657 с.
15. История государства и права Советской Армении. – Ереван : Ин-т философии и права АН АрмССР, 1974. – Кн. первая. – 405 с.
16. Саврасов А. Ф. Наказ Государственной думы (1906–1917 гг.): история создания и применения : автореф. дис. ... канд. истор. наук / А. Ф. Саврасов. – Воронеж : Изд. Воронеж. ун-та, 2010. – 18 с.
17. СУ УССР. – 1920. – № 11. – Ст. 210.
18. Отчет второй сессии Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета 5-го созыва (5–8 мая 1921 г.). – Харьков : ВУЦИК, 1921. – 79 с.
19. ЗУ УСРР. – 1924. – № 45. – Ст. 276.
20. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО) України. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 56. – Арк. 57–65.
21. ЗУ УСРР. – 1925. – № 60–61. – Ст. 349.
22. ЗУ УСРР. – 1929. – № 8. – С. 347–364.
23. Історія конституційного законодавства України : зб. док. / упоряд. В. Д. Гончаренко. – Х. : Право, 2007. – 256 с.
24. Перша сесія Верховної Ради УРСР. Другого скликання. 4–6 березня 1947 року : стеногр. звіт. – К. : Укр. вид-во політ. л-ри, 1947. – 74 с.
25. Заседания Верховного Совета Украинской ССР. Первая сессия (17–20 апреля 1951 г.) : стеногр. отчет. – Киев : Изд-во полит. лит. Украины, 1951. – С. 10–11.

26. Засідання Верховної Ради Української РСР четвертого скликання. Перша сесія (29–31 березня 1955 р.) : стеногр. звіт. – К. : Вид-во політ. л-ри України, 1955. – С. 8.
27. Заседания Верховного Совета Украинской ССР пятого созыва. Первая сессия (15–17 апреля 1959 г.) : стеногр. отчет. – Киев : Изд-во полит. лит. Украины, 1959. – С. 8.
28. Засідання Верховної Ради Української РСР шостого скликання. Перша сесія (11–12 квітня 1963 р.) : стеногр. звіт. – К. : Вид-во політ. л-ри України, 1963. – С. 8.
29. Засідання Верховної Ради Української РСР сьомого скликання. Перша сесія (11–12 квітня 1967 р.) : стеногр. звіт. – К. : Вид-во політ. л-ри України, 1967. – С. 9–10.
30. Засідання Верховної Ради Української РСР восьмого скликання. Перша сесія (14–15 липня 1971 р.) : стеногр. звіт. – К. : Вид-во політ. л-ри України, 1971. – С. 9–10.
31. Сас С. В. Парламентська процедура Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки та її відмінність від класичної моделі / С. В. Сас // Наше право. – 2004. – № 2 (ч. 1). – С. 11–16.
32. Засідання Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання. Перша сесія (4 липня 1975 р.) : стеногр. звіт. – К. : Вид-во політ. л-ри України, 1975. – 122 с.
33. Заседания Верховного Совета Украинской ССР девятого созыва. Первая сессия (4 июля 1975 г.) : стеногр. отчет. – Киев : Изд-во полит. лит. Украины, 1975. – 128 с.
34. Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1980. – № 15. – Ст. 268.
35. Перша сесія Верховної Ради Української РСР. Десяте скликання (25–26 березня 1980 р.) : стеногр. звіт. – К. : Вид-во політ. л-ри України, 1980. – 262 с.
36. Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради дванадцятого скликання : постанова Верхов. Ради УРСР від 22.05.1990 р. № 6-XII. – 1990. – 15 с.

References

1. Nolde A. Poriadok avstryiskoho parlamenta / A. Nolde // Zhurnal Mynysterstva yustytsyy. – 1906. – № 3. – S. 198-234.
2. Smykalyn A. S. Etapy konstytutsyonnoho stroytelstva v dorevoliutsyonnoi Rossyy / A. S. Smыkalyn // Hos-vo y pravo. – 2004. – № 3. – S. 79-84.
3. Svod zakonov Rossyiskoi imperii. – T. 1. – Ch. 2. – Uchrezhdenye Hosudarstvennoi Dumы. – SPb. : B. y., 1908. – 480 s.
4. Nakaz Hosudarstvennoi Dumы (po rabotam 2-y Hosudarstvennoi dumы). S obъiasnenyiamy / sost. : V. A. Maklakov, O. Ya. Perhament. – SPb. : Yzd. yuryd. kn. sklada «Pravo», 1907. – 185 s.
5. Pylenko A. Russkye parlamentskye pretsedenty / A. Pylenko. – Vyp. 2-y. – SPb. : Typohr. tovaryshchestva «Obshchestvennaia polza», 1908. – 176 s.
6. Lazarevskyi N. Y. Russkoe hosudarstvennoe pravo / N. Y. Lazarevskyi. – T.1. – SPb, 1913. – 602 s.
7. Demyn V. A. Hosudarstvennaia duma Rossyy: mekhanyzm funktsyonyrovanyia / V. A. Demyn. – M. : ROSSPEN, 1996. – 216 s.
8. Iashunskyi Y. Nakaz v tretei Hosudarstvennoi dume / Y. Yashunskyi // Pravo. – 1909. – № 39. – Stlb. 2065–2070.
9. Iashunskyi Y. Nakaz v tretei Hosudarstvennoi dume / Y. Yashunskyi // Pravo. – 1909. – № 40. – Stlb. 2122–2126.
10. Nemanov L. Proekt Nakaza chetvertoi Hosudarstvennoi dumy / L. Nemanov // Pravo. – 1913. – № 35. – Stlb. 2001–2012.
11. Rossyiskoe zakonodatelstvo Kh-KhKh vekov. – M. : Yuryd. lyt., 1994. – T. 9. – 345 s.
12. Sobranye zakonov y rasporiazhenyi pravytelstva. Otdel pervyi. – 1907. – № 86. – St. 802.
13. Holodnyi M. O. Vseukrainski zizd Rad, yikh kompetentsiia ta poriadok diialnosti / M. O. Holodnyi // Problemy pravoznavstva. – Vyd-vo Kyiv. un-tu. – 1971. – Vyp. 20. – S. 48–56.
14. IX Vseukrainskyi zizd Rad robitnychykh, selianskykh ta chervonoarmiiskykh deputativ. Stenohrafichnyi zvit. – Kh. : VUTsVK, 1925. – 657 s.
15. Ystoryia hosudarstva y prava Sovetskoi Armenyy. – Erevan : Yn-t fylosofyy y prava AN ArmSSR. – 1974. – Kn. pervaia. – 405 s.

16. Savrasov A. F. Nakaz Hosudarstvennoi dumy (1906–1917): ystoryia sozdanyia y prymenenyia: avtoref. dyss. ... kand. ystor. nauk / A. F. Savrasov. – Voronezh : Yzd. Voronezh. un-ta, 2010. – 18 s.
17. SU USSR. – 1920. – № 11. – St. 210.
18. Otchet vtoroi sessyy Vseukraynskoho Tsentralnoho Yspolnytelnoho Komyteta 5-ho sozыva (5-8 maia 1921 h.). – Kharkov : VUTsYK, 1921. – 79 s.
19. ZU USRR. – 1924. – № 45. – St. 276.
20. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy (TsDAVO) Ukrainy. – F. 1. – Op. 3. – Spr. 56. – Ark. 57–65.
21. ZU USRR. – 1925. – № 60–61. – St. 349.
22. ZU USRR. – 1929. – № 8. – S. 347–364.
23. Istoriia konstytutsiinoho zakonodavstva Ukrainy: zb. dok. / uporiad. V. D. Honcharenko. – Kh. : Pravo, 2007. – 256 s.
24. Persha sesiia Verkhovnoi Rady URSR. Druhoho sklykannia. 4–6 bereznia 1947 roku. Stenohrafichnyi zvit. – K. : Ukr. vyd-vo polit. lit., 1947. – 74 s.
25. Zasedanyia Verkhovnoho Soveta Ukraynskoi SSR. Pervaia sessyia (17–20 aprelia 1951 h.): stenohraf. otchet. – K. : Yzd-vo polyt. lyt. Ukraynы, 1951. – S. 10–11.
26. Zasidannia Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR chetvertoho sklykannia. Persha sesiia (29–31 bereznia 1955 r.): stenohraf. zvit. – K. : Vyd-vo polit. lit. Ukrainy, 1955. – S. 8.
27. Zasedanyia Verkhovnoho Soveta Ukraynskoi SSR piatoho sozyva. Pervaia sessyia (15–17 aprelia 1959 h.): stenohraf. otchet. – K. : Yzd-vo polyt. lyt. Ukrayny, 1959. – S. 8.
28. Zasidannia Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR shostoho sklykannia. Persha sesiia (11–12 kvitnia 1963 r.): stenohraf. zvit. – K. : Vyd-vo polit. lit. Ukrainy, 1963. – S. 8.
29. Zasidannia Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR somoho sklykannia. Persha sesiia (11–12 kvitnia 1967 r.): stenohraf. zvit. – K. : Vyd-vo polit. lit. Ukrainy, 1967. – S. 9–10.
30. Zasidannia Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR vosmoho sklykannia. Persha sesiia (14–15 lypnia 1971 r.): stenohraf. zvit. – K. : Vyd-vo polit. lit. Ukrainy, 1971. – S. 9–10.
31. Sas S. V. Parlamentska protsedura Verkhovnoi Rady Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky ta yii vidminnist vid klasychnoi modeli / S. V. Sas // Nashe pravo. – 2004. – № 2 (ch. 1). – S. 11–16.
32. Zasidannia Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSRP deviatoho sklykannia. Persha sesiia (4 lypnia 1975 r.): stenohraf. zvit. – K. : Vyd-vo polit. lit. Ukrainy, 1975. – 122 s.
33. Zasedanyia Verkhovnoho Soveta Ukraynskoi SSR deviatoho sozyva. Pervaia sessyia (4 yiulia 1975 h.): stenohraf. otchet. – K. : Yzd-vo polyt. lyt. Ukrayny, 1975. – 128 s.
34. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. – 1980. – № 15. – St. 268.
35. Persha sesiia Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR. Desiate sklykannia (25–26 bereznia 1980 r.): stenohraf. zvit. – K. : Vyd-vo polit. lit. Ukrainy, 1980. – 262 s.
36. Tymchasovyi rehlament zasidan Verkhovnoi Rady dvanadtsiatoho sklykannia: post. Verkhov. Rady URSR vid 22.05.1990 r., № 6-KhII. – 1990. – 15 s.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2016.

***Гончаренко В. Д.*,** доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины, Украина, г. Харьков

e-mail: aprnu@ukr.net

ORCID 0000-0002-6387-4464

Регламенты высших законодательных органов Украины в советский период

В статье рассмотрено содержание и применение регламентов предусмотренных Конституциями Украины 1919, 1929, 1937 и 1978 годов высших законодательных органов республики. Выявлены особенности регламентов на каждом из этапов советского конституционализма.

Ключевые слова: регламент, законодательные органы, Конституция Украины.

Goncharenko V. D., Doctor of Law, Full Professor, Academic of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkiv
e-mail: aprnu@ukr.net
ORCID 0000-0002-6387-4464

Regulations Legislative Bodies of Ukraine During the Soviet Period

In the scientific literature devoted to the study of the organization and activities of parliaments in different periods of their operation and in different countries, it confirmed the view that one of the important features of the Parliament is well developed parliamentary procedure laid down in the rules of Parliament. In the history of Ukrainian statehood gained considerable experience in the use of procedural rules in the course of activities of legislative bodies in different periods, especially in the second half XIX–XX centuries.

Already in the period when most of the Western lands of the Austrian part of their representatives were members of the Austrian parliament (Reichsrat), His activities regulated mandates – set of parliamentary procedures. Mandate to regulate the activities of the State Duma and the Council of State – the two chambers of the Russian Parliament, this legislature has acted in the early twentieth century in the Russian Empire, which included 9 Ukrainian provinces. Their representatives were members of the names of the chambers.

Considerable experience of legal procedural rules to ensure the functioning of the legislature has been accumulated in the Soviet period. At this time, there are several models of these organs. In 1917–1937 there was a multiplicity of legislative bodies, namely: All-Ukrainian Congress of Soviets and the All-Ukrainian Central Executive Committee (VUTSIK), the Presidency VUTSIK. Regarding regulated in detail the work of the Presidium VUTSIK VUTSIK and relevant regulations.

With the adoption in 1937 of a new Constitution of the USSR legally and factually Discontinued Operations All-Ukrainian Congress of Lights, VUTSIK, Presidium VUTSIK. Under the new Constitution, the supreme organ of state power and the sole legislative authority in the country admitted to the Supreme Council of the USSR. The same status was the UkrSSR Supreme Council of UkrSSR Constitution of 1978, the special feature of the regulation of the work of the Supreme Council of the sessions was that the first session of the Supreme Council of each new convocation accepted regulations for this particular convocation. In content, it was very brief. This is no accident. The Supreme Council of the UkrSSR was not a parliament in the classical form. He did not function in a parliamentary regime. Therefore it was not necessary to regulate in detail the work of the Supreme Council. A notable step in the development of regulatory procedures UkrSSR Supreme Council's adoption of him was May 22, 1990 the Provisional Rules of the Supreme Rada of Ukraine of the twelfth convocation of meetings. This document was to display some characteristics of the classic rules of the Parliament.

Key words: regulation, the legislature, the Constitution of Ukraine.

ЄРМОЛАЄВ ВІКТОР МИКОЛАЙОВИЧ,
доктор юридичних наук,
професор кафедри історії держави і права
України та зарубіжних країн,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
Україна, м. Харків
e-mail: 704-93-54@mail.ru
ORCID 0000-0002-3305-6591

УДК 340.15:94(477)"1648/179"

Державницька думка гетьманів України (середина XVII–XVIII ст.): змістовні аспекти

У статті аналізується державницька думка гетьманів Козацької держави, відображена в Універсалах, «Статтях», листах, літописах, конституційних проектах. Досліджується еволюція ідей про державний суверенітет, форму державного правління, організацію верховної влади, прав і вольностей різних станів, вплив на них геополітичного становища України, російського чинника з 1654 р.

Ключові слова: державницька думка, Козацька держава, Гетьманщина, Генеральна козацька рада, правовий статус, конституційний проект.

В історико-правовій науці державницька думка доби Гетьманщини вивчалася в контексті історії Козацької держави, біографій її творців – у працях М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Дорошенка, сучасних дослідників: В. Смолія, В. Степанкова, О. Мироненка, А. Козаченка та ін. Не була винятком і монографія автора статті [8]. Утім дослідження державницької думки доби Гетьманщини збагачує наші знання про державотворчий досвід гетьманів, його логіку і проблеми, обставини, в яких розроблялись державницькі концепції. У даній статті робиться спроба коротко дослідити деякі змістовні аспекти державницької думки гетьманів Козацької держави.

Після перемоги Національної революції 1648 р. козацькі ідеали й норми життя швидко поширились і вкорінювались у свідомість українського населення, яке прагнуло відстояти своє право на свободу, на власну державність. Головна й, безперечно, панівна ідея цього часу – становлення Козацької дер-

© Єрмолаєв В. М., 2016

жави. Найвизначніша роль у розвитку державницької думки, розробці програми державотворення, безсумнівно, належала Богдану Хмельницькому (1595–1657). У своїх «Зазивних універсалах» він обіцяв «нашу землю... зробити благословенною», закликав до рішучої боротьби з поляками, які поклали «ціллю своєї політики опанувати наш лад самоуправи й вибору...». Як бачимо, останнє для гетьмана – основа і продовження державотворення. «Щодо мене, то не буду жалувати ні життя, ні сили, готовий на всякі небезпеки, усе віддам, аби лише для загальної свободи і спокою, і душа моя не потішиться скоріше, доки не добуду свого плоду, що я в найвищим бажанні поклав» [3, с. 176–178]. І саме національно-визвольне повстання Б. Хмельницьким оцінюється як продовження попередніх козацьких повстань. Воно піднялось за «благочестиву віру» і «цілісність нашої Вітчизни», «за шляхетську честь нашу, яку зневажають, знищують, вельми осміюють і топчуть». Тож найближчою метою оголошувалося завдання відстояти «давні права і вольності Війська Запорозького» від їх нехтування і грубих порушень польськими магнатами, шляхтою, католицьким і уніатським духовенством [1, с. 33–36, 36–39].

Успіхи Національно-визвольної війни надали рішучості політичним планам гетьмана – здобуття політичної автономії України у складі Речі Посполитої, представництва українських урядовців і православної метрополії в Сенаті. У листі до польського короля Владислава IV Б. Хмельницький, підкреслюючи своє підданство королю, наголошує на кривдах «панів старост та українських державців», просить звольнити «наказати утримати нас при давніх правах та вольностях і щоб це [застеріг] нам святою особою своєю, бо ми... більше тієї неволі не стерпіли» [1, с. 80, 81]. Про утиски козаків та духовенства йшлося й у «Пунктах та інструкціях, даних козацьким послам», в «Умовах, посланих у Варшаву», щоб на козацькій території не було польського війська, а гетьману надано староство, козакам – свободу виходу в море, щоб вони судилися шляхетським правом і були під владою безпосередньо короля, «мали свого гетьмана, обраного козаками» [1, с. 80, 81, 84, 85]. Про вихід із Речі Посполитої у козацьких вимогах не йдеться, але вимагається встановлення національно-територіальної автономії. Ця програма гетьмана і козацької старшини доповнювалася в «Пунктах козацьких вимог до короля Яна Казимира та польського уряду» від 24 лютого 1649 р., де, зокрема, йшлося про представництво автономної Козацької держави в Сенаті – «щонайменше трьох сенаторів» [1, с. 126, 127, 128–131].

Блискучі перемоги козацько-селянських військ наблизили Зборівський договір, який уконституював політичну автономію відвойованих українських земель. Однак відмова польського сейму у ратифікації договору, скасування умов Брестської унії розвіяли сподівання гетьмана на представництво України в польському сеймі і сенаті, змінили його плани [2, с. 47, 51, 52, 54–56, 97, 98 та ін.]. На початку лютого 1649 р. він недвозначно заявив комісарам польського короля про свої наміри творити незалежну Українську державу: «Виб'ю з лядської неволі увесь руський народ…

А ставши над Віслою, скажу дальшим ляхам: "Сидіть, мовчіть, ляхи! Всіх тузів ваших, князів туди зажену, а будуть і за Віслою кричати, знайду я їх там напевно"...» [6, с. 217; 7, с. 180]. Отже, Б. Хмельницький прагнув звільнення всіх етнічних земель України від іноземного панування, її соборності, відновлення слави і західних кордонів Київської Русі – «як володіли благочестиві великі князі». Таким чином, уперше в історії вітчизняної суспільно-політичної думки гетьманом була сформульована національна державницька ідея – створення незалежної держави в етнічних межах України.

Поразка під Берестечком і Білоцерківський договір 1651 р. обмежили її територіально, проте не зупинили плідних державотворчих процесів в Україні. В них був використаний досвід самобутньої козацької республіканської організації самоврядування на Запорозькій Січі, перевіреної практикою військово-адміністративної, полково-сотенної системи управління козацтва на чолі з гетьманом, верховенства влади загальних (генеральних), полкових, сотенних рад, виборності органів публічної влади усіх рівнів, розвиненим місцевим самоврядуванням. Незважаючи на нову загрозу війни з Польщею, Б. Хмельницький висловлював упевненість: «…тепер нам ляхам знову коритися не слід» [3, с. 255].

Геополітичне поле тодішньої Європи становили виключно монархічні держави, де монархи – королі, імператори, царі уособлювали державний суверенітет, виступали єдиними суб'єктами міжнародних відносин. Цю обставину й ураховував, очевидно, гетьман, именуючи себе в дипломатичному листуванні «єдиновладцем і самодержцем руським» [7, с. 190]. Така «самотитулатура» – свідчення прагнення гетьмана поєднати ідеї козацького республіканізму і соборності з традиціями старої українсько-руської державності, зміцнити особисту владу для успіху державотворення в умовах майже безперервної війни, складного геополітичного становища України. Б. Хмельницький негативно ставився до монархічних інститутів і неодноразово публічно засуджував їх. Отже, у своїх державотворчих планах і діях гетьман змушений був ураховувати надзвичайно складні геополітичні й внутрішні обставини, які примушували його поступатись деякими демократичними процедурами (регулярним скликанням генеральних козацьких рад, інколи – порушеннями виборності полкової й сотенної старшини), змінювати дипломатичні пріоритети, конфігурацію воєнно-політичних союзів.

Орієнтаційні ідеї міжнародної політики Козацької держави формулювались Б. Хмельницьким з огляду на зовнішні загрози для неї, створення сприятливих умов для державотворення. Він пропонує «вірність та підданство» російському цареві, робить спробу ввійти до протекції турецької Порти, пропонуючи «нашу дружбу», вступає у союзні стосунки із Семиграддям, наголошуючи, що згода між двома державами має бути «не без користі для царської величності і без шкоди для шведської сторони» [2, с. 91–94, 97–102 та ін.]. Угода з такими ж умовами була підписана з Молдавією і Валахією. У листі до шведського короля в липні 1656 р. гетьман формулює зовнішньополітичну

доктрину: «ми звикли нікому не робити кривди, а навпаки, змагатись у доброзичливості з тими, хто ставиться до нас прихильно»; «не підемо ні на кого в наступ, але при Божій допомозі захищатимемо, як зможемо, віру, волю і наші кордони» [3, с. 71, 72, 243, 244, 248, 249, 268, 269 та ін.]. Веде активні дипломатичні перемовини щодо утворення міжнародної антипольської коаліції. Реальною альтернативою гетьманом розглядався проект створення конфедерації трьох держав – Польщі, Литви і України. Проте ці наміри Б. Хмельницького не збігалися з польськими.

Переяславський договір 1654 р. і «Березневі статті Богдана Хмельницького», на думку гетьмана, мали юридично оформити договір про воєнно-політичний союз із царською Росією, конституювати в ньому суверенність Української держави і незалежність від Польщі. У «Березневих статтях», листах до Московського царя Б. Хмельницький відстоював непорушність суспільного ладу України, «всі права і вольності в добрах і судах, щоб ані воєводи, ані боярин, ані стольник у суди військові не вступався, а щоб від старших своїх аби товариством суджені були, і де три чоловіка козаків, там два третього мають судити» (ст. 1), «...щоб Запорозьке Військо саме з-поміж себе гетьмана обирало...» (ст. 6). «Права, надані з віків од князів та королів як духовним, так і мирським людям, щоб ні в чому не були порушені» (ст. 13), «... щоб привілеї його царської величності нам на хартіях дав писані, щоб на вічний час непорушні були» (ст. 17) [2, с. 64–67; 3, с. 262–267]. Ті «Хартії» на польський зразок стали зватись «Конституціями» Б. Хмельницького і мали правову силу протягом майже століття, на них посилались усі наступні гетьмани, царська влада. Для України «Статті Богдана Хмельницького» були справді актом конституційного значення, які юридично закріплювали здобутки державотворення на засадах республіканського ладу, верховенства Генеральних козацьких рад і гетьманського уряду.

Зі смертю Б. Хмельницького за гетьмана Івана Виговського (невід. – 1664) у відповідь на грубе порушення «Статей Богдана Хмельницького» царським урядом відроджується ідея Великого князівства Руського. У вересні 1658 р. гетьман підписує з польськими комісарами «Гадяцький трактат» [3, с. 309–316]. Саме підписання трактату відбувалося таємно, бо Виговський сумнівався у можливості його схвалення як сеймом, так і козаками. Йшлося про встановлення на українській території Великого князівства Руського, яке разом із Польщею і Великим князівством Литовським увійде до складу Речі Посполитої. «Уся Річ Посполита народу польського і Великого князівства Литовського і Руського, – обумовлювалося в трактаті, – хай буде відновлена в першобутті так, як була перед війною, тобто щоб ці народи в межах своїх і свободах залишалися непорушені... і за правами, описаними в радах, у судах і вільному виборі государів своїх та великих князів литовських та руських...». Щодо верховної влади у Великім князівстві Руськім, то трактат передбачав певні територіальні й юрисдикційні обмеження: «А для ліпшого цих пактів (договорів) утвердження і вірності гетьман військ руських від-

нині має бути до кінця життя свого гетьманом руським і першим сенатором... а після смерті його має бути повне вибрання гетьмана, тобто чотирьох елект ів [кандидатів] виберуть стани воєводств... з яких одного його королівська величність утвердить, не відчужуючи від того чину рідних братів вельможного гетьмана руського».

Таким чином, Генеральні козацькі ради як головний орган народоправства позбавлялися своїх повноважень із вибору гетьмана. Трактат закріплював пожиттєвий статус гетьманства І. Виговського, можливість спадкування гетьманської влади його рідними братами. Найповніше політична програма гетьмана була окреслена в «Переліку пунктів і покірних прохань Івана Виговського польському королю й Речі Посполитій», складених 1659 р. [3, с. 332–344]. Ними передбачалось скасування унії, приєднання до князівства Руського воєводств Руського, Подільського, Волинського, повновладдя гетьмана на цих землях, його права призначення урядовців, виділення місць у сеймі й сенаті для послів і сенаторів від Київського воєводства, задоволення приватних інтересів української шляхти, «затвердження усіх давніх прав запорозьких», повернення маєтностей і храмів православній церкві та ін. Отже, було накреслено широку програму реформування українського державного життя і вивищення влади гетьмана до рівня обмеженої монархії, що не відповідало козацькому звичаєвому праву. Плани пропольської шляхти не задовольняли козаків, посполитих і козацьку старшину проросійської орієнтації. Почалась громадянська війна, міжусобиці, Руїна.

Наступник І. Виговського Юрій Хмельницький (бл. 1640–1685) зрікся таких планів реформування Козацької держави. Його політична програма на початку гетьманства була досить конструктивною, враховувала попередній державотворчий досвід, виходила в основному з пунктів Березневих статей Б. Хмельницького [3, с. 345–348]. Проте «Статті, або Переяславські конституції, дані царем при обранні на гетьманство Ю. Хмельницького» 1659 р. грубо порушували правовий статус України й повноваження її верховних органів влади. За «Статтями» тепер «великий государ... ударовував велінням учинити в Запорозькому війську» Генеральну раду з вибору гетьмана, на якій зачитувалися «Статті» Б. Хмельницького, до присяги царю приводились новообраний гетьман і всі учасники Ради «на вічне і вірне підданство».

Державницька думка наступних гетьманів України була вимушена рахуватися із дедалі принизливішими умовами обмеження московським урядом правового статусу Козацької держави, повноважень Генеральних козацьких рад, гетьмана і гетьманського уряду. Іван Брюховецький (1623–1668), обраний гетьманом Лівобережної України 1663 р., у «Московських статтях» (1666) вже заявляв, що не гетьман, а цар є від Бога посланий правитель в Україні, а його статус – «цілковите та істинне государське підданство», погоджувався усі податки й побори направляти до царської казни, просив царя послати «в малоросійські міста своїх государських воєвод», зробити київського воєводу хранителем гетьманських клейнодів. Гетьман сам відмовився від права Ко-

зацької держави зсилатися з іншими державами. Така запопадливість була винагороджена царським урядом боярським чином гетьману.

У свою чергу, правобережний гетьман Павло Тетеря в «Універсалі до Низового Запорозького війська» у листопаді 1663 р. закликав січовиків підтримати короля польського, який із коронним військом і татарськими загонами прийшов на Правобережжя, служити йому «як дідичному государю» [3, с. 403, 404]. Так своїми діями вітчизняні державотворці створювали сприятливі умови для Андрусівського перемир'я (1667), а потім і «вічного миру» між Польщею і Росією, які закріпили поділ України, знищення козацької державності.

Така політика викликала обурення навіть І. Брюховецького: він піднімає на Лівобережжі антимосковське повстання, повертає титулатуру «гетьман із вірним військом Запорозьким», декларує об'єднання обох частин України – «з братією нашою того боку учинилася нам бажана згода» [3, с. 454, 455]. Проте здобути авторитет у козацької маси вже не зміг і був убитий. Міжусоб'я, незгода серед козацької старшини щодо зовнішніх пріоритетів руйнують або змінюють державницькі плани гетьманів, державотворчі процеси.

Правобережний гетьман Петро Дорошенко (1627–1698) спочатку намагався продовжити державотворчу лінію І. Виговського, змушений був, зважаючи на польську угоду з татарами, обіцяти у жовтні 1667 р. «цілковите і вірне підданство його королівської милості і Речі Посполитій» [3, с. 442, 443]. Гетьман зрікся права на міжнародні стосунки з іншими державами, фактично погодився з поверненням права козаків до рівня Білоцерківських угод. Цей вимушений крок не збігався зі справжніми намірами П. Дорошенка і наступного року він звертається зі статтями-проханнями до турецького султана: «За договором і установленням, які були в час Богдана Хмельницького, гетьмана, те ж хоче й Петро Дорошенко, гетьман...» [3, с. 464–468]. У статтях йшлося про самостійне існування Козацької держави, возз'єднання українських земель, звільнення населення від сплати данини, обрання довічного гетьмана, автономію церкви під константинопольським патріархом та ін. Цей проект було схвалено розширеною старшинською радою під Корсунем 1669 р. Державотворча програма П. Дорошенка була проголошена й доповнена російському послу В. Тяпкіну, зокрема, – збереження і непорушність усіх вольностей козацьких, права обрання гетьмана і всієї козацької старшини «з природних козаків», «жити у братолюб'ї і нерозірваному приятельстві... з московськими народами» тощо. [3, с. 445–451]. Отже, гетьман ставив собі за мету утворення вільної України на основі дружніх стосунків з усіма навколишніми державами, з виключенням її васального статусу.

До речі, як самостійну державу бачив Україну й Петро Суховій (1645 – невід.), який у «Зверненні до українського народу» в жовтні 1668 р. виступив проти московської та польської протекцій, за з'єднання народу «обох боків Дніпра», за публічну дипломатію. Проте на практиці поступився цими планами і розпочав міжусобну боротьбу з П. Дорошенком, напавши з татарами на Правобережжя. Їх розгром запорожцями,

перемога П. Дорошенка над М. Ханенком у жовтні 1669 р., підтримуваним Польщею, не зупинили деструктивних процесів і міжусобних змагань.

У своїй політичній програмі, з'явленій, зокрема, в «Наказі із статтями послам у Москву» від 1 січня 1669 р., Дем'ян Многогрішний (р.н. і см. невідомі) відступив від ідеї єдності України обох боків Дніпра, пов'язував свої сподівання з московською протекцією. Гетьман визнавав підданство «найнижчих слуг» царських, просив царя повернути і підтвердити чинність «Статей» Б. Хмельницького як юридичної основи збереження козацьких прав та вольностей, існуючого раніше ладу в Україні [3, с. 7–12]. Пропонував вивести російських воєвод із ратними людьми з українських міст через грабунки, вбивства і пожежі «та всілякі мучительства людям», просив залишити за царем Київ, відпустити полонених в Україні людей тощо. На Глухівській раді 1669 р. при обранні гетьманом Лівобережної України Д. Многогрішного сповіщалась царська воля «ударувати гетьмана і все військо цього боку Дніпра правами й вольностями за колишнім їхнім правом, і їхні права та вольності ні в чому не порушуватимуться» [3, с. 27–52]. Але ст. 3 передбачала збереження російських застав у Києві, Переяславі, Ніжині, Чернігові, звичайні побори, ст. 19 встановлювала порядок доносительства на гетьманів, ст. 20 визначала новий порядок зміни гетьмана за його переступ, що суперечило «Статтям» Б. Хмельницького. Гетьман на Глухівській раді зі старшинами і козаками, присутніми війтами і райцями сподівався на припинення усобиць і громадянської війни, а зрештою – й України. На відміну від Польщі Москва все ж визнавала козацьку автономію, пішла на певні поступки, хоч і далекі від «Статей» Б. Хмельницького.

Новий гетьман Лівобережжя Іван Самойлович (невід. – 1690) мусив почати урядування на більш важких умовах Конотопських (1672) та Переяславських (1674) статей, які звужували і регламентували повноваження загальних козацьких рад, гетьмана та його уряду [3, с. 94–98, 118–129]. І. Самойлович вимушений був брати участь разом із козаками і російськими військами у війні проти П. Дорошенка, силою навернути у своє підданство десять правобережних полків із частиною старшини. Отже, на той час єдиним, хто справді хотів утвердити український народ якнайповніше в його правах і вольностях, зберегти демократичні інститути і здобутки Козацької держави, лишався П. Дорошенко. Свої міркування про стан України він виклав у «Листі до запорожців» у березні 1676 р. [3, с. 133–135]. На його думку, «знамірився Самойлович зберегти цілість свого рейменту від татарських находів цілковитим розоренням решток цьогобічної України, нашої вітчизни...» Дійшов висновку: «Де такий є господар, щоб, обламавши пліт своєї кошари, був певен, що його овечки залишаться цілі?» Інакше кажучи, хіба може існувати держава без власних кордонів? Давніші гетьмани «власними грудьми, мужніми серцями й своєю кров'ю захищали й боронили її». А через лівобережних «заколотників і амбіціантів» – М. Пушкаря, Я. Сомка, І. Самойловича – «Мала Росія розорилася по обидва боки Дніпра і зовсім збіднила на військових людей через численні почварні змагання». У тому П. Дорошен-

ко, очевидно, бачив головну причину Руїни. Ділиться своїми роздумами: «під час нинішнього занепаду і всеконечного лядського безсилля ми могли б... звільнити від них, поляків, подільські, волинські, поліські й литовські міста і землі наші руські», а отже, «вчинити те, що виказував пам'ятний намір і мого попередника Богдана Хмельницького, і повернути їм... старовічну свободу». Таким чином, у програмі гетьмана – українська держава на всіх її землях, долання її поділу «надвоє й натроє».

Схожим було бачення Козацької держави та причин Руїни у запорозького кошового Івана Сірка (невід. – 1681). У «Листі до І. Самойловича» у вересні 1678 р. він теж взірцем державотворення вважав Б. Хмельницького – «доброго нашого гетьмана і щиро зичливого вітчизні своїй...» [3, с. 159–162]. Однак після нього «почали наставати часті й непостійні гетьмани та розкроєння через незичливі змовини сусідніх монархів... нашої бідної вітчизни, єдиної Малої Росії, надвоє». Незичливі до України у нього – поляки і московіти, що й привело до її розділення спочатку на два, а потім і на три гетьманства. Це й принесло, на думку І. Сірка, занепад Вітчизни та «всеконечне її запустіння». Кошовий замовчує тут роль Запорожжя, яке сприяло тому розколу своєю підтримкою заколоту М. Пушкаря, вивищенню І. Брюховецького та П. Суховія. І. Сірко в листі висловлює, очевидно, думку Запорожжя: «Здається нам, що краще було б вам обом по обабіч Дніпра гетьманам жити, як брати поміж себе, в любові й однодумстві, через що й ворогам своїм ви були б страшні і завжди змножувались у користях для себе й малоросійської Речі Посполитої». Йдеться про можливість і доцільність дружнього співіснування на даному етапі двох автономних утворень Козацької держави під двома протекторами. Таким чином, державницька думка І. Сірка перевершувала своєю патріотичністю, прагматичністю й варіативністю політичні програми наступників Б. Хмельницького.

Про те, що І. Самойлович не був ревним москвофілом на шкоду Україні, прагнув бути «самовладним правителем», засвідчує «Чолобитна генеральної старшини супроти гетьмана І. Самойловича» від 7 липня 1687 р. [3, с. 287–295]. У доносі містяться звинувачення гетьмана у прагненні бути самостійним у зовнішній політиці, «самовладно володіти» Україною, а «людям військовим наказує, щоб йому, а не монархам вірно служили». Незважаючи на тенденційність змісту доносу, він засвідчує, схоже, прагнення І. Самойловича звільнити Україну від московського ярма, його гостре невдоволення «Вічним миром» між Росією і Польщею, що поділив Україну, намір створити «Малоросійське князівство»

Коломацькі статті 1687 р. звинуватили гетьмана у «зраді», а умовами обрання Івана Мазепи гетьманом нові статті ще більше звужували правовий статус Козацької держави, права і свободи її народу, повноваження гетьмана: бути «невідступно у вічнім підданстві» [3, с. 297–316]. У козаків забиралося право самим обирати і відставляти гетьмана, а тільки з царського указу, заборонялися стосунки з іншими державами, хоча козаки знову просили підтвердити давнє своє право. Столицею оголошувався Батурин, де царем було

вказано бути при гетьмані «для охорони й цілості його» московському полку. Отже, гетьман не стільки охоронявся, скільки ставав заручником того полку.

Як і його попередники, І. Мазепа у своїй внутрішній політиці мало рахувався із обмеженнями підписаних ним «Статей» із царським урядом, продовжував державотворчу політику, вів таємну дипломатію. Події Північної війни підштовхнули гетьмана до таємних зносин із Польщею і Швецією. У своїй «Промові до урядників військових і цивільних козацької України напередодні розриву з Москвою 1708 р.» він обґрунтовував свою зміну геополітичних пріоритетів [4, с. 42–44]. «Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями, готовими нас пожерти, коли не виберемо шляху для себе надійного, щоб їх обминути». Свій розсуд гетьман обґрунтовує альтернативним вибором для України: коли переможний шведський король подолає царя російського, то з волі переможця ми «неминуче причислені будемо до Польщі і віддані в рабство полякам... і вже тут нема й не буде місця договорам про наші права і привілеї...». «А як допустити царя російського вийти переможцем, то вже лиха година прийде до нас од самого царя того...». Отже, котре з видимого лиха обрати найменше, ставить питання гетьман у своїй «Промові», «щоб нащадки наші, кинуті в рабство нашою неключимістю, нарікання-ми своїми та прокляттями нас не обтяжили». Запевняв гетьман урядників і у своїх добрих намірах: йому вдалося переконати королів польського і шведського про «протекцію і милість отчизні нашій», а у царя Великоросії він «випросив нейтралітет, себто не повинні воювати ми ані зі шведами, ані з поляками, ані з великоросіянами, а повинні, зібравшись із військовими силами нашими, стояти в належних місцях і боронити власну отчизну свою...». Після майбутнього замирення воюючих держав Україна набуде статусу самостійного князівства «із своїми природними князями та з усіма колишніми правами й привілеями, що вільну націю означають». Навряд чи повірили урядники про згоду Петра І та його бояр на нейтралітет України, про поручництво її правового статусу Франції і Німеччини. Це, швидше, бажаний гетьманський проект, аніж інформація про реальні дії. Посилається на домовленості із Швецією як «продовження давнішніх», очевидно, маючи на увазі Ярослава Мудрого та Б. Хмельницького. Таким чином, політична програма І. Мазепи під час розпалу Північної війни передбачала збереження Козацької держави, захист її самостійності й незалежності, перехід під протекторат шведського короля. Проте дві головні причини завадили її реалізації: утаємничення гетьманом своїх планів та дипломатії, що позбавило його підтримки старшини і козаків; поразка шведських військ під Полтавою 1709 р.

Невдача повстання І. Мазепи і перехід його з частиною старшини і козаків на бік шведських військ із вступом їх на територію України мали для України фатальні наслідки, прискоривши наступ царизму на українську автономію. Петро І відхилив кандидатуру наступного гетьмана – чернігівського полковника Павла Полуботка, запропонованого козаками, на користь Івана Скоропадського. Царем було порушено й усталений порядок прийняття Генеральною ко-

зацькою радою «Статей», на умовах яких гетьман набував повноважень, – Петро І лише пообіцяв збереження і підтвердження усіх «вольностей» козацьких. У «Решетилівських прохальних статтях» І. Скоропадський просив надати законної сили статтям, що були дані попередниками царя колишнім гетьманам Війська Запорозького. Передусім йшлося про збереження повноважень гетьмана козаками «керувати самому», одержувати особисто царські укази, без втручання російських генералів і офіцерів, не порушувати прав самих козаків, повернення Війську Запорозькому артилерії, забраної царем з Батурина, обмеження влади воєвод і скорочення кількості російських застав, утиску козаків тощо [3, с. 191–194]. Отже, вірнопідданий цареві гетьман намагається зберегти залишки автономії України, її державних інституцій, права і власних повноважень, проклинає І. Мазепу і називає його зрадником. Однак цар не мав наміру виконувати свою обіцянку і тим більше – збереження недавніх прав Гетьманщини.

Радикальною програмою відродження козацької республіки відзначались роздуми і проекти соратника І. Мазепи Пилипа Орлика (1672–1742), обраного козаками в Бендерах гетьманом. Йдеться, зокрема, про його «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького» (1710) та «Вивід прав України» (1712) – визначні пам'ятки державницької думки XVIII ст. [4, с. 45–49]. У «Пактах і конституціях» передбачалося відновлення повноважень Генеральної козацької ради і Старшинської ради в системі органів влади і управління Війська Запорозького. Стаття 6 унормовувала скликання загальних козацьких рад у гетьманській резиденції тричі на рік – на Різдво, Великдень і свято Покрови. На ці ради, «з наперед визначеним терміном проведення», за наказом гетьмана повинні збиратись полковники зі своїми урядниками і сотниками, обрані генеральні радники – від кожного полку «декілька знатних ветеранів, досвідчених і вельми заслужених мужів, для входження до публічної ради», посли від низових запорозьких козаків. У такому складі Генеральна рада набула б статусу і значення вищого представницького органу Козацької держави, стала б своєрідним «козацьким парламентом». Скликання «чорних» рад стаття Конституції не передбачає, тим самим уконституйовуючи функції єдиного законодавчого органу в майбутньому відновленої республіки.

Аналізована стаття враховувала негативні наслідки й другого недоліку правління І. Мазепи: відновлювала чинність норм козацького звичаєвого права, а головне – довіру між гетьманом і генеральною старшиною скликанням і широкими повноваженнями Генеральної старшинської ради. До її складу мали входити обрана на Генеральній козацькій раді генеральна старшина з полковниками включно, генеральні радники. Рада скликалась гетьманом між «сесіями» козацького парламенту, в разі потреби вирішення чи виконання «якихось невідкладних справ», порад гетьману або в разі одержання листів від іноземних держав та складання відповідей на них, «щоб не було таємної писемної кореспонденції» й «шкоди цілісності батьківщини і загальному благу». Старшинська рада наділялася

також делегованими їй контрольними повноваженнями за діями гетьмана: якщо він чинить «щось супротивне справедливості й таке, що відхиляється від законів або завдає шкоди вольностям, і небезпечне для батьківщини», радники вправі «скористатися повною свободою голосу» і висловити докір гетьману «приватним чином» чи в разі потреби – на публічній (Генеральній) раді, «вимагаючи звіту щодо порушення законів і вольностей батьківщини».

Ще одне обмеження гетьманської влади, передбачене статтею з урахуванням негативного попереднього досвіду, стосувалося позбавлення гетьмана права на гетьманський суд: винні (в умисних чи ненавмисних) злочинах проти гетьманської честі з числа генеральних радників чи старшин, інших урядників чи простих козаків мають підлягати розгляду Генерального суду (ст. 7). Наступні статті Конституції містили широку програму відновлення в державному й суспільному житті республіканських принципів і засобів управління на всіх рівнях, встановлення мір адміністративної і кримінальної відповідальності посадових осіб, регулювання надходжень і видатків державної скарбниці, викорінення корупції, антинародної фіскальної політики, різних повинностей, запровадження системи ефективного соціального захисту тощо.

Звертають на себе увагу передбачені конституційно-правові механізми стримувань і противаг у системі вищих органів державної влади. Так, скликання Генеральної ради передбачається лише за наказом гетьмана в наперед визначені терміни, очевидно, щоб уникнути нелегітимних «чорних» козацьких рад із непередбачуваними рішеннями. Проекти рішень ради пропонує гетьман, після чого «усі без винятку муситимуть з чистим сумлінням, відкинувши свої й чужі приватні інтереси, без нечестивої заздрості і жадання помсти, прийняти правильне рішення...». Гетьман «наділяється певною свободою влади і впливу», складає «встановлену присягу» на Генеральній раді, обмежений у своїх планах і діях генеральною старшиною і генеральними радниками: «Без їхнього попереднього рішення і згоди на власний розсуд (гетьмана) нічого не повинне ні починатися, ні вирішуватися, ні здійснюватися». Як противага їх повноважень передбачалось складання радниками «за публічно ухваленою формою тілесної присяги на вірність Батьківщині, чесну відданість Гетьману...». Генеральні радники вправі були вимагати звіту гетьмана, «однак без лихослів'я і без найменшої шкоди високій Гетьманській честі». Самі ж вони повинні «твердо стежити за порядком, керуючись приписами... спільної (Генеральної) ради, і рішуче виступати проти спроб скривдити чи утискати тягарями простий люд… зобов'язані дотримуватись відповідного права й виявляти всіляку шанобливість...» до гетьмана. У свою чергу і йому «належить взаємно їх поважати, мати за бойових соратників, а не за рабів і вважати своїми помічниками...».

Таким чином, автори Конституції прагнули закріпити на конституційному рівні відновлення Козацької держави, її повного суверенітету, республіканської форми правління в кордонах, визнаних за часів Б. Хмельницького, із відновленням юрисдикції козаків Запорожжя на всі землі і міста, які їм належали.

У статтях закріплювались принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, система «стримувань» і «противаг». Законодавча влада – Генеральна козацька рада – мала представницький характер, обирала гетьмана, гетьманський уряд, генеральну старшину, мала збиратись і працювати за усталеною традицією і процедурою. Виконавчу владу уособлював і очолював гетьман, гетьманський уряд, підзвітні Генеральній раді, на місцях розпорядчі й управлінські функції здійснювали полкові й сотенні адміністрації. Систему судових органів вивершував Генеральний суд. Такі конституційні приписи передбачали цілісну систему державних органів. За формою державного правління Козацька держава мала б ознаки парламентсько-гетьманської республіки. Реалізація «Пактів і конституцій» передбачалася «після щасливого завершення війни».

У «Маніфесті» від 4 квітня 1712 р. П. Орлик «дає знати королям, князям, республікам та іншим християнським державам» про причини війни проти царя московського, про союз із шведським королем і свою мету: діяти «згідно із справедливістю та правом, що дозволяє кожному боронити свою власну справу та свою власну мету» [3, с. 237–239]. У «Виводі прав України» автор коротко виклав історію Козацької держави з моменту, коли «найхоробріший гетьман Хмельницький визволив з-під польської кормиги пригнічену козацьку націю». Щоб європейському читачеві було зрозуміло, він пише про Козацьку державу як князівство, де його стани й по смерті гетьмана «обирали далі своїх князів». «...Козацька нація і Україна були вільними», вона уклала договори про вічний мир із турецьким султаном, кримським ханом і шведським королем. Та найсильнішим доказом суверенності України, на думку П. Орлика, був урочистий союзний договір із російським царем 1654 р., що, як здавалося, повинен був назавжди установити спокій, вольності й лад на Україні. Аби «цар так само сумлінно виконав би його, як у це вірили козаки». Тому тепер залишилася лише «тінь суверенності» – «кричуща несправедливість» поневолювачів козаків. «...Московські насильства... не дають жодного законного права москалям щодо України. Навпаки, козаки мають право за собою, право людське й природне, одним із головних принципів котрого є: народ завжди має право протестувати проти поневолення і привернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слушний час».

Цікавий для наших сучасників сюжет про небезпеку для Європи з боку Росії у «Виводі прав України»: «Ті, що дбають про інтерес цілої Європи і кожної її держави зокрема, легко зрозуміють небезпеку для вільної Європи від такої агресивної держави». Вони можуть судити про це не лише з прикладів історії, а й завдяки набутому досвіду європейської дипломатії. І це було написано задовго до того, як Росія стане «жандармом Європи». Імперія залишилась (останньою!) імперією і через 300 років...

Таким чином, історичні пам'ятки державницької думки гетьманів України другої половини XVII – початку XVIII ст. – цінне джерело з історії вітчизняного державотворення, яке відображає їх політичні програми, рішення, реакцію на внутрішньополітичні й геополітичні виклики.

Список використаних джерел

1. Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657 / упоряд. І. Крип'якевич та І. Бутич ; АН УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 739 с.
2. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. – К. : Дніпро, 2001.
3. Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657. – К., 1998. – 348 с.
4. Вивід прав України / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. – Львів : МП «Слово», 1991. – 126 с.
5. Величко С. Літопис. Т. 1 / С. Величко. – К. : Дніпро, 1991. – 375 с.
6. Грушевський М. С. Історія України з ілюстраціями і документами / М. С. Грушевський. – Донецьк : ТОВ «ВКФ "Бао"», 2009. – 528 с.
7. Смолій В. Богдан Хмельницький / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2003. – 400 с.
8. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження) / В. М. Єрмолаєв. – Х. : Право, 2005. – 272 с.

References

1. Documents Bohdan Khmelnytsky. 1648-1657. The emphasis. I. Krypiakevych and I. Butych / USSR. – K.: Izd USSR, 1961. – 739 p.
2. A Thousand Years of Ukrainian political thought. The 9 t. – K.: Dnipro, 2001.
3. Universals Bohdan Khmelnytsky. 1648-1657. – K., 1998. – 348 p.
4. Conclusion Human Ukraine / M. Hrushevsky, I. Franko, M. Kostomarov and others. – Lviv: MP «Word», 1991. – 126 p.
5. S. Velichko Chronicle. Vol.1. – K .: Dnepr, 1991. – 375 p.
6. Hrushevskyy MS History of Ukraine with illustrations and documents. – Donetsk LLC «ICC "Bao"», 2009. – 528 p.
7. Smoliy V., V. Stepankov Bogdan Khmelnitsky. – K.: Type. House «Alternatives», 2003. – 400 p.
8. Ermolaev V. M. The highest representative bodies in Ukraine (historical and legal research). – H.: Right, 2005. – 272 p.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2016.

Ермолаев В. Н., профессор, доктор юридических наук, профессор кафедры истории государства и права Украины и зарубежных стран, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, Украина, г. Харьков

e-mail: 704-93-54@mail.ru

ORCID 0000-0002-3305-6591

Государственная мысль гетьманов Украины (середина XVII–XVIII в.): содержательные аспекты

В статье анализируется государственная мысль гетманов Казацкой державы, отраженная в Универсалах, «Статьях», письмах, летописях, конституционных проектах. Исследуется эволюция идей о государственном суверенитете, форме государственного правления, организации верховной власти, прав и вольностей различных сословий, влиянии на них геополитического положения Украины, российского фактора с 1654 г.

Ключевые слова: государственная мысль, Казацкая держава, Гетманщина, Генеральная казацкая рада, правовой статус, конституционный проект.

Ermolaev V. N., professor, doctor of Law, professor of Department of History of Ukraine and foreign states Yaroslav Mudryi National Law University, corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkiv

e-mail: 704-93-54@mail.ru

ORCID 0000-0002-3305-6591

State Thought Hetman of Ukraine (the Middle of XVII–XVIII Centuries): the Substantial Aspects

The article analyzes the idea of statesmanship by the Hetmans of the Cossack state in second half XVII – beginning of XVIII century, reflected in Hetman's Universals , «Articles» letters and constitutional projects. The evolution of ideas about state sovereignty, form of government, the organization of supreme power, rights and freedoms of various states, diplomacy hetmans Ukraine are being researched.

In historical – legal science the idea of statesmanship of Hetman period was studied in the context of the history of the Cossack state, its law, biographies of their creators – in the works of M. Kostomarov, V. Antonovich, Hrushevsky, D. Doroshenko et al., such modern researchers as: V. Smoliya V. Stepankova, Alexander Mironenko, A. Kozachenko and others. The author's monograph «The higher representative bodies in Ukraine (historical and legal research)» (2005) was not an exception . Meanwhile, the study of statesmanship ideas of Hetmans period enriches our knowledge of state-hetmans experience, its logic and problems, development of state-building concepts. This article briefly explore some substantive aspects of statesmanship ideas of hetmans Cossack state.

The article analyzes the main aspects and state programs after Bohdan Khmelnytsky National Revolution 1648 – project entry of Cossack state as an autonomy of the Rich Pospolyta, the development of domestic and foreign policy of the Cossack state, its independence, the legal status of military – political union with Russia in 1654 g. Hetman Vyhovsky's project to create a federation of three states in the Rich Pospolyta, its advantages and disadvantages, rejection from Cossacks and peasants is discussed . The division between of Ukraine between Russia and Poland in terms of «perpetual peace» has complicated the development of statesmanship ideas hetmans Left-Bank and Right-Bank of Ukraine, narrowed the legal status of the Cossack state under the auspices of Russia and Poland. In the article the concept of statehood and intentions of Hetman Ivan Briukhovetsky, Mnohohrishny, Doroshenko, I. Samoilovych, Sich Kosh are covered. The political program of Mazepa to revive the Cossack state, its independent existence, causes of failures of implementation are highlighted and analyzed. Among them is imperial policy of the Russian Tsar Peter the Great, aimed at the final elimination of the autonomy of Hetmanateand spreading of Russian law on it's territory, the destruction of democratic principles of Cossack republic. A requests to the king from Hetman I. Skoropadskyi were only about the preservation of Ukrainian autonomy.

An important role has analysis of state-building plans and «Pacts and Constitutions» by P. Orlik 1710 – wich is the landmark of national constitutionalism. The conclusions about obvious intention of Hetman P. Orlik to fasten at the constitutional level restorement of sovereignty of Cossack state with a republican form of government, with borders which recognized since the days of Bohdan Khmelnytsky. The article ends with the conclusion about the value of historical monuments of statesmanship idea of Ukrainian hetmans reviewed period, for the study of the history of national state.

Key words: statesmanship by thought, Cossack state, Hetman, Cossack General Council, legal status, constitutional draft.

РУМ'ЯНЦЕВ ВЯЧЕСЛАВ ОЛЕКСІЙОВИЧ,
професор, доктор юридичних наук,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
професор кафедри історії держави і права
України та зарубіжних країн,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: viacheslavrumiantsev@gmail.com
ORCID 0000-0003-3704-3293

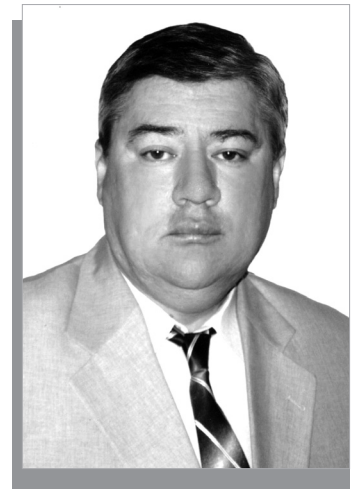

УДК 340.15:343.195

Сергій Іванович Зарудний і судова реформа 1864 року

Досліджується процес розробки судових перетворень другої половини XIX ст. і роль у ньому Сергія Івановича Зарудного з обстоювання демократичних принципів судоустрою і судочинства: відокремлення суду від адміністрації, гласність, змагальність, усність процесу.

Ключові слова: судова реформа 1864 р., Сергій Іванович Зарудний, гласність, змагальність, усність судового процесу.

У підготовці судової реформи 1864 р. роль Сергія Івановича Зарудного важко переоцінити. За словами відомого дослідника реформи Г. А. Джаншиєва, С. І. Зарудний був «найпереконанішим керівником, полум'яним натхненником і невтомним трудівником, словом, істинним її корифеєм» [1, с. 17].

Сергій Іванович Зарудний народився 17 березня 1821 р. у Куп'янському повіті Харківської губернії. Він походив зі старого, але збіднілого українського дворянського роду.

Із дитинства С. І. Зарудний вирізнявся своїми неабиякими здібностями, особливо в математиці, працьовитістю, акуратністю, твердістю характеру, серйозністю й допитливістю.

Із чотирнадцяти років лишившись практично наодинці, живучи в чужому місті, Харкові, С. І. Зарудний без сторонньої допомоги почав готуватися до вступу до Університету, зазнаючи часом значних матеріальних труднощів, які не полишали його і в часи навчання.

Утім незважаючи на труднощі, в 1842 р. Сергій Іванович закінчив Харківський університет зі ступенем кандидата математики.

© Рум'янцев В. О., 2016

Того ж, 1842 р., він прибув до Петербурга з наміром вступити на посаду астронома в Пулковській обсерваторії, але доля розпорядилася інакше і замість обсерваторії С. І. Зарудний опинився в Міністерстві юстиції, а 24 квітня 1843 р. він був призначений старшим помічником столоначальника, ставши департаментським чиновником. Але жива й талановита натура Сергія Івановича застерегла його від небезпеки зробитися бюрократом, і, навпаки, тісно пов'язала з творчим реформуванням судової системи.

Перше зіткнення С. І. Зарудного з реформуванням судової системи відбулося в 1843 р. завдяки циркуляру Міністерства юстиції про збір та узагальнення відгуків голів судів і прокурорів про недоліки діючих цивільних процесуальних законів у зв'язку з передбачуваним їх перетворенням. Сергій Іванович, працюючи з надісланими з місць документами, зацікавився новими поглядами на судово-правове життя, це відкрило перед ним усю його різноманітність і складність, що принесло йому величезну користь у подальшій роботі з реформування судоустрою та судочинства. «Це була моя школа, – писав у своїх спогадах С. І. Зарудний, – мене зацікавило питання про недосконалості наших законів: з цих недоліків я почав вивчення самих законів» [7, с. 3].

Це була дуже важлива для С. І. Зарудного школа і при цьому незрівнянно більш плідна, ніж тодішня університетська юридична школа, яка займалася коментуванням положень чинного законодавства, зводячи в догмат мало не кожну статтю Зводу Законів, не сміючи й думати про критичний їх розбір [1, с. 238].

Працюючи над узагальненням відгуків, С. І. Зарудний одночасно знайомився із зарубіжним законодавством, порівнював із ним вітчизняні закони, виїжджав за кордон, наприклад, під час поїздки до Парижа він активно вивчав французьку судову практику.

Уже в той час діяльність С. І. Зарудного характеризується не просто як юриста-практика, але як юриста-теоретика. Він намагався використати історичний метод для з'ясування суті законів, окремі казуси прагнув звести до загальних принципів права, у розрізнену практику правозастосування вносив єдність, і, можна сказати, стояв біля витоків російської школи практичної юриспруденції. Невдовзі Сергій Іванович набув такого авторитету, що з ним почали радитися обер-прокурори і сенатори.

Активна творча позиція Сергія Івановича забезпечила йому доступ до активної участі в роботі, що почалася в 1843 р., з майбутнього реформування судової системи. Хоча робота в цій сфері просувалася вкрай повільно через консервативну позицію міністра юстиції графа В. Н. Паніна, який вважав навіть вкрай помірні пропозиції головноуправляючого II відділенням Власної Його Імператорської Величності Канцелярії графа Д. Н. Блудова надто сміливими і навіть радикальними. Після довгого і безплідного протистояння між Паніним і Блудовим у 1852 р. при II відділенні Канцелярії була утворена комісія для складання проекту цивільного судочинства, і Сергій Іванович був призначений її діловодом. Незважаючи на скромну посаду, С. І. Зарудний значно вплинув на роботу комісії і намагався привнести в цивільний процес усі можливі на той час новації й удосконалення.

Величезною допомогою у прагненні С. І. Зарудного реформувати систему судоустрою і судочинства було його безпосереднє знайомство зі станом справ на місцях як діловода комісії, очоленої князем В. І. Васильчиковим, заснованої для розслідування зловживань інтендантств під час Кримської війни. Безпосередня обізнаність щодо стану справ на півдні Росії показала С. І. Зарудному неприваблиу картину того, яких величезних розмірів досягло казнокрадство й хабарництво по військовому відомству, та в якому жахливому стані перебували суд і управління за панування адміністративного свавілля та безмовності суспільства. Усе це зміцнювало рішучість С. І. Зарудного працювати в напрямі реформування судової системи [2].

Завдяки підтримці державного секретаря В. П. Буткова у квітні 1857 р. С. І. Зарудний був призначений на посаду помічника статс-секретаря Державної ради. В. П. Бутков, усвідомлюючи невідворотність судової реформи, прагнув оновити склад державної канцелярії молодими, по-новому мислячими кадрами і тому запросив Сергія Івановича як знавця цивільного судочинства, проект якого був складений за його активною участю, вже надійшов на обговорення Державної ради. З цього моменту С. І. Зарудний ще більше наблизився до справи судової реформи, ставши справжнім її рушієм і керівником [1, с. 242].

Незважаючи на свою скромну посаду, С. І. Зарудний брав у роботі комісії найактивнішу участь і значно впливав на її діяльність та намагався внести у цивільний процес усі можливі, що відповідали духу того часу, удосконалення, але через протидію В. Паніна не міг реалізувати таких революційних нововведень, як усність і гласність процесу.

Проте до кінця царювання Миколи I проект реформ цивільного судочинства був підготовлений. Хоча в цілому судову політику Миколи I можна характеризувати як дореформену [3, с. 46–47].

Незважаючи на прихід до влади ліберального Олександра II, настрої у правлячих колах того часу були хитними, часто йшли по стопах миколаївського режиму і не завжди були прогресивними. Як наслідок, обговорення згаданого проекту цивільного судочинства почалося 15 листопада 1857 р. із прочитання Найвищого веління, яким Державній раді заборонялося торкатися питань суду присяжних, адвокатури та гласності процесу.

За такого стану справ розробникам реформи нічого не залишалося, як задовольнятися паліативними заходами суто технічного характеру, і чекати для проведення судової реформи на демократичних і раціональних засадах кращих часів, які настали тільки зі скасуванням кріпацтва.

Будучи запеклим прихильником реформування судової системи, С. І. Зарудний уникав крайнощів при її розробці. Так, він виступив опонентом князя Д. О. Оболенського, який пропонував у ході реформування судочинства прийняти повністю французьке судочинство, що діяло в Царстві Польському. Сергій Іванович гаряче заперечував проти такого запозичення, і його позиція вплинула на членів Державної ради, змусивши їх глибше поглянути на проблему і поставити питання про судову реформу більш широко. У результаті

було вирішено не сліпо запозичувати іноземні зразки, а спочатку виробити основні засади реформи, з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду отримати за ними попередній висновок Державної ради і потім передати на розгляд місцевих судових установ. За такого підходу у справі реформування суду брала участь громадськість, чому С. І. Зарудний надавав величезне значення. Він був ініціатором того, щоб зауваження, що надходили з місць, роздруковувалися і розсилалися членам Державної ради. Крім того, такі розсилки робилися вченим-юристам і фахівцям, що значною мірою розширювало участь громадськості у справі судових перетворень. Завдяки такому підходу у справу реформування судової системи поступово проникали елементи гласності судового процесу, адвокатури, відділення судової влади від адміністративної та ін.

Незважаючи на всі ці зусилля С. І. Зарудного, робота над судовою реформою протягом 1857–1861 рр. велася мляво і нерішуче. Але напрацювання, зроблені в цей час, не були марними. Саме тоді Сергій Іванович багато уваги приділяв узагальненню європейського досвіду. У ці роки він здійснив ряд закордонних відряджень для вивчення досвіду європейського судоустрою і судочинства і підготував до опублікування низку спеціальних робіт по процесу. При цьому С. І. Зарудний продовжував виступати проти сліпого копіювання зарубіжного досвіду. У своїх роботах Сергій Іванович виступав палким поборником позбавлення адміністративних і поліцейських органів функцій, властивих судовій владі, відстоював принцип змагальності процесу і як умови його реалізації, введення інституту адвокатури. С. І. Зарудний виступав за єдність касаційного провадження як заходу, що сприяв однаковому розумінню законів та усуненню судового свавілля.

Принципова позиція С. І. Зарудного в реформуванні судової системи в Росії була тісно пов'язана з необхідністю докорінного реформування соціальної структури суспільства взагалі. На думку С. І. Зарудного, без радикального вирішення селянського питання не могла бути здійснена раціональна судова реформа. На його думку, за кріпосного права не було потреби у справедливому суді. Справжніми суддями були тільки поміщики. Над селянами панував вищий свавільний суд. Положення 19 лютого 1861 р. зламало ці порядки. Тоді в Росії виникла невідкладна потреба в суді – швидкому і справедливому. І підбиваючи підсумок майже двадцятиріччого досвіду реалізації судової реформи, у 1885 р. Сергій Іванович писав: «якби в 1861 р. не відбулося звільнення селян із землею, то у жодному разі не були б видані Судові статути в тому вигляді, в якому вони з'явилися 20 листопада 1864 р.» [6].

У 1861 р. С. І. Зарудний дістав, нарешті, реальну можливість здійснити свій план щодо серйозного судового перетворення в Росії, побудованого на раціональних засадах. При цьому Сергій Іванович, розуміючи, як потрібні в Росії ліберальні перетворення, поспішав «кувати залізо, поки гаряче» і звільнити судову систему від недоліків, якими вона була обплутана, та запровадити в неї новаторські раціональні демократичні принципи.

У жовтні 1861 р. С. І. Зарудний приготував для Д. Блудова доповідь з аналізом труднощів, які виникли при розгляді його ж, графа Д. Блудова, проектів, складених у різний час і неузгоджених між собою. 24 жовтня 1861 р. надійшло височайше повеління про утворення при Державній канцелярії особливої комісії на чолі з С. І. Зарудним із прикомандированими до неї відомими юристами – теоретиками і практиками [4, с. 238] для вилучення з проектів Д. Блудова «головних основних начал». Наприкінці 1861 р. комісія завершила цю роботу, завдяки якій стало очевидним, що тих самих «основних начал» недостатньо для проведення комплексної судової реформи. Князь П. Гагарін, який змінив Д. Блудова на посту головуючого в Державній раді, в 1862 р. отримав повеління Олександра II, яким пропонувалося викласти в загальних рисах міркування Державної канцелярії про головні засади, на яких мала бути перетворена судова система, з урахуванням досліджень науки та досвіду європейських держав. Цим актом знімалася заборона на імплементацію в Росії окремих інститутів європейського судового права, як, наприклад, суд присяжних, і відкривалися можливості для складання цілісного та раціонального плану перетворення суду. Комісія, душею якої був С. І. Зарудний, протягом півроку завершила роботу і представила «Міркування і Основні положення по цивільному та кримінальному судочинству». Серед основних принципів, які були покладені в основу судової реформи, були такі: повне відділення судової влади від законодавчої і виконавчої, незмінюваність суддів, самостійність адвокатури, рішення кримінальних справ у тому числі й політичних, судом присяжних та ін. Сергій Іванович особливо підтримав пропозиції члена Комісії Д. Ровінського замінити безсловесних станових засідателів присяжними для вирішення по суті питання про винність, при цьому був наданий детальний історичний нарис суду присяжних в Європі з глибоким аналізом аргументів за і проти цього інституту стосовно російських реалій. Серед робіт, які були підготовлені С. І. Зарудним з цих проблем, слід виділити дві: «Загальні міркування про склад суду кримінального» і «Про спеціальних присяжних для особливого роду справ в Англії, Франції та Італії». Така увага С. І. Зарудного до інституту суду присяжних не випадкова. Справа в тім, що питання про суд присяжних в той час у Росії сприймалося неоднозначно. З одного боку, мали місце твердження, що у російського народу немає живого почуття і свідомості права, що він змішує закон із наказами начальства, злочинця часто асоціює з нещасним, а тому російське суспільство поки не готове до введення суду присяжних. З другого боку, існувала думка про те, що суд присяжних суперечить самодержавному устрою Росії, оскільки є втручанням суспільства у справи влади.

С. І. Зарудний виступав противником обох цих упереджень. Він розвивав теорію, на підставі якої існує межа між деспотією, де над усім панує воля правителя, і монархією, яка хоча і управляється верховною волею, але на підставі правильно і постійно діючих законів. Виходячи з цього, Сергій Іванович і його однодумці доводили, що суд присяжних та інші найважливіші інститути судово-

го права, як, наприклад, гласність, відділення суду від адміністрації, хоча і мають безсумнівний політичний характер, але вони обмежують сваволю адміністрації і цілком сумісні з монархічною формою правління в державі, де поважають закон [5, с. 87–88].

Усі ці зусилля С. І. Зарудного не минули безслідно, вони досягли дві важливі мети: по-перше, проекти Д. Блудова перетворювалися у звичайний законопроектний матеріал і ставали основою для складання нових проектів по одному цільному плану, а по-друге, від керівництва роботою усувався похилого віку граф Д. Блудов, який хоч і став схилятися до деяких ліберальних ідей, але вже не міг очолити настільки велику й важливу справу. Завдяки цьому зазначена Комісія, керівництво якої здійснював С. Зарудний, наприкінці 1861 р. завершила свою роботу. Але було очевидно, що ще недостатньо проектів для комплексного і глибокого реформування судової системи. Уміло зігравши на суперечностях між нерішучістю ініціатора судової реформи графа Д. Блудова і протидією їм з боку міністра юстиції графа В. Паніна, С. Зарудний у найкоротші терміни – два-три місяці – зумів повернути справу так, що вже в 1862 р. справа була поставлена на раціональних підставах. З цього моменту доля майбутнього перетворення судової системи була вирішена, для Росії відкривався доступ до всіх великих інститутів європейського судового права.

Міркування Державної канцелярії були повідомлені С. І. Зарудним Державній раді і височайше затверджені 22 вересня 1862 р. [4, с. 238], після чого були розіслані вченим-юристам і практикам і опубліковані у Збірці узаконень і розпоряджень. Їх зміст як у Росії, так і за кордоном сприймався однозначно – Росія стоїть на порозі введення судових установ, які не поступатимуться європейським.

Після цього проблема переміщалася у практичну площину. Для складання проектів Судових статутів згідно з «Основними положеннями» при Державній канцелярії була утворена нова комісія. У її складі було три відділення: цивільного судочинства, кримінального судочинства та судоустрою. Формально її головою був призначений В. Бутков, під головуванням С. Зарудного перебувало відділення цивільного судочинства, але Сергій Іванович з невтомною енергією працював у всіх відділеннях і особливо в загальних зборах і був душею комісії.

Сергій Іванович намагався залучити до діяльності Комісії все найпрогресивніше, що було вироблено юридичною наукою і практикою того часу. Він неодноразово піддавав переробці проектовані статті, гаряче сперечаючись і намагаючись роз'яснити справу з усіх боків. Працюючи з коректурою, він прагнув до максимальної досконалості формулювань кожної статті.

Менше ніж за рік комісія склала проекти Судових статутів, додавши до них великі науково мотивовані пояснювальні записки (18 000 сторінок). Проекти Судових статутів були розіслані міністерствам і судовим установам для дачі своїх відгуків та з зауваженнями, які надійшли від них, були повідомлені С. І. Зарудним Державній раді, яка їх схвалила, а 20 листопада 1864 р. Судові статути були підписані Олександром II.

Внесок С. І. Зарудного в розробку судової реформи символічно оцінив голова комісії граф В. Бутков, направивши 22 листопада 1864 р. С. І. Зарудному перший віддрукований примірник Судових статутів з припискою: «Перший видрукуваний примірник Судових статутів вручається Сергію Івановичу Зарудному як особі, якій Судова реформа в Росії найбільше зобов'язана своїм існуванням» [1, с. 248].

Після затвердження Судових статутів С. І. Зарудний нарешті був затверджений на посаді статс-секретаря Державної ради, брав активну участь у складанні додаткових до них узаконень та увійшов до складу утвореної при Державній канцелярії нової комісії для розробки правил про введення в дію Судових статутів.

І тут роль Сергія Івановича була досить значною. Справа в тім, що більшість членів комісії схилялися до думки міністерства юстиції, яке пропонувало відкривати нові судові установи не відразу і повсюдно, а поступово, посилаючись на практичні труднощі.

Побоюючись характерного для Росії швидкого охолодження до реформ, С. І. Зарудний, підтримуваний членами комісії М. А. Буцковським і О. І. Квістом, рішуче наполягав на одночасному введенні Статутів у всіх губерніях.

Закінчуючи роботу із судової реформи, С. І. Зарудний упорядкував великий підготовчий матеріал «Справа про перетворення судової частини в Росії», розділивши його на 74 томи. Крім того, він зробив велику послугу російській юридичній науці й судовій практиці та взагалі російському суспільному розвитку, видавши в 1866 р. класичну працю «Судові статути – 20 листопада 1864 року з викладенням міркувань, на яких вони засновані» [8].

Незабаром після введення в дію Судових статутів настали, внаслідок наступу реакції, несприятливі часи як для нового суду, так і для головного його реформатора С. І. Зарудного через заміну Д. М. Замятніна на посту міністра юстиції К. І. Паленом, що відносився вороже до основ Судових статутів. С. І. Зарудний як вірний страж «основних положень» судової реформи надавав можливу опозицію реакційним намірам нового міністра як статс-секретар департаменту законів. Завдяки авторитету, яким користувався Сергій Іванович у членів Державної ради, його пропозиції сприймалися позитивно, а це ще більше посилювало його репутацію як «ліберала», яку він мав нарівні з іншими переконаними захисниками судової реформи.

1 січня 1869 р. С. І. Зарудний зусиллями реакції був відсторонений від законодавчих робіт і призначений сенатором, але не в касаційний департамент, де він більше, ніж будь-хто інший мав право за своїм минулим досвідом працювати і де його знання були б найбільш корисні для розумного тлумачення Судових статутів, а в старий департамент – межовий.

Видалення С. І. Зарудного з Державної канцелярії викликало співчуття серед багатьох членів Державної ради.

Страх перед авторитетом С. І. Зарудного був такий великий, що він до кінця життя так і не отримав можливості брати участь у діяльності вищого регулятора нового суду, у створенні якого він брав таку гарячу і плідну участь.

Утім, люблячи велику справу гласного суду, С. І. Зарудний не міг втриматися від бажання хоч непрямим шляхом проникнути в храм нового суду, до якого нові керівники закрили йому доступ. Він балотувався в почесні мирові судді в Куп'янському повіті Харківської губернії за місцем знаходження свого родового маєтку. Тут він проводив звичайно літні канікули, під час яких акуратно відвідував засідання Куп'янського з'їзду мирових суддів.

Список використаних джерел

1. Джаншиев Г. А. Эпоха великих реформ. Т. 2 / Г. А. Джаншиев. – М. : Территория будущего, 2008.
2. Зарудный С. И. Письмо опытного чиновника сороковых годов младшему брату, поступающему на службу / С. И. Зарудный // Русская старина. – 1899. – №12.
3. Захаров В. В. Судебная политика Николая I / В. В. Захаров // История государства и права. – 2012. – №3.
4. История российского правосудия / под ред. Н. А. Колоколова. – М. : Закон и право, 2009.
5. Памятники российского права : в 35 т. Т. 13: Судебная реформа 1864 года в Российской империи / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. Р. Л. Хачатурова ; д-ра юрид. наук, проф. А. А. Демичева. – М. : Юрлитинформ, 2015.
6. Русская старина. – 1885. – №5.
7. Сборник Правоведения. III.
8. Судебные уставы 20 ноября 1864 года с изложением рассуждений, на коих они основаны : в 2 ч. – СПб. : Изд. Гос. Канцелярии, 1866.

References

1. Dzhanshiev G. Era of the Great reforms. Volume 2. – Moscow : Territoriya Budushchego, 2008.
2. Zarudny S. Letter from experienced officer of forties to younger brother which entered the service/ Russkaya starina 1899, number 12.
3. Zakharov V. Judicial policy of Nicholay I / History of State and Law. 2012. №3.
4. History of the Russian justice / Ed. N. A. Kolokolova. – M.: the Law and right 2009.
5. Monuments of Russian law. In 35 v. V. 13. The judicial reform of 1864 in the Russian Empire / Ed. Doctor. jurid. sciences, prof. R. L. Hachaturova; Doctor. jurid. sciences, prof. A. A. Demicheva. – M.: Yurlitinform 2015.
6. Russkaya starina.1885. №5.
7. The collection of Jurisprudence. III.
8. Judicial statutes of 20 November 1864 setting out the arguments on whom they are based. – At 2 pm – SPb., The publication of the State Chancellery. – 1866.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2016.

Румянцев В. А., профессор, доктор юридических наук, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, профессор кафедры истории государства и права Украины и зарубежных стран, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

e-mail: viacheslavrumiantsev@gmail.com

ORCID 0000-0003-3704-3293

Сергей Иванович Зарудный и судебная реформа 1864 года

Исследуется процесс разработки судебных преобразований второй половины XIX в. и роль в нем Сергея Ивановича Зарудного по отстаиванию демократических принципов

судоустройства и судопроизводства: отделения суда от администрации, гласность, состязательность, устность процесса.

Ключевые слова: судебная реформа 1864, Сергей Иванович Зарудный, гласность, состязательность, устность судебного процесса.

Rumiantsev V. O., Doctor of Law, Full Professor, corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Full Professor of Department of History of Ukraine and Foreign States, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

e-mail: viacheslavrumiantsev@gmail.com

ORCID 0000-0003-3704-3293

Sergei Ivanovich Zarudny and Judicial Reform in 1864

The article investigates participation and contribution of Sergei Ivanovich Zarudny in reforming the judicial system in the middle of the XIX century.

Activity of S. I. Zarudny characterized as theoretical lawyer and legal practitioners. Showing its commitment to use the historical method to determine the essence of law, individual provisions of laws to reduce to general principles of law.

It is shown that the work of Sergei Ivanovich in preparation for the reform of the judicial system for over a decade, starting in 1843 at the same time pointed out that it was conducted relatively slowly due to the conservative positions taken by the Ministry of Justice.

In 1852 S. I. Zarudny was included in the Commission on drawing up the draft statute of civil proceedings. It had a significant impact on the commission's work and sought to bring civil proceedings in all possible at the time of innovation.

Since 1857, becoming the Assistant Secretary of the State Council, S. I. Zarudny done a lot for the practical preparation of the draft civil justice reform.

It has been shown that as a fierce advocate of judicial reform, S. I. Zarudny avoid extremes when it is carrying out, on the one hand – excessive attraction of foreign experience, and on the other, – the rational use of our own historical experience.

It was emphasized the principled position of S. I. Zarudny in reforming the judicial system, which was in need of fundamental reform of the social structure – namely, the abolition of serfdom.

Shown in detail how in 1861, with the active participation of S. I. Zarudny were presented «Considerations and Substantive provisions on civil and criminal proceedings», which became in fact the concept of judicial reform. Analyzed their basic principles: the separation of the judiciary from the executive and legislative, judicial independence, the independence of the legal profession, the institution of the jury, etc., the implementation of which S. I. Zarudny attached great importance to.

Analyzed both on the basis of these principles have been built legal regulations 1864.

The article deals with the final stage of works S. I. Zarudny on judicial reform, namely, ordering extensive preparatory material in «The Case for the transformation of the judiciary in Russia» in 74 volumes.

Showing efforts of Sergey Ivanovitch for the simultaneous conduct of judicial establishments across the country.

Key words: judicial reform in 1864, Sergei Ivanovich Zarudny, publicity, adversarial, verbalness of judicial process.

СПАСИБО-ФАТЄЄВА ІННА ВАЛЕНТИНІВНА,
доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права № 1, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Україна, м. Харків
e-mail: ispasibo@yandex.ru
ORCID 0000-0002-3447-1252

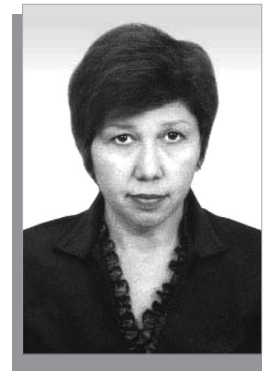

НАДЬОН ВІКТОРІЯ ВАЛЕНТИНІВНА,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 2, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: novikova.vic@yandex.ru
ORCID 0000-0001-8240-7717

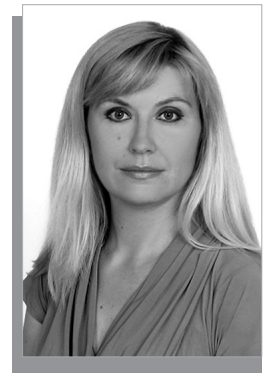

УДК 347

Правова природа обов'язків у спадкових правовідносинах

У статті досліджуються обов'язки спадкоємців у спадкових правовідносинах. Аналізується правова природа обов'язків, що виникають із договору, закону, а також обов'язки, що виникають із заповідального відказу (легату) та покладання.

Ключові слова: обов'язок, спадкування, заповіт, спадкування за законом, спадкоємці, спадкодавець, заповідальний відказ (легат), покладання.

Постановка проблеми. Із спадкуванням, так чи інакше, доводиться мати справу практично кожному, але далеко не завжди особа розпоряджається своїм майном на випадок смерті. Проте відсутність прямого волевиявлення, вираженого у заповіті, ніяк не повинна впливати на стабільність цивільного обороту, а тим більше – тягти за собою порушення прав кредиторів померлого. Завдання держави в такій ситуації – забезпечити належну спадкоємність

© Спасибо-Фатєєва І. В., Надьон В. В., 2016

у правах та обов'язках, що не «вмирають» зі смертю їх носія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цим та іншим питанням, пов'язаним зі спадковими правовідносинами, приділялось чимало уваги, зокрема у працях В. І. Серебровського, Б. Б. Черепахіна, Г. Ф. Шершеневича, О. С. Іоффе, М. В. Гордона, П. С. Нікітюка, Б. Л. Хаскельберга, І. В. Жилінкової, Л. М. Баранової, О. П. Печеного, Л. В. Лещенко та ін. Однак одні аспекти цих правовідносин набули глибшого дослідження, інші – дещо обійдені достатньою увагою. Такими є обов'язки спадкоємців за заповітом, які потребують комплексного аналізу задля об'ємного уявлення про них у цілому, що має значення як для самих спадкоємців, так і для інших осіб, на яких відбивається правонаступництво у спадкових правовідносинах. Тому метою цієї статті є визначення правової природи обов'язків у спадкових правовідносинах та їх вплив на права інших осіб.

Виклад основного матеріалу. Традиційно поняття «обов'язок» розуміється як «певне коло дій, покладених на кого-небудь і безумовних для виконання» [1, с. 378], як борг [2, с. 57]. У свою чергу, правознавці ведуть мову про правову категорію «юридичний обов'язок» як про приписану зобов'язаній особі міру необхідної поведінки, якої вона повинна дотримуватися, відповідно до вимог уповноваженої особи з метою задоволення її інтересів [3, с. 46]. На думку Н. І. Матузова, юридичний обов'язок являє собою встановлену законом точну міру суспільно необхідної, найбільш розумної і доцільної поведінки, спрямованої на задоволення інтересів суспільства й особистості [4, с. 26–27].

У цивілістиці обов'язок прийнято розкривати за допомогою терміна «належне». Звідси, обов'язок являє собою передбачену законом або домовленістю сторін міру належної поведінки суб'єкта правовідносин. Якщо мова йде про обов'язки спадкоємця, то це міра його належної поведінки у спадкових правовідносинах.

Обов'язок характеризується категоричністю. Він є запропонованою (необхідною) поведінкою суб'єкта правовідносин. У цьому сенсі під обов'язками спадкоємця за заповітом звичайно розуміють обов'язки спадкодавця, які перейшли до спадкоємця у складі спадщини. Ці обов'язки мають грошовий еквівалент, наприклад, обов'язки щодо належного виконання договорів, відшкодування шкоди тощо, а також можуть мати не тільки цивільно-правову, а й іншу природу, наприклад, податкову, трудову (заборгованість із виплати заробітної плати працівникам, якщо померлий був підприємцем) та ін. Обсяг цих обов'язків повинен бути пропорційний обсягу прав у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець [5, с. 184].

Законодавець, обумовлюючи питання про включення до складу спадщини обов'язків (ст. 1218 ЦК), окремо регулює обов'язок спадкоємців задовольнити вимоги кредиторів (ст. 1282 ЦК). Таким чином, обов'язок спадкодавця, включений до складу спадщини, прийнятої спадкоємцями, який кореспондує праву вимоги кредитора, стає обов'язком спадкоємців. Це стосується всіх спадкоємців – як за законом, так і за заповітом.

Є у спадкоємців і обов'язки, породжені договором, що укладається між ними, зокрема про зміну черговості права на спадкування (ст. 1259 ЦК). Однак такі обов'язки можуть мати лише спадкоємці за законом, оскільки тільки їм дозволено укладати подібні договори. А обов'язки, що виникають із договору управління майном або його охорони (статті 1284, 1285 ЦК), виникають у будь-яких спадкоємців, які уклали відповідні договори із третіми особами.

Спадкоємці можуть мати й інші обов'язки, встановлені законом або заповітом. До перших належать охорона спадщини, яку вони зобов'язані забезпечити своїми силами, без укладення договору з третіми особами (ст. 1284 ЦК); оплата послуг виконавця заповіту (ст. 1291 ЦК), відшкодування витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця (ст. 1232 ЦК). Ці обов'язки покладені на спадкоємців законом і тому вони повинні бути готові до їх виконання.

До других належать виконання запропонованого в заповіті щодо надання за заповідальним відказом (статті 1237, 1238 ЦК), покладання на спадкоємця обов'язків вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети (ч. 2 ст. 1240 ЦК), а також місця та форми здійснення ритуалу поховання, розпорядження особистими паперами (ч. 1 ст. 1240 ЦК). Звісно, ці обов'язки породжені останньою волею спадкодавця, визначені ним у заповіті, дізнатися про них спадкоємці зможуть лише після ознайомлення із заповітом.

Як перші, так і другі, визнаються обов'язками спадкоємців лише у разі прийняття ними спадщини. Якщо спадкоємець відмовляється від прийняття спадщини, у нього подібних обов'язків не виникає.

Важливим при характеристиці обов'язків є встановлення факту: стосовно кого вони виникають. Так, якщо це обов'язки з охорони спадщини, то очевидно, що він є важливим для всіх спадкоємців, отримання майна якими цілком та повністю залежить від належного виконання цього обов'язку. Наприклад, якщо один із спадкоємців проживав разом із спадкодавцем і продовжує там жити, то саме від нього вимагається сумлінне виконання обов'язку з охорони майна спадкодавця. Він не має права приховати це майно, відчужувати його, він зобов'язаний не тільки не допустити його псування, а й забезпечити його збереження.

Якщо це обов'язок погасити борг перед виконавцем заповіту з оплати його послуг, то відповідно, зрозумілий суб'єкт, наділений правом вимагати виконання цього обов'язку. А якщо мова йде про відшкодування витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця, то обов'язок їх компенсувати покладається на тих спадкоємців, які не понесли ці витрати. У той же час, якщо такі витрати поніс один із спадкоємців, то сума, що підлягає йому на відшкодування, зменшується на його частину, що припадає на ці витрати, оскільки вони розподіляються між усіма спадкоємцями порівну.

Що стосується надання за заповідальним відказом, то відповідний обов'язок виникає стосовно особи, зазначеній у заповіті. Відповідно, ця особа набуває права вимоги від спадкоємця виконання цього обов'язку. Неприпустимо вважати, що це обов'язок щодо спадкодавця.

У цьому контексті ускладнюється відповідь на питання про те, стосовно кого виконуються обов'язки дотримати побажання заповідача про місце та форму здійснення ритуалу поховання, розпорядження його особистими паперами, оскільки уповноваженої особи при цьому не існує. Тоді такому обов'язку спадкоємця не кореспондує нічиє право.

Дещо відрізняється ситуація з обов'язком зі здійснення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети, покладеної на спадкоємця. Важко погодитися з тим, що такий обов'язок має свого конкретного кореспондента, оскільки від його дотримання залежать добробут, немайнова сфера або інші можливості багатьох осіб. Тому вважати, що всякий і кожен, хто міг би скористатися цим обов'язком, вправі вимагати від спадкоємця його виконання, на наш погляд, невірно.

Наприклад, якщо спадкоємець зобов'язувався заповітом забезпечити доступ до колекції або бібліотеки, отриманих ним у спадщину, шляхом переміщення їх у місця, де можливе загальне користування ними (проведення виставки, в галереї та ін.), то зобов'язати його це зробити кожен зацікавлений в такому доступі не може. Якщо ж у заповіті не зазначено спосіб забезпечення такого доступу, то можна припустити, що кожна особа, що побажала ознайомитися з колекцією або бібліотекою, вправі адресувати свою вимогу до спадкоємця. Однак очевидна складність виконання такого обов'язку спадкоємцем і неменша складність – з реагуванням на порушення такого обов'язку, особливо щодо того, хто може звернутися до суду з відповідним позовом, зокрема, про забезпечення реалізації його права знайомитися з колекцією.

Чимало непорозумінь викликає обов'язок спадкоємців за заповітом створити установу із зазначенням мети її діяльності. Тут обов'язок спадкоємців має місце, однак того, хто має право вимагати його виконання, встановити неможливо. Зрозуміло одне – ним не може бути всякий, хто розраховує на отримання будь-яких благ від діяльності установи, яку слід було б створити.

Наслідком відсутності чіткості у визначенні уповноваженої особи, яка має право вимоги щодо спадкоємців, є те, що виконання спадкоємцем відповідного обов'язку може і не відбутися, а наслідки такого невиконання залишаться невідомими. Тому такою важливою є роль виконавця заповіту (ст. 1286 ЦК).

Усе наведене вище щодо обов'язків спадкоємців і сполучених із цим складностей практичного порядку пов'язане з тими правовідносинами, які супроводжують реалізацію цих обов'язків.

Звичайно, наведені вище обов'язки мають різну правову природу, і це очевидно, коли йдеться про договірні обов'язки спадкоємців (виходять із укладених ними договорів із управителем спадщиною тощо), щодо інших обов'язків – вона вимагає пояснень.

Так, *обов'язки щодо задоволення вимог кредиторів* виникають із правонаступництва спадкоємців, що заступили місце спадкодавця у відповідних правовідносинах. Тому ці обов'язки, крім того, що вони виникають у спадкоємця як учасника спадкових правовідносин, є і змістом інших правовідносин, із яких вони виходять.

Обов'язки, що виникають суто із закону, можуть вважатися лише елементом спадкових правовідносин, як-то: охорона спадщини, здійснювана самим спадкоємцем без укладення договору з третьою особою; оплата послуг виконавця заповіту; відшкодування витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця. Адже саме законом встановлюються ці обов'язки, які залежать лише від того, чи вступає спадкоємець у спадкові правовідносини. Будучи породженням волі спадкоємця, ці обов'язки, втім, встановлені виключно законом.

Найбільш, мабуть, спірною є правова природа обов'язків спадкоємців, що виходять із заповідального відказу (легату) і покладання. Те, що спадкоємці мають відповідні обов'язки, які дозволяють реалізувати права осіб, зазначених у заповіті, сумніву не викликає. Однак оцінка цього правового зв'язку (обов'язки спадкоємців і прав осіб, на користь яких було складено заповіт) досить різноманітна.

Переважна більшість учених вважає правовідносини з приводу реалізації обов'язку спадкоємця здійснити легат і відповідного права легатарія зобов'язальними. Його сторонами вважають відказоодержувача як кредитора і спадкоємця як боржника, хоча його обов'язок встановлений заповідачем. О. С. Іоффе, зокрема, зазначав, що, складаючи заповіт, громадянин може зобов'язати призначеного ним спадкоємця передати частину майна іншій особі. Це і називається заповідальним відказом або легатом, який, будучи, як і заповіт у цілому, одностороннім правочином, після смерті заповідача та прийняття спадщини створює між спадкоємцем та зазначеною у заповіті особою зобов'язання щодо передачі обумовленого майна [6, с. 98].

Звідси, невиконання спадкоємцем покладених на нього обов'язків у вигляді легату або покладання тягне за собою можливість звернення до суду з позовом до спадкоємця, однак не перешкоджає отриманню останнім спадкового майна у власність.

Безумовно те, що, по-перше, спадкоємець за заповітом наділений та взяв на себе обов'язок вчинення певних дій; по-друге, від вчинення ним цих дій залежить виникнення права у легатарія (відказоодержувача); по-третє, спадкоємець може бути змушений до виконання цих дій із боку легатарія.

Цим легат відрізняється від встановлення на користь осіб, зазначених у заповіті, сервітуту (ст. 1246 ЦК), в яких зі смертю заповідача виникає речове право на підставі заповіту. Для цього вони не вчиняють інших дій, адже досить цих двох юридичних фактів (складання заповіту, в якому міститься вказівка про встановлення сервітуту і смерть заповідача) [5, с. 245]. Таким чином, зазначені особи отримують це право безпосередньо від заповідача, а не шляхом реалізації зобов'язання, яке виникає, як вважається, між заповідачем і відказоодержувачем при заповідальному відказі.

Важко не погодитися з тим, що правовідносини, пов'язані з легатом і з сервітутом, встановлюваним у заповіті, розрізняються. Насамперед це обумовлено залежністю прав осіб, які отримують ці права із заповіту, від виконання обов'язків спадкоємця або відсутності такої. І якщо спору щодо наявності обов'язку спадкоємця виконати запро-

поноване у заповіті стосовно легатарія немає, то є питання стосовно того, чи буде цей обов'язок існувати в зобов'язальних правовідносинах.

Так, на думку П. С. Никитюка, «отримання майна за заповідальним відказом являє собою особливий вид спадкового наступництва» [7, с. 148]. Саме це пояснює позицію вченого, що відкидає зобов'язальні відносини між відказоодержувачем і виконавцем відказу – спадкоємцем.

Г. Ф. Шершеневич стверджував, що заповідальний відказ як заповідальне розпорядження являє собою пропозицію, звернену до відказника, виступити суб'єктом у зазначених відносинах, а «між заповідачем та спадкоємцем встановлюється договір на користь третьої особи, тобто відказника, який набуває права вимоги до спадкоємця» [8, с. 478–479]. Не такий категоричний Б. Б. Черепахін, який вбачав схожість положення відказоодержувача з положенням вигодонабувача за договором страхування життя, але все ж вважав відносини між спадкоємцем та відказоодержувачем зобов'язальними [9, с. 72]. А М. В. Гордон вказував на доручення спадкоємцю у заповіті, що містить легат, виконати що-небудь для іншої особи – заповідальне доручення [10, с. 58].

Видається, що і для такої характеристики правовідносин між спадкоємцем та легатарієм «важко знайти обґрунтування», як правильно вказував Б. Л. Хаскельберг [11, с. 107], враховуючи, що доручення – правовідношення договірне, яке припиняється смертю кожної зі сторін. Твердження про наявність договору між заповідачем та спадкоємцем теж вельми сумнівне в силу відсутності волі на це з боку спадкоємця, не обізнаного про заповіт та який не виражав своєї згоди для його дійсності, бо заповіт є за своєю природою одностороннім правочином.

В. М. Хвостов констатував регулювання римським правом цього зобов'язання *obligationes quasi ex contractu* – зобов'язань ніби з договору [12, с. 501], але все ж вважаючи це зобов'язанням.

Із наведених позицій зрозумілими є аргументи на підтримку або відкидання зобов'язальної природи відносин із заповідального відказу: а) наявність обов'язків спадкоємця; б) відсутність у легатарія речового права в силу одного тільки легату, тобто без виконання обов'язків спадкоємцем за його поданням; в) сингулярне правонаступництво або неприпустимість переходу до легатарія обов'язків, що входять до спадкової маси. Легатарій, хоч і отримує майно від спадкоємця, ставши правонаступником щодо прав на це майно, проте ці права «очищені» від обов'язків.

У зв'язку з цим можна твердити і про право спадкоємця отримати майно і стати його власником, проте з наявністю обтяжень у вигляді легату. Тоді виникає питання: чи припустимі в заповіті умови, що обмежують спадкоємців у праві на заповідане їм майно?

Відповідь на це питання має бути, безумовно, стверджувальною, якщо обмеження викликані заповідальним відказом, бо він повинен бути виконаний спадкоємцем негайно, і тим самим обмеження спадкоємця у праві усувається. Інша річ, якщо заповітом спадкоємець позбавляється права продати заповіданий йому житловий будинок. Як зазначав В. І. Серебровський, заповіти, що

обмежують повну свободу розпорядження спадкоємця, який став власником заповіданого йому майна, повинні, за загальним правилом, вважатися такими, що не мають сили [13, с. 135]. Дійсно, з цією точкою зору слід погодитися, оскільки в такій ситуації спадкоємець, по суті, виявився б завжди обмеженим у своїх правах власника, що неприпустиме. Ситуація зміниться в тому випадку, якщо ця умова буде обмежена часовими рамками, наприклад, до настання повноліття дітей вказаний спадкоємець не має права на відчуження прийнятого ним у спадщину майна.

При характеристиці обов'язків важливо відзначити, що вони зовсім не вичерпуються особливим психічним станом зобов'язаної особи, а становлять особливий, соціальний наслідок норми. У дореволюційній літературі особливо красномовно зображував психічний стан зобов'язаної особи Л. Й. Петражицький, який вказував, що обов'язок розуміється як «своєрідна перешкода для вільного облюбування, вибору та слідування нашим схильностям, потягам, цілям...»; що суб'єкт уявляється таким, що знаходиться в особливому стані несвободи, зв'язаності. Звідси і вираз «обов'язок» [14, с. 31, 37].

А. М. Айзенберг і М. П. Карева визначають обов'язок як «зв'язаність особи з питання про те, чи припустимо або неприпустимо суб'єкту здійснювати ту чи іншу дію» [15, с. 54]. Тоді виникає потреба у співвіднесенні обов'язків спадкоємців із настанням умов, зазначених у заповіті. Відповідно до ч. 1 ст. 1242 ЦК заповідач може обумовити виникнення права на спадкування в особи, вказаної у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). Ця умова може мати майновий або немайновий характер.

Зовні заповіт з умовою схожий із заповідальним відказом – спадкодавець в обох випадках передбачає певні вимоги, з якими пов'язує отримання спадкоємцем повного права на майно у порядку правонаступництва.

Однак наявна й суттєва різниця між ними. Якщо при легаті вимоги заповідача підлягають виконанню спадкоємцем, залежать від його волі, а в разі невиконання цих вимог спадкоємець може бути примушений до виконання, то при умові ситуація інша. Вимоги заповідача являють собою вказівку на настання або ненастання певних обставин, які можуть залежати або не залежати від волі спадкоємця. Спонукати ж його до того, щоб він сприяв настанню цих умов, не можна. Невиконання ним дій, що становлять суть цих умов (якщо це залежить від волі спадкоємця), не впливає на права будь-яких осіб та пов'язані з настанням або ненастанням наслідків саме для нього.

Висновок. Таким чином, суб'єктивний обов'язок спадкоємців за заповітом виступає передусім як засіб регулювання їх поведінки, яке міститься в нормах спадкового права і в заповіті, а може мати місце і в договорі, що укладається спадкоємцями. Цю функцію суб'єктивний обов'язок виконує завдяки тому, що він забезпечує таку поведінку його носія, яка обумовлює для уповноваженої особи можливість здійснення її власних дій, що є засобом або способом задоволення її інтересів.

Список використаних джерел

1. Ожегов С. И. Словарь руского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
2. Александрова З. Е. Словарь синонимов руского языка: практический справочник: Ок. 11000 синоним. рядов / З. Е. Александрова. – 11-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 2001. – 568 с.
3. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 88 с.
4. Матузов Н. И. О категориях «субъективное право» и «юридическая обязанность» в свете современного правового развития / Н. И. Матузов // Личность и власть. – Ростов н/Д, 1995. – С. 104–109.
5. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 12; Спадкове право / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : ФО-П Колісник А. А., 2009. – 544 с. – (Серія «Коментарі та аналітика»).
6. Иоффе О. С. Избранные труды : в 4 т. Т. III. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 837 с.
7. Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики) / П. С. Никитюк. – Кишинев : Штиица, 1973. – 258 с.
8. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Спарк, 1995. – 556 с.
9. Черепахин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву / Б. Б. Черепахин. – М. : Госюриздат, 1962. – 162 с.
10. Гордон М. В. Наследование по закону и по завещанию / М. В. Гордон. – М. : Юрид. лит., 1967. – 118 с.
11. Хаскельберг Б. Л. Правоотношение из завещательного отказа и его элементы / Б. Л. Хаскельберг // Цивилистические исследования : сб. науч. тр. памяти проф. И. Н. Федорова. – М. : Статут, 2004. – Вып. 1. – С. 78–110.
12. Хвостов В. М. Система римского права : учебник / В. М. Хвостов. – М. : Спарк, 1996. – 522 с.
13. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровский. – М. : Статут, 1997. – 567 с. – (Серия «Классика российской цивилистики»).
14. Петражицкий Л. И. Теория права и государства : учебник. – Т. 1 / Л. И. Петражицкий. – СПб. : Юрид. лит., 1907. – 608 с.
15. Айзенберг А. М. Правовые нормы и правоотношения : пособие / А. М. Айзенберг, М. П. Карева ; под ред. К. А. Мокичев. – М. : Юрид. лит., 1949. – 58 с.

References

1. Ozhegov S. I. Slovar' ruskogo jazyka [Russian Dictionary] / S. I. Ozhegov // Pod red. N. Ju. Shvedovoj. – Moskva: Azbukovnik. 1999, 944 p. [in Russian].
2. Aleksandrova Z. E. Slovar' sinonimov ruskogo jazyka: prakticheskij spravochnik: Ok. 11000 sinonim. Rjadov [Russian Dictionare of Sinonyms: a Practical Guide: about 11000 Sinonymous Series], 11-e uzd., pererab. i dop. Moskva: Rus. jaz., 2001, 568 p. [in Russian].
3. Tolstoj Ju. K. K teorii pravootnoshenija [To the Legal Relationship Theory] / Ju. K. Tolstoj. Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta, 1959, 88 p. [in Russian].
4. Matuzov N. I. O kategorijah «sub#ektivnoe pravo» i «juridicheskaja objazannost'» v svete sovremennogo pravovogo razvitija [About the Categories «the Subjective Law» and «the Legal Obligation» from the Standpoint of the Modern Law Development] / N. I. Matuzov // Lichnost' i vlast'. Rostov n/Donu, p. 104-109. [in Russian].

5. Civil'nij kodeks Ukraïni: Naukovo-praktichnij komentar (pojasnennja, tlumachennja, rekomendacïï z vikoristannjam pozicij vishhih sudovih instancij, Ministerstva justicïï, naukovciv, fahivciv). – T. 12; Spadkove pravo [Civil Code of Ukraine: Scientific-practical Commentary (Explanations, Interpretations, Recommendations Including Positions of the Higher Court Authorities, the Ministry of Justice, Researchers, Professionals). V. 12; Inheritance Law] / Za red. prof. I. V. Spasibo-Fateevoi, – serija «Komentari ta analitika», – H.: FO-P Kolisnik A. A., 2009, 544 p. [in Ukrainian].
6. Ioffe O. S. Izbrannye trudy: v 4-h t. T. III Objazatel'stvennoe pravo [Selected Works: 4 vols, III Law of Obligation]. Sankt Peterburg: Juridicheskij centr Press, 2004. 837 p. [in Russian].
7. Nikitjuk P. S. Nasledstvennoe pravo i nasledstvennyj process (problemy teorii i praktiki) [Inheritance Law and the Hereditary Process (Theoretical and Practical Problems]. Kishinev: Shtiica, 1973, 258 p. [in Moldova].
8. Shershenevich G. F. Uchebnik rus'kogo grazhdans'kogo prava (po izdaniju 1907 g.) [Russian Civil Law Textbook (Imprint Data 1907)] / G. F. Shershenevich. Moskva: Spark, 1995, 556 p. [in Russian].
9. Cherepahin B. B. Pravopreemstvo po sovetskomu grazhdans'komu pravu [Legal Succession in Soviet Civil Law] / B. B. Cherepahin. Moskva: Gosjurizdat. 1962, 162 p. [in Russian].
10. Gordon M. V. Nasledovanie po zakonu i po zaveshhaniju [Hereditary Succession and Testamentary Succession] / M. V. Gordon. Moskva: Jurid. lit., 1967, 118 p. [in Russian].
11. Haskel'berg B. L. Pravootnoshenie iz zaveshhatel'nogo otkaza i ego jelementy [Legal Relationship of the Testamentary Refusal and Its Elements] / B. L. Haskel'berg //Civilisticheskie issledovanija. Sbornik nauchnyh trudov pamjati prof. I. N. Fedorova. Moskva: Statut, 2004, Vyp. 1. P. 78-110. [in Russian].
12. Hvostov V. M. Sistema rims'kogo prava: uchebnik [Roman Law System: Textbook] / V. M. Hvostov. Moskva: Spark, 1996, 522 p. [in Russian].
13. Serebrovskij V. I. Izbrannye trudy po nassledstvennomu i strahovomu pravu [Selected Works on Succession Law and Insurance Law] / V. I. Serebrovskij. Moskva: Statut (v serii «Klassika rossijskoj civilistiki»), 1997, 567 p. [in Russian].
14. Petrazhickij L. I. Teorija prava i gosudarstva: uchebnik [The Theory of Law and the State: Textbook] T. 1 / L. I. Petrazhickij. Sankt Peterburg: Jurid. lit-ra, 1907, 608 p. [in Russian].
15. Ajzenberg A. M., Kareva M. P. Pravovye normy i pravootnoshenija: posobie [Legal Norms and Legal Relations: Hendbook] / A. M. Ajzenberg, M. P. Kareva; Pod red. Mokichev K. A. Moskva: Jurid. lit., 1949, 58 p. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 03.03.2016.

Спасибо-Фатеева И. В., доктор юридических наук, профессор кафедры гражданского права № 1, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, Украина, г. Харьков
e-mail: ispasibo@yandex.ru
ORCID 0000-0002-3447-1252

Наден В. В., кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права № 2, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: novikova.vic@yandex.ru
ORCID 0000-0001-8240-7717

Правовая природа обязанностей в наследственных правоотношениях

В статье исследуются обязанности наследников в наследственных правоотношениях. Анализируется правовая природа обязанностей, возникающих по договору, закону, а также обязанности, возникающие по завещательному отказу (легату) и возложению.

Ключевые слова: обязанность, наследование, завещание, наследование по закону, наследники, наследодатель, завещательный отказ (легат), возложение.

Spasybo-Fatyeyeva I. V., Doctor of Juridical Science, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Full Professor of the Department of Civil Law №1, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkov
e-mail: ispasibo@yandex.ua
ORCID 0000-0002-3447-1252
Nadion V. V., PhD, assistant Professor of Civil Law №2, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkov
e-mail: novikova.vic@yandex.ru
ORCID 0000-0001-8240-7717

Legal Nature of the Hereditary Relations

The purpose of the article: to define legal nature of the hereditary relations.

In describing the responsibilities it is highly important to note that they are not confined to a particular mental state of the obliged person, they represent special, social consequences of the standards.

Responsibilities listed in the article have different legal nature. And if any is evident when it comes to the contractual obligations of the heirs (resulting from contracts made by them with the owner of the inheritance and so forth), it demands some clarifications concerning other ones.

Thus, the obligations to meet creditors' demands arise from a succession of heirs, who took the place of the testator in the relevant legal relationships. That's why in addition to the fact that these obligations arise in the heir's case as a participant of the inheritance legal relationship, they are also a content of the other legal relations from which they follow.

Obligations following purely from the law can be considered only a part of the hereditary relations, such as: protection of the heritage, carried out by the heirs themselves without concluding a treaty with a third person; payment of the testamentary executor'sservices; comp ensation of expenditure on the maintenance, care, treatment and burial of the testator. Since it is law that establishes those responsibilities that depend only on whether the heir comes into the inheritance relationship. Being a product of the will of the heir these responsibilities, however, are set solely by the law.

Perhaps, the most controversial aspect is the legal nature of the obligations of the heirs resulting from the testamentary refusal (the legate) and the imposition. Beyond doubt the heirs have the appropriate responsibilities, allowing to realize the rights of the persons mentioned in the will. However, the assessment of the legal relationship (the obligations of the heirs and the rights of the persons in whose favor the will was drawn up) is very multifarious.

Thus, heirs' of the will subjective obligations primarily take the part of means of their behavior's regulation, which are contained in the specifications of the law of succession and in the will or may be also stated in the contract that is set up by the heirs. Subjective obligations function because it provides a kind of behavior of its bearer that calls forth the attorney's opportunity to perform his or her own actions, which are the means or the ways to comply with his or her interests.

Key words: obligation, inheritance, will, inheritance by law, heirs, testator, testamentary refusal (legate), imposition.

БОБКОВА АНТОНІНА ГРИГОРІВНА,
доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету,
Донецький національний університет,
академік Національної академії
правових наук України,
Україна, м. Вінниця
e-mail: bobkova50@gmail.com

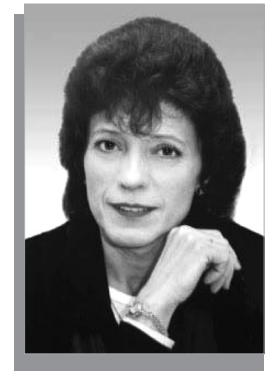

ЗАРУДНЄВ ЄВГЕН ОЛЕГОВИЧ,
кандидат юридичних наук,
LL.M Eur. (Dresden),
директор юридичної фірми «Зільвер»,
адвокат

УДК 346.5

Щодо господарського відання та оперативного управління майном порівняно із законодавством ФРН

У статті представлено дослідження правових режимів майна, похідних від права власності, в Україні та одній із країн ЄС, зокрема Федеративній Республіці Німеччина, досвід якої є позитивним та може бути корисним для удосконалення вітчизняного законодавства. Предметом порівняння обрано право на майно державних підприємств, виявлено спільні та відмінні риси права на майно таких суб'єктів, з'ясовано зміст цього права, досліджено правові засади, на яких ґрунтується таке основне право підприємств. Спростовується відсутність у Федеративній Республіці Німеччина правових режимів майна, аналогічних за змістом і функціями до права господарського відання та права оперативного управління в Україні.

Ключові слова: правовий режим майна, господарське відання, оперативне управління, державні та комунальні підприємства.

На цей час в Україні розгорнулась нова битва за приватизацію державних підприємств. Політики, державні службовці, консультанти та інші сперечаються щодо необхідності приватизації або її обсягу. Як наслідок, виникають аргу-

© Бобкова А. Г., Заруднєв Є. О., 2016

менти щодо недоцільності збереження Господарського кодексу України (далі – ГКУ) [1], оскільки, нібито, всі підприємства треба перевести на комерційну основу і передати у приватні руки. На думку окремих теоретиків, це відповідає вимогам цивілізованого світу (країнам із ринковою економікою) та допоможе подолати корупцію в державних підприємствах.

Залишаючи питання боротьби з корупцією поза предметом цієї статті, нагальною вбачається потреба вивчення та аналізу правового регулювання діяльності державних підприємств за кордоном, і особливо їх матеріального забезпечення.

У господарському законодавстві України встановлено такі режими майна державних і комунальних підприємств: право власності, право господарського відання і оперативного управління. Останні два підпадають під жорстку критику [2, с. 67, 104; 3], а тому доцільно вивчити та проаналізувати досвід іноземних країн у цій сфері.

Отже, актуальним постає дослідження правових режимів майна державних і комунальних підприємств в одній із країн ЄС, зокрема Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН), з метою виявлення спеціальних режимів майна суб'єктів господарювання в німецькому праві та обґрунтування відповідних пропозицій щодо таких режимів в Україні.

Спочатку слід з'ясувати суть двох українських спірних режимів майна.

Згідно зі ст. 136 ГКУ право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГКУ та іншими законами. Частина друга названої статті закріплює, що власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства. При цьому щодо захисту права господарського відання застосовуються положення закону, встановлені для захисту права власності (ч. 3 ст. 136 ГКУ).

Таким чином, господарське відання можна охарактеризувати як право власності з обмеженим правом розпорядження майном, відповідно до вимог закону або інших нормативно-правових актів.

У свою чергу, ст. 137 ГКУ визначає право оперативного управління як речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених ГКУ та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом). У частині 2 ст. 137 ГКУ передбачено, що власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган

і має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також майно, що не використовується, та майно, що використовується ним не за призначенням.

Із наведеного положення ГКУ вбачається, що при оперативному управлінні здійснюється передача у користування певного майна, а власник майна зберігає права контролю та вилучення (повернення) відповідного майна.

Право оперативного управління, до того ж, характеризується субсидіарною відповідальністю органу, в підпорядкуванні якого знаходиться підприємство, за борговими обов'язками такого підприємства. Звісно, існують також інші ознаки, притаманні кожному з наведених режимів, та для порівняння та пошуку аналогів у ФРН, цих ознак має вистачити.

Німецьке законодавство надає особливий статус суб'єктам господарювання публічного права, в тому числі і режиму їхнього майна, проте у ФРН відсутній єдиний кодифікований нормативний акт, який би визначав даний статус. Основна концепція як правового статусу суб'єктів господарювання публічного права, так і режиму їхнього майна, розроблена в доктрині. Детальні положення стосовно кожного окремого суб'єкта господарювання, який створено державою чи територіальною громадою для виконання публічних завдань, встановлюються в спеціальному законі, як наприклад у Законі ФРН «Про Дойче Веллє» [4], який визначає статус всесвітньо відомого засобу масової інформації Deutsche Welle. Тому з метою визначення наявності в німецькому праві аналогів українських режимів господарського відання та оперативного управління потрібно брати до уваги як положення спеціальних законів, так і доктринальних джерел.

Перед тим, як розглядати окремі режими (з обмеженим правом розпорядження) майна, доцільно визначитись із поняттям державних і комунальних підприємств у ФРН, а також виокремити їх види за принципом правомочностей таких суб'єктів.

Щодо поняття, як вже зазначалось вище, у ФРН відсутнє єдине, встановлене в нормативно-правовому акті, поняття державного чи комунального підприємства. Під дану категорію підприємств потрапляють як підприємства у формі акціонерних товариств із часткою держави, так і державні установи публічного права (які, у свою чергу, можуть бути наділені правоздатністю або позбавлені її).

І законодавство ЄС, і законодавство ФРН виходять із того, що держава може бути учасником комерційних підприємств на загальних підставах, тобто без якихось привілеїв. Як наслідок, на рівні держави і Союзу проводиться низка перевірок щодо дотримання правил конкуренції в цій сфері. Саме через це участь держави чи територіальної громади в комерційних підприємствах (у формах акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю) не впливає на правовий статус такого підприємства, зокрема на правовий режим майна. Таке підприємство є повноправним власником майна, переданого засновниками, і розпоряджається ним на свій розсуд. Держава чи територіальна громада в такому разі має право впливати на підприємство

чи його майно тільки в рамках голосування на загальних зборах учасників (акціонерів). При цьому жодні привілеї держави чи територіальної громади в такому разі не дозволяються, що неодноразово визначалось у справах про «золоті акції» [5; 6; 7].

Інші дві групи державних і комунальних підприємств – це ті, що створені не з комерційною метою (хоча отримання прибутку не виключається). Як вже зазначалось вище, вони можуть мати правосуб'єктність і не мати її, що визначається у відповідному законі чи нормативно-правовому акті, згідно з яким створено і діє відповідне підприємство чи установа.

Обидві групи некомерційних державних і комунальних підприємств об'єднує той факт, що для виконання ними своїх обов'язків (здебільшого із забезпечення життєдіяльності народу – нім. «Daseinsvorsorge») держава, земля чи територіальна громада повинні забезпечити їх необхідним майном [8].

Розглянемо декілька практичних прикладів щодо режиму майна публічних суб'єктів господарювання у ФРН.

Німецька національна бібліотека (нім.: «Deutsche Nationalbibliothek») діє на підставі Закону ФРН «Про Німецьку національну бібліотеку» [9], в абз. 2 § 1 якого встановлено, що вона є дієздатною установою публічного права. Згідно з § 10 названого Закону Німецька національна бібліотека діє на підставі бюджету, прийнятого радою директорів і погодженою відповідним міністерством.

Аналогічні положення встановлені і щодо всесвітньовідомого медіа-підприємства «Дойче Веллє» (Deutsche Welle). Воно також є підприємством (установою) публічного права, наділене повною дієздатністю і має особливості у правовому режимі майна. Відповідно до § 4b Закону ФРН «Про Дойче Веллє» федеральний уряд затверджує план річних витрат даної установи. Фінансується «Дойче Веллє» як за рахунок наданих послуг, так і із бюджету ФРН. При цьому особливу увагу спеціальний закон приділяє економічному плану підприємства: у ньому визначаються предмет і обсяг робіт на рік, а також їх фінансування. Більш того, керівництво підприємства має дотримуватись даного плану. Тому вільне розпорядження майном Deutsche Welle, якщо це не передбачено у плані, є забороненим. У той же час абз. 1 § 58 Закону ФРН «Про Дойче Веллє» встановлює, що майно передається Deutsche Welle у вільне розпорядження в рамках мети діяльності даного медіа-підприємства. Разом з тим в абз. 2 названого параграфу закріплено, що положення абз. 1 § 58 Закону ФРН «Про Дойче Веллє» не застосовуються до земельних ділянок, нерухомості та інших споруд, які передані державою на безоплатній основі. Це означає, що об'єкти нерухомості можуть передаватись у користування «Дойче Веллє», без права розпорядження. Більш того, в абз. 1 § 58 Закону ФРН «Про Дойче Веллє» встановлено, що в разі ліквідації установи все її майно передається державі. Таким чином, можна стверджувати, що право розпоряджатись отриманим «Дойче Веллє» майном обмежене метою діяльності такого підприємства, а щодо об'єктів нерухомості, то таке право розпорядження взагалі відсутнє.

У свою чергу, Німецька метеослужба (Der Deutsche Wetterdienst) згідно з абз. 1 § 1 Закону ФРН «Про Німецьку метеослужбу» [10] має неповну дієздатність. Вона підпорядкована Федеральному міністерству транспорту і цифрової інфраструктури, яке визначає предмет діяльності служби, дає вказівки, керує, затверджує бюджет служби. Разом з тим міністерство несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями служби.

Що стосується недієздатних державних і комунальних установ, то їх прикладом може бути Установа технічної допомоги (Das Technische Hilfswerk). Згідно з § 1 Закону ФРН «Про Установу технічної допомоги» [11] дана установа є свого роду підрозділом Федерального міністерства внутрішніх справ, а тому фінансується і контролюється названим міністерством. Не маючи дієздатності, Установа технічної допомоги не набуває права розпорядження майном, а тільки користується ним у рамках внутрішніх розпоряджень міністерства.

Розглядаючи питання правового режиму майна публічних підприємств і установ у ФРН, необхідно звернути увагу на § 63 Бюджетного кодексу ФРН [12], згідно з яким придбання майна допускається тільки з метою його використання у виконанні покладених на державу завдань у певному часі. При цьому відчуження майна дозволяється тільки в разі відсутності необхідності у такому майні у передбачуваному майбутньому періоді часу.

Із викладеного вбачається, що майно може передаватись у повне розпорядження німецьким державним і комунальним підприємствам, за умови, що використання і розпорядження майном здійснюється в рамках встановлених цілей діяльності відповідного підприємства та відповідно до прийнятих бюджетів і економічних планів на рік. У той же час низка підприємств із неповною дієздатністю чи без дієздатності можуть користуватись переданим ним майном без права визначати частку такого майна або з правом визначати відповідно до локального нормативного акта.

Наведені особливості правового режиму майна державних і комунальних підприємств дозволяють порівняти їх із закріпленими в ГКУ режимами майна.

Німецькі дієздатні підприємства володіють майном на підставах, які певною мірою схожі на українське право господарського відання, адже і в ФРН, і в Україні в такому випадку мова йде про володіння, користування і розпорядження майном у рамках цілей підприємства. Втім згідно зі ст. 74 ГКУ майно закріплюється на праві господарського відання за державними комерційними підприємствами, а в Німеччині обмежений режим розпорядження майном застосовується до некомерційних підприємств.

Що стосується недієздатних підприємств у ФРН (або підприємств з обмеженою дієздатністю), то застосований ними режим майна найбільшою мірою можна прирівняти до українського права оперативного відання: суб'єкт господарювання чи установа користується майном.

Окремо доцільно звернути увагу на той факт, що у ФРН діють чіткі й жорсткі правила щодо відповідальності керівників підприємств і установ, у тому

числі і в частині збереження майна і фінансового стану підприємства. Як наслідок, будь-які зловживання повноваженнями керівників підприємств можуть спричинити притягнення до кримінальної відповідальності дирекції підприємства.

З огляду на викладене вище можна зробити висновок, що у ФРН існує аналог українського оперативного управління майном, який застосовується до німецьких підприємств і установ з неповною дієздатністю або без дієздатності. Що стосується українського права господарського відання, то його аналогом певною мірою можна назвати випадки, коли державні підприємства мають право розпоряджатись майном тільки у рамках мети своєї діяльності.

Таким чином, досвід ФРН показує, що існування особливих режимів майна для державних і комунальних підприємств не суперечить ідеї ЄС та країн із розвиненою економікою, а тому це питання потребує окремого правового регулювання. Це, у свою чергу, свідчить про можливість і необхідність збереження й подальшого розвинення положень ГКУ про господарське відання та право оперативного управління.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. №436-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – №18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.
2. Жигалкін І. Правовий режим майна установ / І. Жигалкін // Підприємництво, госп-во і право. – 2006. – №6. – С. 103–106.
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К. : Істина, 2004. – 928 с.
4. Gesetz über die Rundfunkanstalt des Bundesrechts «Deutsche Welle» = Закон про федеральну установу радіомовлення «Дойче Веллє» : закон Федеративної Республіки Німеччина від 16 груд. 1997 р. станом на 27.10.2010 р. / BGBl. I C. 3094.
5. Заруднєв Є. О. Щодо впливу права ЄС на національне право держав-членів ЄС в аспекті адаптації українського права до права ЄС / Є. О. Заруднєв // Экономико-правовые исследования в XXI веке: Практика применения Хозяйственного кодекса Украины и направления развития правового регулирования хозяйственных отношений (к 7-й годовщине принятия Хозяйственного кодекса Украины : материалы Четвертой междунар. науч.-практ. интернет-конф. (г. Донецк, 23–30 марта 2010 г.). – Донецк : Ноулидж, 2010. – С. 177–182.
6. EuGH, 4.6.2002 – Rs. C-483/99 (Goldene Aktien I), BB 2002, 1284.
7. EuGH, 4.6.2002 – Rs. C-367/98 (Goldene Aktien II), BB 2002, 1282.
8. Заруднєв Є. О. Щодо господарського відання та оперативного управління майном у порівнянні з законодавством ФРН / Є. О. Заруднєв // Сб. науч. тр. по материалам Междунар. науч. конф. «Третьи научные чтения, посвященные П. А. Столыпину». – Киев, 2011. – С. 50–51.
9. Gesetz über die Deutsche Nationalbibliothek = Закон ФРН «Про Німецьку національну бібліотеку» : нормативно-правовий акт ФРН від 26 черв. 2006 р. станом на 05.02.2009 р. / BGBl. I S. 1338.
10. Gesetz über den Deutschen Wetterdienst = Закон ФРН «Про Німецьку метеослужбу» : нормативно-правовий акт ФРН від 10 верес. 1998 р. станом на 27.07.2009 р. / BGBl. I S. 2871.
11. Gesetz über das Technische Hilfswerk = Закон ФРН «Про Установу технічної допомоги» : нормативно-правовий акт ФРН від 22 січ. 1990 р. станом на 11.06.2013 р. / BGBl. I S. 118.
12. Bundeshaushaltsordnung = Бюджетний кодекс ФРН : нормативно-правовий акт ФРН від 19 серп. 1969 р. станом на 03.12.2015 р. / BGBl. I S. 1284.

References

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r., №436-IV // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 2003. – №18, 19–20, 21–22. – St. 144.
2. Zhyhalkin I. Pravovyi rezhym maina ustanov / I. Zhyhalkin // Pidpryiemnutstvo, hosp-vo i pravo. – 2006. – №6. – S. 103–106.
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar / za red. rozrobnykiv proektu Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy. – K. : Istyna, 2004. – 928 s.
4. Gesetz über die Rundfunkanstalt des Bundesrechts «Deutsche Welle» = Zakon pro federalnu ustanovu radiomovlennia «Doiche Vellie» : zakon Federatyvnoi Respubliky Nimechchyna vid 16 hrud. 1997 r. stanom na 27.10.2010 r. / BGBl. I S. 3094.
5. Zarudniev Ye. O. Shchodo vplyvu prava YeS na natsionalne pravo derzhav-chleniv YeS v aspekti adaptatsii ukrainskoho prava do prava YeS / Ye. O. Zarudniev // Ekonomyko-pravovye yssledovanyia v KhKhI veke: Praktyka prymenenyia Khoziaistvennoho kodeksa Ukrayny y napravlenyia razvytyia pravovoho rehulyrovanyia khoziaistvennykh otnoshenyi (k 7-y hodovshchyne pryniatyia Khoziaistvennoho kodeksa Ukrayny : mater. Chetvertoi mezhdunar. nauch.-prakt. ynternet-konf. (h. Donetsk, 23–30 marta 2010 h.). – Donetsk : Noulydzh, 2010. – S. 177–182.
6. EuGH, 4.6.2002 – Rs. C-483/99 (Goldene Aktien I), BB 2002, 1284.
7. EuGH, 4.6.2002 – Rs. C-367/98 (Goldene Aktien II), BB 2002, 1282.
8. Zarudniev Ye. O. Shchodo hospodarskoho vidannia ta operatyvnoho upravlinnia mainom u porivnianni z zakonodavstvom FRN / Ye. O. Zarudniev // Sbonyk nauchnykh trudov po materyalam Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsyy «Trety nauchnye chtenyia, posviashchennye P. A. Stolypynu». – Kyev, 2011. – S. 50–51.
9. Gesetz über die Deutsche Nationalbibliothek = Zakon FRN «Pro Nimetsku natsionalnu biblioteku» : normatyvno-pravovyi akt FRN vid 26 cherv. 2006 r. stanom na 05.02.2009 r. / BGBl. I S. 1338.
10. Gesetz über den Deutschen Wetterdienst = Zakon FRN «Pro Nimetsku meteosluzhbu» : normatyvno-pravovyi akt FRN vid 10 veres. 1998 r. stanom na 27.07.2009 r. / BGBl. I S. 2871.
11. Gesetz über das Technische Hilfswerk = Zakon FRN «Pro Ustanovu tekhnichnoi dopomohy» : normatyvno-pravovyi akt FRN vid 22 sichn. 1990 r. stanom na 11.06.2013 r. / BGBl. I S. 118.
12. Bundeshaushaltsordnung = Biudzhetnyi kodeks FRN : normatyvno-pravovyi akt FRN vid 19 serp. 1969 r. stanom na 03.12.2015 r. / BGBl. I S. 1284.

Стаття надійшла до редколегії 03.03.2016.

Бобкова А. Г., доктор юридических наук, профессор, декан юридического факультета, Донецкий национальный университет, академик Национальной академии правовых наук Украины, Украина, г. Винница

e-mail: bobkova50@gmail.com

Заруднев Е. О., кандидат юридических наук, LL.M Eur. (Dresden), директор юридической фирмы «Зильвер», адвокат

Относительно хозяйственного ведения и оперативного управления имуществом по сравнению с законом ФРГ

В статье представлено исследование правовых режимов имущества, производных от права собственности, в Украине и одной из стран ЕС, в частности – Федеративной Республике Германия, опыт которой является положительным и может быть полезным для совершенствования отечественного законодательства. Предметом сравнения избрано право на имущество государственных предприятий, выявлены общие и отличительные черты права на имущество таких субъектов, уяснено содержание этого права, исследована правовая основа, на которой базируется такое основное право предприятий.

Оспаривается отсутствие в Федеративной Республике Германия правовых режимов имущества, аналогичных по содержанию и функциям праву хозяйственного ведения и права оперативного управления в Украине.

Ключевые слова: правовой режим имущества, хозяйственное ведение, оперативное управление, государственные и коммунальные предприятия.

Bobkova A. G., Doctor of Legal Sciences, Professor, Academic of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Donetsk National University, Dean Faculty of Law, Ukraina, Vinnytsia

e-mail: bobkova50@gmail.com

Zarudnyev Y. O., PhD in law, LL.M. Eur (Dresden), CEO of the Law Firm «Zilver» Attorney-at-law

Regarding Economic Management and Operative Management of the Property Versus from Germany Law

The article presents investigation of legal frameworks of the property, which are derivatives of the property right in the Ukraine and one of the Member states of the EU, i.a. Federal Republic of Germany, positive experience of which in this field could be useful for improvement of the Ukrainian legislation. Subject of the article is property right of the state (public) enterprises. Common and specific features of property rights of state enterprises in Ukraine and Germany are determined. The scope of such rights are comprehended, the legal framework as a basis of such main right of enterprises is investigated. The absence in Germany of equal property treatments by content and functions to the Ukrainian economic control and operating control is impugned.

Key words: legal order of property, economic competence, operational management, public and municipal companies.

ПЕТРИШИН ОЛЕКСАНДР ВІТАЛІЙОВИЧ,
доктор юридичних наук, професор, президент Національної академії правових наук України, завідувач кафедри теорії держави та права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: aprnu@ukr.net
ORCID 0000-0003-4320-4545

ПЕТРИШИН ОЛЕГ ОЛЕКСАНДРОВИЧ,
кандидат юридичних наук, завідувач сектору порівняльного правознавства Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, асистент кафедри міжнародного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: poe244@gmail.com
ORCID 0000-0002-6099-8832

УДК 352(477)

Міжнародні стандарти місцевого самоврядування в контексті євроінтеграційних процесів в Україні

У статті досліджені актуальні питання щодо дії міжнародних норм у системі правових основ місцевого самоврядування в Україні. Розглянуті ключові сучасні міжнародно-правові акти, що закріплюють основи та створюють засади щодо організації та функціонування місцевого самоврядування сучасних європейських держав. Визначені основні недоліки існуючого підходу щодо закріплення міжнародних стандартів місцевого самоврядування у внутрішньому законодавстві України. Розроблено низку принципових підходів, на яких має ґрунтуватися подальша політика нашої держави в цьому питанні. Аргументована необхідність проведення конституційної реформи: внесення змін або навіть створення принципово нового тексту Конституції, що має стати стрижнем для подальшої побудови на його основі не лише ефективного та спроможного місцевого самоврядування, а й усієї системи владно-суспільних відносин.

Ключові слова: реформа місцевого самоврядування в Україні, муніципальна реформа, місцеве самоврядування, децентралізація, міжнародні норми, міжнародні договори.

© Петришин О. В., Петришин О. О., 2016

Ситуація, що склалася довкола реформ узагалі та реформи місцевого самоврядування зокрема, не сприяє ефективній реалізації Україною політики європейської інтеграції, розвитку співробітництва з європейськими інституціями, насамперед із Радою Європи та Європейським Союзом. Зокрема, конституційно-правові засади місцевого самоврядування, принципи Європейської Хартії місцевого самоврядування та інших міжнародних договорів, ратифікованих нашою державою, суперечать одне одному, незважаючи на те, що Україна взяла на себе зобов'язання щодо їх реалізації у повному обсязі.

У зв'язку з цим особливої уваги заслуговує питання відповідності норм Конституції та законодавства України європейським принципам і стандартам децентралізованого управління, що зафіксовані в Європейській хартії місцевого самоврядування та низці інших міжнародних актів, ратифікованих нашою державою. Адже саме вдосконалена система нормативно-правових актів у цій сфері повинна стати основою вироблення та реалізації засад інноваційної моделі суспільного та державного розвитку, визначити чіткий розподіл владних повноважень, який забезпечить збалансованість у владі, убезпечить державу від конфліктів, авторитаризму та стане наступним кроком на шляху до виконання таких програмних положень, як утвердження демократичної, соціальної, правової держави в Україні.

Зазначене повною мірою стосується визначення місця органів місцевого самоврядування у формуванні загальнодержавної інноваційної політики та з'ясуванні їх ролі у створенні передумов ефективного інноваційного розвитку регіонів, окремих територій та населених пунктів, що визначається насамперед ступенем їх фінансово-економічної спроможності, інноваційного потенціалу, які залежать у тому числі й від ступеня самостійності та дієздатності територіальної громади, органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

При впровадженні реформ місцевого самоврядування потрібно перш за все встановити просту істину – неможливо створити єдиний нормативно-правовий акт, що раз і назавжди врегулює усі питання взаємодії та відповідальності між рівнями влади та забезпечить необхідний сталий рівень децентралізації. Заморозити процес децентралізації в одному положенні просто неможливо. Необхідно створити умови, за яких правова система держави зможе ефективно та вчасно реагувати на постійно еволюціонуючі вимоги громадян. Реформувати систему таким чином, щоб не лише забезпечити логічне структурування функцій та компетенцій муніципальної влади, а й визначити, наскільки ефективно кожен рівень влади, і державний сектор у цілому, насправді відповідає потребам громадян шляхом розробки і здійснення супутньої політики.

Сьогодні в нашій державі існує велика кількість окремих правових норм, що в тому чи іншому обсязі закріплюють міжнародно-правові стандарти у сфері місцевого самоврядування. Здебільшого ці норми містяться у підписаних та ратифікованих Україною міжнародних договорах: конвенціях, деклараціях або інших документах, що закріплюють загальноприйняті засади і принципи організації та функціону-

вання місцевого самоврядування, хоча існує низка норм, що лише опосередковано впливають на вказані відносини, закріплюючи права людини та громадянина, загальні засади демократичного устрою тощо.

Після набуття незалежності Україна підписала та частково ратифікувала деякі міжнародні угоди та акти, що безпосередньо стосуються питань організації та функціонування місцевого самоврядування, такі як: Європейська Хартія місцевого самоврядування (1985) [5]; Європейська декларація прав міст (прийнята на Постійній конференції місцевих і регіональних органів влади Європи Ради Європи, 18 березня 1992 р.) [3]; Хартія конгресу місцевих і регіональних влад Європи (ухвалена Комітетом міністрів 14 січня 1994 р. на 506 зборах заступників міністрів) [7]; Європейська Хартія міст (Страсбург, 17–19 березня 1992 р.) [4] тощо.

Держави – члени Євросоюзу, незалежно від їх історичного розвитку та традицій місцевого самоврядування, поступово проходили тим же шляхом, що й наша держава. Поступова імплементація принципів Європейської Хартії місцевого самоврядування, інших міжнародних документів та рекомендацій, співробітництво з Радою Європи та іншими організаціями дали в цілому позитивні результати. Наразі переважна більшість ґрунтовних реформ місцевого самоврядування в Україні проводиться саме на основі вищевказаної Хартії та її додаткових протоколів. Подібний підхід можна аргументувати такими факторами.

По-перше, Хартія була ратифікована Україною ще в 1997 р., і хоча Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. дає досить широке поняття місцевого самоврядування, він, у свою чергу, й до сьогодні залишається недостатньо інформативним та деталізованим, таким, що надає лише узагальнюючі поняття, закріплює основи [2]. По-друге, ефективне використання положень Хартії є можливим лише за співіснування трьох факторів: 1) необхідного теоретико-правового забезпечення та його розвитку; 2) постійного втілення теоретичних здобутків на практиці; 3) взаємодії перших двох факторів за рахунок здійснення ефективного правового регулювання. По-третє, принципи, що закріплені в Хартії, мають стати фундаментом для побудови унікальної системи ефективного та спроможного місцевого самоврядування, оскільки саме на їх основі функціонують найбільш розвинуті системи місцевого самоврядування у світі. Отже, Хартію слід розуміти не як документ, що має на меті обмеження та коригування курсу розвитку місцевого самоврядування будь-якої країни, а як розроблену та продуману систему принципів, основ та рекомендацій, що сприятимуть проведенню планів держави щодо реалізації права на своє власне, ефективне, сучасне та таке, що відповідає національним традиціям, місцеве самоврядування.

Крім того, загальні принципи міжнародного права поряд із ключовими міжнародними договорами у цій сфері здійснюють значний вплив на формування правової бази місцевого самоврядування будь-якої сучасної держави. Європейська практика щодо імплементації норм міжнародних договорів

у внутрішнє законодавство держав, що визнають примат міжнародного права, є досить однорідною та закономірною, незважаючи на те, що питання взаємодії зазвичай належить до виключної компетенції держави. Така політика перш за все сприяє укріпленню соціальних, економічних та політичних зв'язків європейського простору, поглибленню процесів глобалізації та стандартизації, забезпечення рівного обсягу громадянських та політичних прав людини тощо.

Відповідно до положень Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. При цьому якщо міжнародним договором, ратифікованим нашою державою, встановлені інші правила, ніж передбачені законом, то застосовуються правила міжнародного договору. Окрім цього, декларація про Державний суверенітет України «визнає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права». Однак Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон) від 21.05.1997 р., у свою чергу, розкриваючи правову основу діяльності місцевого самоврядування, взагалі ігнорує загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори, обмежуючись лише Конституцією та законами України, що, на нашу думку, є недопустимим упущенням з боку законодавця. Адже базове закріплення, забезпечене Основним Законом і Декларацією про Державний суверенітет, вбачається недостатнім із точки зору конкретизації дії деяких міжнародних норм та приписів, що, у свою чергу, може призводити до виникнення правових колізій.

Така непослідовна політика нашої держави щодо забезпечення розвитку взаємодії внутрішнього законодавства та міжнародно-правових норм саме у сфері місцевого самоврядування із часом може призвести до настання негативних наслідків. Окрім вищевказаних міжнародних документів та актів внутрішнього права, також існує низка спеціальних міжнародних правових актів у сфері місцевого самоврядування, серед яких: рішення Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, членом якого є Україна, а також документи інших міжнародних організацій, наприклад, Декларація про принципи місцевого самоврядування у державах – учасницях Співдружності, прийнята Міжпарламентською асамблеєю держав – учасниць СНД в 1994 р. [1]. Як приклад також можна навести Міжнародний пакт від 16 грудня 1966 р. «Про громадянські і політичні права». Згідно зі ст. 25 Пакту кожен громадянин повинен мати без якої б то не було дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість [6]:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на періодичних виборах, що проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпеченні свободи волевиявлення виборців.

Дана міжнародна норма орієнтована на забезпечення у внутрішньодержав-

ній практиці реальної виборності, зокрема органів місцевого самоврядування. Отже, її, як і багато інших міжнародних норм, слід визначати як таку, що регулює питання організації місцевого самоврядування в нашій державі, навіть якщо її дія має достатньо опосередкований характер, та її положення не регламентують питання щодо основних принципів і засад організації та функціонування місцевого самоврядування.

Крім того, наразі у законодавстві України містяться норми, які безпосередньо не сприяють реалізації норм міжнародного права. Так, указаний Закон у розд. VI передбачає відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед державою, фізичними або юридичними особами у разі порушення положень внутрішньодержавних нормативно-правових актів, при цьому порушення загальних принципів і норм міжнародного права не вказано як підставу для притягнення до відповідальності. Слід зазначити, що міжнародні договори та інші документі часто характеризуються ширшим обсягом закріплення основоположних та ґрунтовних норм стосовно прав людини і громадянина, принципів та основних засад організації та функціонування місцевого самоврядування тощо. Отже, наразі не існує достатніх гарантій виконання приписів міжнародних нормативних актів, що в найближчому майбутньому може стати перепоною на євроінтеграційному шляху України, оскільки забезпечити виконання норм міжнародного права органами і посадовими особами місцевого самоврядування наразі неможливо.

Надані приклади лише підтверджують тезу про те, що нині існує значний обсяг норм, реалізація яких саме у сфері місцевого самоврядування потребує додаткової уваги з боку законодавця. Дія міжнародних договорів у системі правових засад місцевого самоврядування не обмежується лише обов'язковістю закріплення ключових профільних хартій та побудови ефективного місцевого самоврядування на їх основі. Реформування місцевого самоврядування згідно з нормами міжнародного права являє собою цілий комплекс дій, що включає: будь-яку форму імплементації міжнародних норм у внутрішнє законодавство держави; забезпечення фінансових, матеріальних та організаційних основ реалізації таких норм; створення спрощених механізмів щодо подальшого вдосконалення та саморозвитку системи місцевого самоврядування відповідно до міжнародних стандартів; забезпечення дотримання положень імплементованих міжнародних норм шляхом закріплення відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування за порушення загальних принципів міжнародного права та його норм.

Підсумовуючи все наведене вище, очевидним видається те, що приведення внутрішнього законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, взятих на себе шляхом ратифікації численних міжнародних договорів та статутів міжнародних організацій, стоїть на першому місці на карті євроінтеграційного шляху нашої держави. Визнання примату міжнародного права та використання міжнародного законодавства як

запобіжного засобу при ліквідації наслідків недосконалого та непослідовного внутрішнього законодавства є лише тимчасовим запобіжним заходом, що в підсумку може призвести до настання тяжких наслідків. Процес імплементації міжнародних норм у внутрішнє законодавство нашої держави потребує систематизації. Оскільки на шляху до інтеграції в Європейський Союз нашій державі доведеться імплементувати значний масив міжнародних та регіональних норм, що містять європейські цінності, обов'язкова імплементація яких має стати стрижнем, на якому надалі будуть будуватися відносини між Україною та Євросоюзом.

Важливим кроком на цьому шляху, без сумніву, має стати проведення конституційної реформи в рамках тісної співпраці між державою та громадянським суспільством. Адже незважаючи на те, що положення існуючої Конституції є похідними від загальних та європейських принципів права, наразі цей документ все ж не відповідає викликам, що постали перед Україною як сучасною європейською державою. Саме внесення змін, а можливо і підготовка нового тексту Конституції України має закласти нові механізми взаємодії між нашою державою та Європейським співтовариством. Окрім цього, необхідно провести систематизацію міжнародних норм, що наразі діють у внутрішньому законодавстві, створити нові, більш дієві, механізми імплементації тощо. Украй необхідно сьогодні залишити радянську спадщину для підручників з історії і нарешті стати на шлях євроінтеграції для нової України, розпочавши цей шлях зі створення якісно нової європейської конституції.

Список використаних джерел

1. Декларация о принципах местного самоуправления в государствах-участниках Содружества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_323.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. №280/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – №24.
3. Європейська декларація прав міст (Постійна конференція місцевих і регіональних органів влади Європи Ради Європи, 18 березня 1992 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uadocs.exdat.com/docs/index-282345.html?page=4#9024938 (дата звернення 26.11.2015).
4. Європейська Хартія міст (Страсбург, 17–19 березня 1992 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eucharter.pedagog.org.ua/text/eurada/doc.html (дата звернення 26.11.2015).
5. Європейська Хартія місцевого самоврядування // Місцеве та регіональне самоврядування в Україні – К., 1994. – Вип. 1/2 (6/7). – С. 71.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам ; К., 1996.
7. Хартія конгресу місцевих і регіональних влад Європи (ухвалена Комітетом міністрів 14 січня 1994 р. на 506 зборах заступників міністрів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_674 (дата звернення 26.11.2015).

References

1. Deklaratsyia o pryntsypakh mestnoho samoupravlenyia v hosudarstvakh-uchastnykakh Sodruzhestva [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_323

2. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. № 280/97-VR // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 1997. – № 24.
3. Ievropeiska deklaratsiia prav mist (Postiina konferentsiia mistsevykh i rehionalnykh orhaniv vlady Yevropy Rady Yevropy, 18 bereznia 1992 r.) [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://uadocs.exdat.com/docs/index-282345.html?page=4#9024938 (data zvernennia 26.11.2015)
4. Ievropeiska Khartiia mist (Strasburh, 17–19 bereznia 1992 r [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://eucharter.pedagog.org.ua/text/eurada/doc.html (data zvernennia 26.11.2015)
5. Ievropeiska Khartiia mistsevoho samovriaduvannia // Mistseve ta rehionalne samovriaduvannia v Ukraini – K., 1994. – Vyp.1/2 (6/7). – S. 71.
6. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava (1966) // Prava liudyny i profesiini standarty dlia yurystiv v dokumentakh mizhnarodnykh orhanizatsii. – Amsterdam; K., 1996.
7. Khartiia konhresu mistsevykh i rehionalnykh vlad Yevropy (ukhvalena Komitetom ministriv 14 sichnia 1994 r. na 506 zborakh zastupnykiv ministriv) [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_674 (data zvernennia 26.11.2015)

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2016.

Петришин А. В., доктор юридических наук, профессор, президент Национальной академии правовых наук Украины, заведующий кафедрой теории государства и права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: aprnu@ukr.net
ORCID 0000-0003-4320-4545

Петришин О. А., кандидат юридических наук, заведующий сектором сравнительного правоведения Научно-исследовательского института государственного строительства и местного самоуправления Национальной академии правовых наук Украины, ассистент кафедры международного права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: poe244@gmail.com
ORCID 0000-0002-6099-8832

Международные стандарты местного самоуправления в контексте евроинтеграционных процессов в Украине

В данной статье исследованы актуальные вопросы действия международных норм в системе правовых основ местного самоуправления в Украине. Рассмотрены ключевые современные международно-правовые акты, закрепляющие основы организации и функционирования местного самоуправления современных европейских государств. Определены основные недостатки существующего подхода к закреплению международных стандартов местного самоуправления во внутреннем законодательстве Украины. Разработан ряд принципиальных подходов, на которых должна основываться дальнейшая политика нашего государства в этом вопросе. Аргументирована необходимость проведения конституционной реформы: внесение изменений или даже создание принципиально нового текста Конституции, который должен стать стержнем для дальнейшего построения на его основе не только эффективного и дееспособного местного самоуправления, а возможно и всей системы властно-общественных отношений.

Ключевые слова: реформа местного самоуправления в Украине, муниципальная реформа, местное самоуправление, децентрализация, международные нормы, международные договоры.

Petryshyn O. V., President of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, head of the theory of state and law department Yaroslav Mudryi National Law University, doctor of sciences

e-mail: e-mail: aprnu@ukr.net

ORCID 0000-0003-4320-4545

Petryshyn O. O., chief of comparative law sector Scientific Research Institute of State Building and Local Government, candidate of sciences

e-mail: poe244@gmail.com

ORCID 0000-0002-6099-8832

The Role of International Standards of Local Self-government in the Process of Ukraine's European Integration

The article uncovers the fundamental issues of the current international standards implementation in the legal foundations of local self-government in Ukraine. The paper also provides with a list of most essential contemporary international legal treaties, which form a framework for action and establishment of the principles of organization and functioning of local self-government in European states. Exposing the key shortcomings of the current approach to the consolidation of international standards of local self-government in domestic legislation of Ukraine. As an outcome of this work, the author forms a variety of paths Ukraine should follow in order to ensure a new comprehensive approach when building or re-building local self-government, with total constitutional overhaul being the best and most effective one.

International standards implementation is a light to follow on a narrow path of European integration. Even in modern day, the legacy of the Soviet Union still prevents our country from advancing on a path of incorporation of the European values, being the first and probably most important step on the way to the European Community. Before implementing the standards of European legislation into our legal system, we should first adjust it in the best way possible to ensure a distinct and consistent implementation of specified standards. Current state of our legal system as well as the list of legal procedures regulating this process can be described as dissatisfactory. This includes not only inadequate legislation but also some serious issues residing on the constitutional level. Without a doubt, particular changes to the text of the Constitution (being a result of various previous constitutional reforms) proved inefficient. Ukraine and its people desperately need a new draft of Constitution to eliminate the outdated soviet mentality.

Key words: local self-government reform in Ukraine, municipal reform, local government, decentralization, international standards, international treaties.

СОЛЯННІК КОСТЯНТИН ЄВГЕНОВИЧ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: sol_kost@mail.ru
ORCID 0000-0002-7586-2188

УДК 342.25

Правова форма діяльності органу публічної влади як джерело муніципального права

У статті досліджується питання правової форми діяльності як способу реалізації функцій та повноважень органів публічної влади у сфері юридичного регламентування суспільних відносин. Багатогранність розуміння поняття «джерело права» зумовлює опрацювання питання не тільки як форму буття певної норми, а й як процес її народження, набрання формальної складової у процесі правової діяльності владної інституції. Ведучи мову про джерело муніципального права, у статті акцентується увага на особливостях правової форми органів державної влади та місцевого самоврядування. Різні за своєю суспільно-політичною природою органи діють на одній платформі (сфері) існування правових приписів певної держави, тим самим забезпечуючи реалізацію більшості принципів організації й діяльності місцевого самоврядування.

Ключові слова: джерела муніципального права, правова форма діяльності, місцеве самоврядування, правова основа муніципальної влади.

Використання поняття «джерело права» взагалі і як муніципального зокрема пов'язане з оперуванням певними науковими категоріями, що становлять це поняття. У наукових працях доволі часто використовується поняття «джерело права», що допомагає дослідникові розглянути певні явища та факти правового життя з урахуванням існуючої термінології. Попри це розуміння поняття джерел муніципального права залишається в юридичній науці одним із малодосліджених, як і саме поняття джерел права. Метою цієї статті є розкриття питання щодо правової форми діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування через призму формування правової основи місцевого самоврядування шляхом унормування суспільних відносин. Усвідом-

 © Соляннік К. Є., 2016

лення єдності процесу формування правового припису та форми його існування дозволяє відносити правову форму до однієї із сторін поняття «джерело права», а саме динамічної складової його юридичного існування.

В юридичній доктрині розуміння джерел має різні підходи: одні вчені вважають останніми саме нормотворчу діяльність держави та її органів, інші – результат цієї діяльності, треті поєднують зазначені два підходи. Також проводиться класифікація джерел на матеріальні й юридичні, перші з яких становлять матеріальні умови життя суспільства. Частина вчених задля унеможливлення різного трактування єдиного поняття ототожнює його з поняттям «форма права», тобто форми, в яких виражені норми права [1, с. 46].

У сучасній науці муніципального права відсутні дослідження з проблем формування та існування джерел муніципального права, з'ясування сутності юридичної природи набуття нормою права формального вираження. Як правило, вчені предметом своїх пошуків окреслюють загальну характеристику системи джерел муніципального права через форми їх буття, а також піддають аналізу певний вид джерел цієї галузі права задля функціонування місцевого самоврядування. Такі дослідження зустрічаються у працях українських вчених – М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, В. І. Борденюка, М. І. Корнієнка, П. М. Любченка, М. О. Петришиної та ін. Використання таких підходів пов'язане з тим, що багатозначність цього поняття зумовлює труднощі в дослідженні певних юридичних явищ. Досягнення свого роду «джентльменської угоди» щодо поняття «джерело права», надання йому однозначності існує у вітчизняній та зарубіжній науці вже багато часу [2, с. 143].

Завданнями цієї роботи є аналіз правової форми діяльності органів публічної влади, дослідження особливостей її застосування для органів державної влади та місцевого самоврядування, обґрунтування позиції єдності змісту правової діяльності та її форми, що набуває властивостей муніципально-правового припису в певний спосіб.

Наука державного будівництва та муніципальне право містять різні підходи у розумінні поняття правової форми та її класифікації. Так, під правовою формою розуміється діяльність, пов'язана з виконанням юридично значущих дій у чітко визначеному законодавством порядку [3, с. 59]. Поряд із нею існує також організаційна та матеріально-технічна форма. Такої ж позиції дотримуються представники адміністративного права [4, с. 215–216]. Реалізація функцій та компетенції органу влади в сучасній правовій державі зумовлює існування такого поділу, адже крім можливості безпосереднього впливу на розвиток суспільних відносин владної інституції, вона наділяється можливістю прийняття акта, який через його властивості правового припису дозволяє забезпечувати розвиток суспільних відносин, надавати їм правового характеру.

Так, якщо йдеться про муніципальне право України, то зрозуміло, становлення певної територіальної громади відбувається шляхом організаційної діяльності членів територіальної громади, її органів та посадових осіб. У той же час

унормування правил муніципального життя залежить не лише від правової форми діяльності органів та посадових осіб цієї громади, а й від аналогічної роботи вищих, центральних та регіональних органів влади України. Межі правових встановлень, баланс між загальнодержавним і муніципальним (локальним) регулюванням місцевого населення характеризують, крім іншого, рівень демократизації й децентралізації в країні, можливість територіальних громад комплексно та цілісно врегульовувати питання місцевого значення.

Систему джерел у формальному значенні становлять рішення всеукраїнського та місцевого референдумів, нормативно-правові акти держави, акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Процес їх формування розрізняється, адже референдум передбачає проведення голосування за рішення населенням, орган державної влади приймає рішення у формі нормативного чи індивідуального припису. В свою чергу, орган (посадова особа) місцевого самоврядування аналогічно органу державної влади може приймати певні акти в межах та у порядку, визначеному законодавством.

Прийняття нормативно-правових актів державною інституцією є її обов'язком, й саме через правову форму діяльності органу реалізується відповідна форма діяльності держави. Приймаючи будь-який нормативний документ, орган законодавчої, виконавчої та судової влади реалізує повноваження, що надані йому державою; діяльність у цьому випадку державного органу збігається як за формою, так і за змістом як правова.

Навпаки, система органів місцевого самоврядування не належить до системи державної влади. Як підкреслюють дослідники цього явища публічного управління, особливістю місцевого самоврядування є його громадський характер [5, с. 130]. Еволюція державного будівництва сучасної країни дозволила об'єднанню громадян за певною територією одночасно з державою вирішувати питання місцевого значення, виступати партнерами в регулюванні певних питань місцевого життя. При цьому держава під таким об'єднанням бачить не тільки своїх громадян, а й інших осіб, які на законних підставах проживають на певній території (що є неможливим для державної інституції).

Історія становлення цього політико-правового інституту свідчить про поступове досягнення того юридичного статусу, якими наділені сучасні муніципальні структури. На шляху свого становлення держава поступово надавала гарантії самостійності у діяльності: від організаційної до правової автономії. Юридичні гарантії сьогодення унеможливлюють будь-яке пряме суб'єктивне втручання у правову діяльність органів місцевого самоврядування, що забезпечується гарантією надання актам органів та посадових осіб властивостей нормативно-правових актів держави. Інакше кажучи, окрім розпорядчої діяльності щодо організації муніципального управління, муніципальні органи наділені можливістю формувати джерело права, яке становить самостійний елемент у системі джерел муніципального права. Будь-яке затвердження нормативно-правовим актом органу державної влади, інше його санкціонуван-

ня державою є непотрібним, оскільки в демократичному суспільстві держава автоматично визнає рішення цих громадських утворень як частину правового регулювання, надає їм властивостей власних нормативно-правових актів, гарантує їх виконання державним примусом. Така ж правова конструкція закріплена й у Конституції України (виняток становить лише статут територіальної громади, який потребує державної реєстрації в органах юстиції).

Важливо підкреслити, що нормотворча діяльність територіальної громади та її органів не повинна розглядатися як складова, що доповнює регулювання суспільних відносин, альтернатива державному правовому регулюванню. Вона формує частину такого регулювання, разом із державою забезпечує формування норм та інститутів муніципального права. З огляду на це правова діяльність органів місцевого самоврядування повинна розглядатися як правова, але з обумовленням того факту, що вона має такий характер лише за формою. Діяльність із регулювання суспільних відносин, що здійснюється органами місцевого самоврядування, не може за суттю перетворитися у правову за змістом, адже аксіоматично правильним є твердження, що в результаті діяльності державної інституції народжується нормативно-правовий акт. Акт органу (посадової особи) місцевого самоврядування може як доповнювати і конкретизувати нормативно-правові приписи органів державної влади, так і створювати первинні норми та інститути муніципального права в межах певної адміністративно-територіальної одиниці.

Такий підхід у розумінні правової форми реалізації функцій та повноважень узгоджується з основними концепціями місцевого самоврядування. Дійсно, держава може наділяти повноваженнями територіальні колективи, або визнавати їх та закріплювати їх статус у законодавстві. Дискусія про природу питань місцевого значення не впливає на можливість органів місцевого самоврядування, що представляють певні територіальні співтовариства (як і самі співтовариства) вирішувати такі питання шляхом регламентації суспільних відносин на відповідній території.

Сучасне вітчизняне законодавство визначило коло суб'єктів муніципального права серед інституцій місцевого самоврядування, які дістали можливість врегульовувати питання муніципального життя на місцевому рівні шляхом використання окресленої форми. Так, Конституція та законодавство України наділяє такими повноваженнями тільки органи та посадових осіб місцевого самоврядування. Такого права позбавлені територіальні громади (відсутність законодавства про місцевий референдум), органи самоорганізації населення та добровільні об'єднання (асоціації) органів місцевого самоврядування.

Останні два суб'єкти наділяються лише можливістю затверджувати певні документи, які позбавлені характеристик нормативного акта: нормативність, загальнообов'язковість, територіальність, забезпечення виконання державним примусом. Вони ані за змістом, ані за формою не реалізують свої повноваження через правову форму. Проте їх

можливість регулювання окремих сторін муніципального життя, виконання нормативного припису на добровільних засадах певними суб'єктами самоврядування свідчать про особливість окремих джерел муніципального права й унікальність усієї системи в цілому. Інакше кажучи, на відміну від джерел інших галузей, у муніципальному праві правова форма є діяльністю із формування джерельної бази, але не виключається тільки нею.

Навпаки, всі нормативно-правові акти органів та посадових осіб державної влади наділені властивостями актів правового регулювання. Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, інші державні органи, що наділені правом нормовстановлення з питань місцевого самоврядування, через правову форму формують систему джерел муніципального права України. Такої ж характеристики набувають рішення органів влади Автономної Республіки Крим.

Правова форма публічної інституції може реалізуватися через прийняття нормативного акта (нормотворчість), правозастосовного акта (індивідуальний, конкретний акт) або шляхом укладення договору. Як йшлося вище, одним із складників розуміння поняття джерел права є його динамічна складова юридичного змісту, яка знаходить вияв у нормотворчій діяльності. І саме на цій частині правової форми роблять акценти дослідники джерел норм права, залишаючи осторонь можливість укладання договорів, як невід'ємної складової правової форми. При цьому більшість учених погоджуються з думкою, що нормативний договір також становить джерело муніципального права, адже встановлює правила поведінки для певних суб'єктів за певними напрямами і на відповідний термін [6, с. 23].

Розвиток практики укладання адміністративних договорів, угод про співробітництво між територіальними громадами, органами місцевого самоврядування між собою та органами державної влади, у тому числі через укладання договорів про делегування окремих повноважень органів виконавчої влади змінить фактично номінаційну можливість суб'єктів муніципального права регулювати суспільні відносини на договірних засадах.

Правова форма діяльності забезпечується системою організаційних дій та процедур (організаційна форма). Саме вони формують процес народження нормативного акта, надають йому легітимності та формальної визначеності. Порядок скликання сесії, формування та затвердження порядку денного, підготовка, розгляд і прийняття проекту акта, набрання рішенням юридичної сили, погодження, узгодження і реєстрація створюють необхідні умови для реалізації правової форми як джерела муніципального права. При цьому акцентується, що якщо для державної влади організаційна форма має, як правило, визначений і уніфікований характер, то для органів місцевого самоврядування правилом є різноманітність процедурних питань, які становлять процес формалізації рішення.

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що правова форма органу публічної влади може розглядатися як джерело муніципального права, оскільки в результаті нормотворчої діяльності (укладання договору) виникає певний вид джерела муніципального права. Єдність змісту і форми його реалізації обґрунтовують можливість і необхідність трактування поняття «джерело права» не тільки як форму буття певної норми, а й як процес унормування суспільних відносин на місцевому рівні. Такий підхід дозволяє визначити критерії для різних класифікацій джерел муніципального права, виокремити рішення і документи, як і в системі локального регламентування займають особливе місце, адже їх поява не пов'язується з правовою формою діяльності органу публічної влади.

Розуміння особливостей існування (застосування) правової форми для державної і муніципальної інституції через зміст і форму їх діяльності дозволяє відмежувати поняття правової діяльності для цих структур. Орган державної влади, реалізуючи функції та повноваження, використовує правову форму діяльності як єдиний можливий і необхідний засіб регулювання суспільних відносин шляхом правових встановлень. Орган місцевого самоврядування, будучи організаційною структурою суспільного утворення (інституту громадянського суспільства), може здійснювати природно тільки суспільний вплив на регулювання власного муніципального життя. Відмова від санкціонування державою у будь-якій формі рішень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, наділення їх властивостями власних нормативно-правових актів, дозволяє стверджувати про можливість використання правової форми муніципальними структурами.

Формування власних джерел муніципального права через прийняття актів органами та посадовими особами в певних територіальних громадах, у той же час не виключає можливості існування інших регуляторів, як-то рішень органів самоорганізації населення та добровільних об'єднань (асоціацій) органів місцевого самоврядування, що становить особливість джерельної бази муніципального права взагалі.

Список використаних джерел

1. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 536 с.
2. Теория права и государства : учебник / под ред. Г. Н. Манова. – М. : БЕК, 1996. – 336 с.
3. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / І. І. Бодрова, С. В. Болдирєв, В. О. Величко та ін. ; за ред. С. Г. Серьогіної. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Х. : Право, 2011. – 360 с.
4. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : учебник / Г. В. Атаманчук. – М. : Омега-Л, 2010. – 525 с.
5. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства : монографія / П. М. Любченко. – Х. : Одіссей, 2006. – 352 с.
6. Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Бальций та ін. ; за ред. М. О. Баймуратова. – 2-ге вид., допов. – К. : Прав. єдність, 2009. – 720 с.

References

1. Fryts'kyj O. F. Konstytutsijne pravo Ukrainy : pidruchnyk / O. F. Fryts'kyj. – K.: Yurinkom Inter, 2003, – 536 s.
2. Teoryia prava y hosudarstva : uchebnyk / Pod red. H. N. Manova. – M.: Yzd-vo BEK, 1996. – 336 s.
3. Derzhavne budivnytstvo i mistseve samovriaduvannia v Ukraini : pidruchnyk / I. I. Bodrova, S. V. Boldyriev, V. O. Velychko ta in.; za red. S. H. Ser'ohinoi. – 2-he vyd. pererobl. ta dopov. – Kh.: Pravo, 2011. – 360 s.
4. Atamanchuk H. V. Teoryia hosudarstvennoho upravlenyia : uchenyk / H. V. Atamanchuk. – M. Omeha-L, 2010. – 525 s.
5. Liubchenko P. M. Konstytutsijno-pravovi osnovy rozvytku mistsevoho samovriaduvannia iak instytutu hromadians'koho suspil'stva : monohrafiia / P. M. Liubchenko. – Kh.: Odissej, 2006. – 352 s.
6. Munitsypal'ne pravo Ukrainy : pidruchnyk / V. F. Pohorilko, M. O. Bajmuratov, Yu.Yu. Bal'tsyj ta in. ; za red. M. O. Bajmuratova. – 2-he vyd. dop. – K.: Pravova iednist', 2009. – 720 s.

Стаття надійшла до редколегії 09.03.2016.

Солянник К. Е., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры государственного строительства, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

e-mail: sol_kost@mail.ru

ORCID 0000-0002-7586-2188

Правовая форма деятельности органа публичной власти как источник муниципального права

В статье исследуются вопросы правовой формы деятельности как способа реализации функций и полномочий органов публичной власти в сфере юридического регламентирования общественных отношений. Многогранность понимания понятия источника права требует изучения не только формального существования (формы) правового бытия нормы, но и как процесса ее рождения, приобретение формальной составляющей в результате правовой деятельности властной институции. Говоря об источнике муниципального права, в статье акцентируется внимание на особенностях правовой формы органов государственной власти и местного самоуправления. Разные по своей общественно-политической природе органы действуют на одной платформе (сфере) существования правовых предписаний определенного государства, тем самым обеспечивая реализацию большинства принципов организации и деятельности местного самоуправления.

Ключевые слова: источники муниципального права, правовая форма деятельности, местное самоуправление, правовая основа муниципальной власти.

Solyannik K. E., PhD, Associate Professor, Associate Professor State Building, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

e-mail: sol_kost@mail.ru

ORCID 0000-0002-7586-2188

The Legal Form of the Public Authority as the Municipal Law Source

Legal form of public authority can be regarded as a source of municipal law, as a result of legislative activity (contract) there is a certain kind of source of municipal law. The unity of content and form of implementation justify the possibility and necessity of interpretation of the

concept of «source of law» not only as a form of existence of a norm, but as a process of normalization of public relations at the local level. This approach allows you to define the criteria for the different classifications of sources of municipal law, decisions to isolate and documents, both in the local regulation of a special place, because their appearance is not related to the legal form of the public authorities.

Understanding the existence (applying) legal form for state and municipal institutions through the content and form of their activities allows to distinguish the concept of legal activity for these structures. The public authority exercising functions and powers using the legal form of activity as the only possible and necessary means of regulating social relations by legal statutes. Local authorities, as the organizational structure of public education (institute civil society) can carry only naturally social impact on the regulation of its own municipal life. Refusal to authorize the state in any way making bodies and local government officials, giving them their properties of regulations, suggests the possibility of using legal form and municipal structures.

Key words: sources of municipal law, the legal form of activity, local government, the legal basis for the municipal government.

ЯРОШЕНКО ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ,
професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри трудового права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: trudpravo_nuau@mail.ru
ORCID 0000-0000-0022-4726

УДК 349.22

Укладення трудового договору, всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», як самостійна підстава припинення трудового договору

У статті розглядається укладення трудового договору, всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», як самостійна підстава припинення трудового договору. Встановлено, що до суттєвих ознак припинення трудового договору за розглядуваною підставою належать: а) наявність специфічних сторін трудового договору: звільнювані особи – особи, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; роботодавці – юридичні особи приватного права та фізичні особи – підприємці; б) протягом одного року до дня припинення виконання владних функцій особи здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття рішень щодо діяльності майбутніх роботодавців; в) трудовий договір був укладений протягом одного року з дня припинення особою діяльності, пов'язаної з виконанням владних функцій; г) звільнення проводиться на вимогу осіб, які не є стороною трудового договору.

Ключові слова: корупція, працівник, виконання функцій держави або місцевого самоврядування, припинення трудового договору, роботодавець.

«Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава», – проголошено ст. 1 Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р. [1]. На шляху розбудови правової держави наша країна стикається з численними проблемами. Однією з найбільш небезпечних серед них є корупція – ви-

 © Ярошенко О. М., 2016

користання законодавчо передбаченими категоріями осіб наданих їм службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди цим особам або на їх вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цих осіб до протиправного використання наданих їм службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей. Цим негативним соціальним явищем пронизані практично всі суспільні відносини, а також органи державної влади і місцевого самоврядування. Корупція постійно видозмінюється, розвивається, пристосовується до нових умов. Виникають нові форми її проявів, нові суспільні відносини, де останні стають нормою.

С. С. Рогульський доводить, що корупція багато століть «супроводжує» економічний і культурний розвиток усіх країн світу. Масштаби і наслідки процесів корумпованості в усіх державах світу вимагають від відповідних державних і міжнародних установ та організацій постійного й поглибленого аналізу її причин з метою нейтралізації та розробки заходів щодо її подолання [2, с. 1].

Авторський колектив монографії «Корупція як негативне соціальне явище: шляхи її подолання в Україні та міжнародний досвід» суспільну небезпечність розглядуваного явища вбачає в тому, що вона: а) підриває авторитет держави, завдає шкоди утвердженню демократичних засад управління суспільством, побудові та функціонуванню державного апарату; б) суттєво обмежує конституційні права і свободи людини та громадянина; в) порушує принцип верховенства права; г) призводить до гальмування і викривлення соціально-економічних реформ, перешкоджає розвитку ринкових відносин, а також надходженню іноземних інвестицій; д) грубо порушує встановлений порядок здійснення повноважень посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, управлінських структур правового сектору; е) надає незаконні привілеї корумпованим угрупованням і кланам, підпорядковує державну владу їх інтересам; є) сприяє криміналізації та тінізації економічних відносин, легалізації доходів, одержаних незаконним шляхом; ж) живить організовану злочинність, насамперед економічну, стає неодмінною умовою її існування; з) порушує принцип соціальної справедливості, невідворотності покарання; і) нищить духовні, моральні та суспільні цінності; и) ускладнює відносини з іншими державами і всією міжнародною спільнотою, унеможливлює надання іноземної допомоги [3, с. 15, 16].

Саме корупція є однією з причин, що призвела до масових протестів в Україні на стику 2013–2014 років (Революція Гідності). Згідно з результатами дослідження Global Corruption Barometer, проведеного міжнародною організацією Transparency International у 2013 р., 36% українців були готові вийти на вулицю, протестуючи проти корупції. Високий показник сприйняття корупції громадянами пояснюється відсутністю дієвих реформ у сфері протидії корупції та неефективною діяльністю органів право-

порядку щодо виявлення корупційних правопорушень та притягнення винуватців до відповідальності, про що свідчить, зокрема, незадовільне виконання Україною міжнародних зобов'язань щодо запровадження антикорупційних стандартів.

Основні міжнародні стандарти запобігання корупції містять: документи ООН – Конвенція ООН проти корупції, Декларації ООН «Про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях» і «Про злочинність і суспільну безпеку», Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку; акти Ради Європи – Цивільна Конвенція про боротьбу з корупцією, Двадцять принципів боротьби з корупцією, Модельний кодекс поведінки для державних службовців.

В Україні відносини, що виникають у сфері запобігання корупції, регулюються Конституцією України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою, Законом «Про запобігання корупції» та іншими законами, а також прийнятими на їх виконання іншими нормативно-правовими актами.

Антикорупційна стратегія допомоги на 2014–2017 роки [4] заходи формування і реалізації державної антикорупційної політики формулює так:

1) визначити на законодавчому рівні засади організації та діяльності спеціально уповноваженого органу щодо запобігання корупції, відповідального, зокрема, за комплекс заходів із формування та реалізації антикорупційної політики;

2) розробити проект акта Кабінету Міністрів України щодо схвалення загальнонаціональної методики оцінки рівня корупції відповідно до стандартів ООН, щороку проводити із залученням громадськості дослідження щодо сприйняття корупції та довіри населення до органів, відповідальних за запобігання корупції, готовності населення брати участь у заходах щодо запобігання корупції, поширеності та видів моделей корупційної поведінки, корупціогенних ризиків у відповідних сферах;

3) проводити щорічні слухання у Верховній Раді України щодо національного звіту про стан справ із питань запобігання корупції, що готуватиметься спеціально уповноваженим органом з питань антикорупційної політики, та оприлюднювати звіт разом із висновками і рекомендаціями парламентських слухань;

4) забезпечити імплементацію міжнародних стандартів співпраці влади та громадськості у прийнятті рішень у сфері антикорупційної політики, зокрема закріплених у Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень та перейти до нових форм співпраці, таких як діалог та партнерство;

5) проводити на постійній основі інформаційні кампанії, орієнтовані на різні соціальні групи та спрямовані на усунення толерантного ставлення до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції.

Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [5] визначає правові й організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст і порядок застосування превентивних антикоруп-

ційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. Розділ IV цього нормативного документа заходами запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням визнає: а) обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища; б) обмеження щодо одержання подарунків; в) запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними; г) обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; д) обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування; е) обмеження спільної роботи близьких осіб. Як бачимо, вагоме місце у вказаній системі займають заходи, що мають трудо-правову природу.

«Основною метою звільнення працівника за деякими спеціальними підставами слід визнати запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням, тобто завчасне відвернення й недопущення корупційних діянь шляхом припинення трудових правовідносин зі спеціальними суб'єктами в порядку, передбаченому законодавством про працю. До таких підстав звільнення належать: а) укладення трудового договору (контракту) всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», встановленим для осіб, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, протягом року з дня її припинення; б) перебування всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції» у прямому підпорядкуванні у близької особи», – переконливо доводить К. О. Кузьміна [6, с. 84].

Як самостійною підставою припинення трудового договору пунктом 7^1 (набрання законної сили судовим рішенням, відповідно до якого працівника притягнуто до відповідальності за корупційне правопорушення) стаття 36 КЗпП України була доповнена 17 травня 2012 р. [7]. Однак уже 14 жовтня 2014 р., після прийняття Закону України «Про запобігання корупції», ця підстава була викладена у такій редакції: «укладення трудового договору (контракту), всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції», встановленим для осіб, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, протягом року з дня її припинення». Як показала, здавалося б, нетривала практика, при звільненні працівника за розглядуваною підставою виникає чимало питань.

До суттєвих ознак припинення трудового договору за п. 7^1 ст. 36 КЗпП України [8] належать такі:

1. Наявність специфічних сторін трудового договору:

– звільнювані особи – особи, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» такими особами є: Президент, Голова Верховної Ради, його Перший заступник і заступник, Прем'єр-міністр, Перший віце-прем'єр-міністр і віце-прем'єр-міністри, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади та їх заступники, Голова Служби безпеки, Генеральний

прокурор, Голова Національного банку, Голова та члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Верховної Ради АРК, Голова Ради міністрів АРК; народні депутати України, депутати Верховної Ради АРК, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови; державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування; судді Конституційного Суду України, інші професійні судді, члени, дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, службові особи секретаріату цієї Комісії, Голова, його заступник, секретарі секцій Вищої ради юстиції, а також інші члени Вищої ради юстиції, народні засідателі і присяжні (під час виконання ними цих функцій); особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, податкової міліції, особи начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту, Національного антикорупційного бюро України; посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, дипломатичної служби та ін. Вказаний перелік є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. Так, не можуть бути віднесені до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: а) посадові особи юридичних осіб публічного права; б) особи, які не є держслужбовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (незалежні посередники, члени трудового арбітражу, третейські судді під час виконання ними цих функцій); в) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права, а також інші особи, які не є службовими особами та перебувають з підприємствами у трудових відносинах;

– роботодавці – юридичні особи приватного права та фізичні особи – підприємці. За частиною 2 ст. 81 ЦК України [9] юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Кодекс регламентує правовий статус юридичних осіб приватного права. Саме вони є суб'єктами права приватної власності. Здійснення цього права, виникнення та припинення права власності на майно залежать також від організаційно-правових форм юридичних осіб. Право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має також фізична особа. Вона здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом.

2. Протягом одного року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування майбутні працівники здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття рішень щодо діяльності своїх роботодавців. Контроль і нагляд – це способи саморегуляції соціальної системи, що забезпечують упорядковану взаємодію елементів, що її складають, шляхом соціально-нормативного регулювання. Їх стабілізуюча функція полягає у відтворенні панівного типу соціальних відносин. Цільова функція системи со-

ціального контролю та нагляду, її спрямованість і зміст залежать від історично обумовлених соціальних, економічних, політичних і правових характеристик» [Див.: 10, с. 28; 11, с. 380]. Г. О. Замченко висловлює такі методологічно-теоретичні висновки щодо нагляду та контролю: а) у державному управлінні контроль перебуває у тісному зв'язку з іншими функціями управління й разом із тим призначений для оцінки відповідності здійснення цих функцій завданням, що стоять перед управлінням. Він забезпечує конкретність управління й здійснення його відповідно до прийнятих рішень; б) контроль здійснюється усіма суб'єктами управління, але його обсяг, форми і методи диференціюються залежно від ієрархічного рівня конкретного структурного підрозділу, специфіки цілей і завдань останнього; в) нагляд полягає у забезпеченні виконання загальнообов'язкових норм, встановлених як законами, так і підзаконними актами, багато з яких до того ж належать до техніко-юридичних. Основними його напрямами є спостереження за відповідними відносинами, застосування різнорідних попереджувальних заходів; г) у системі елементів державного управління нагляд входить до складу функцій управління як елемент змісту управління. Але, на відміну від контролю, який притаманний усім без винятку управлінським органам, нагляд є складовою частиною компетенції лише деяких із них. За своїм змістом він характеризується тим, що має за мету перевірку роботи органів та осіб лише з точки зору відповідності її закону та іншим правовим нормативним актам [12, с. 382].

3. Трудовий договір був укладений протягом одного року з дня припинення особою діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Строки є найважливішим засобом упорядкування суспільних відносин, без яких не можна уявити жодної дії, якої б сили вона не мала. Час у правовому регулюванні розглядається як часові параметри суспільної діяльності людей, що встановлюються нормами права. П. М. Рабінович виявив такі методи впливу часу на право: а) фіксація часу (моменту) початку певної діяльності (регламентація своєчасності), встановлення часових меж юридично значущої діяльності, вказівка моментів її початку і завершення (регламентація тривалості, строків); б) встановлення часу, протягом якого має бути досягнуто певного результату (регламентація швидкості, темпу); в) вияв часового «відрізку», після спливу якого відбуваються певні зміни в юридичних правах і обов'язках суб'єктів (регламентація юридичної значущості плину часу); г) вказівка на факти, з настанням яких починається відрахунок строків, пов'язаних із певними юридичними наслідками (регламентація моменту, що «породжує» юридичну значущість плину часу) [13, с. 20]. За статтею 241^1 КЗпП України строк, обчислюваний роками, закінчується у відповідні місяць і число останнього року строку.

4. Звільнення працівника проводиться роботодавцем на вимогу осіб, які не є стороною трудового договору. Органи або особи, які не є стороною трудового договору і за ініціативою або на вимогу яких припиняються трудові відносини

між працівником та підприємством у трудовому праві, прийнято називати «третіми особами». Треті особи у трудовому праві – це визначені в законодавстві державні та громадські органи, особи, наділені повноваженнями вимагати або ініціювати питання про розірвання трудового договору з певними категоріями працівників з метою захисту державних, суспільних інтересів, трудових прав громадян [14, с. 19]. У разі виявлення вказаного порушення Закону України «Про запобігання корупції» Національне агентство з питань запобігання корупції (центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику) звертається до суду з питанням про припинення трудового договору.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Рогульський С. С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / С. С. Рогульський / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 18 с.
3. Бєлов Д. М. Корупція як негативне соціальне явище: шляхи її подолання в Україні та міжнародний досвід : монографія / Д. М. Бєлов, Ю. М. Бисага, М. М. Палінчак та ін. – Ужгород : Ліра, 2004. – 64 с.
4. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
6. Кузьміна К. О. Правове регулювання звільнення працівників із підстав, що спрямовані на запобігання корупції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / К. О. Кузьміна ; НДІ прав. забезпечення інновац. розвитку НАПрН України. – Х., 2015. – 206 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» : затв. Законом України від 17.05.2012 р. № 4711-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 14. – Ст. 89.
8. Кодекс законів про працю України : затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – № 50 (Додаток). – Ст. 375.
9. Цивільний кодекс України : затв. Законом України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
10. Замченко Г. О. Принципи нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Г. О. Замченко ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 171 с.
11. Держава та її органи як суб'єкти: теоретико-прикладний нарис : монографія / за наук. ред. проф. О. М. Ярошенка. – Х. : Право, 2014. – 288 с.
12. Ярошенко О. М. Загальновизнані стандарти контрольно-наглядової діяльності у сфері праці / О. М. Ярошенко // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговорення п'ятитомної монографії «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листопада 2013 р. – Х. : Право, 2013. – С. 380–384.
13. Яковлєв О. А. Розірвання трудового договору з ініціативи третіх осіб, які не є стороною трудового договору : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / О. А. Яковлєв ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 189 с.
14. Рабинович П. М. Время в правовом регулировании (философско-юридические аспекты) / П. М. Рабинович // Правоведение. – 1990. – № 3. – С. 19–27.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r., № 254k/96-VR // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 1996. – №30. – St. 141.
2. Rohulskyi S. S. Administratyvno-pravovi zakhody borotby z koruptsiieiu v Ukraini: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: spets. 12. 00. 07 / S. S. Rohulskyi / Kyivskyi nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2005. – 18 s.
3. Bielov D. M. Koruptsiia yak nehatyvne sotsialne yavyshche: shliakhy yii podolannia v Ukraini ta mizhnarodnyi dosvid: monohr. / D. M. Bielov, Yu. M. Bysaha, M. M. Palinchak ta in. – Uzhhorod: Lira, 2004. – 64 s.
4. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014–2017 roky: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. №1699-VII // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 2014. – №46. – St. 2047.
5. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. №1700-VII // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 2014. – №49. – St. 2056.
6. Kuzmina K. O. Pravove rehuliuvannia zvilnennia pratsivnykiv iz pidstav, shcho spriamovani na zapobihannia koruptsii: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.05 / K. O. Kuzmina / NDI pravovoho zabezpechennia innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy. – Kh., 2015. – 206 s.
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro zasady zapobihannia i protydii koruptsii»: zatv. Zakonom Ukrainy vid 17.05.2012 r. №4711-VI // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 2013. – №14. – St. 89.
8. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: zatv. Zakonom URSR vid 10.12.1971 r., №322-VIII // Vidom. Verkhov. Rady URSR. – 1971. – №50 (Dodatok). – St. 375.
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: zatv. Zakonom Ukrainy vid 16.01.2003 r. №435-IV // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 2003. – №40–44. – St. 356.
10. Zamchenko H. O. Pryntsypy nahliadu ta kontroliu za dotrymanniam zakonodavstva pro pratsiu Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.05 / H. O. Zamchenko ; Kharkivskyi nats. un-t vnutr. sprav. – X., 2008. – 171 s.
11. Derzhava ta yii orhany yak subiekty: teoretyko-prykladnyi narys: monohr. / za nauk. red. prof. O. M. Yaroshenka. – Kh.: Pravo, 2014. – 288 s.
12. Iaroshenko O. M. Zahalnovyznani standarty kontrolno-nahliadovoi diialnosti u sferi pratsi / O. M. Yaroshenko // Pravova doktryna – osnova formuvannia pravovoi systemy derzhavy: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 20-richchiu Nats. akad. prav. nauk Ukrainy ta obhovorennia piatytomnoi monohrafii «Pravova doktryna Ukrainy, Kharkiv, 20-21 lystopada 2013 r. – Kh.: Pravo, 2013. – S. 380–384.
13. Iakovliev O. A. Rozirvannia trudovoho dohovoru z initsiatyvy tretikh osib, yaki ne ye storonoiu trudovoho dohovoru: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.05 / O. A. Yakovliev / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. – Kh., 2003. – 189 s.
14. Rabynovych P. M. Vremia v pravovom rehulyrovanyy (fylosofsko-yurydycheskye aspekty) / P. M. Rabynovych // Pravovedenye. – 1990. – №3. – S. 19–27.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2016.

Ярошенко О. Н., профессор, доктор юридических наук, профессор кафедры трудового права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

e-mail: trudpravo_nuau@mail.ru

ORCID 0000-0000-0022-4726

Заключение трудового договора, вопреки требованиям Закона Украины «О предупреждении коррупции», как самостоятельное основание прекращения трудового договора

В статье рассматривается заключение трудового договора, вопреки требованиям Закона Украины «О предотвращении коррупции», как самостоятельное основание пре-

кращения трудового договора. Установлено, что к существенным признакам прекращения трудового договора по рассматриваемому основанию относятся: а) наличие специфических сторон трудового договора: увольняемые лица – лица, прекратившие деятельность, связанную с выполнением функций государства или местного самоуправления; работодатели – юридические лица частного права и физические лица – предприниматели; б) в течение одного года до дня прекращения выполнения властных функций лица осуществляли полномочия по контролю, надзору, подготовке или принятию решений по деятельности будущих работодателей; в) трудовой договор был заключен в течение одного года со дня прекращения лицом деятельности, связанной с выполнением властных функций; г) увольнение производится по требованию лиц, не являющихся стороной трудового договора.

Ключевые слова: коррупция, работник, выполнение функций государства или местного самоуправления, прекращение трудового договора, работодатель.

Yaroshenko O. M., Doctor of Legal Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

e-mail: trudpravo_nuau@mail.ru

ORCID 0000-0000-0022-4726

Concluding an Employment Contract, Contrary to the Law Ukraine «On Prevention of Corruption», as a Stand Alone Grounds for Termination of Employment Contract

In the article the entering into labor contract, contrary to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» as an independent ground for termination of employment.

«Ukraine is a sovereign, independent, democratic, social, legal state», – declared Art. 1 of the Constitution of Ukraine, adopted June 28, 1996 Standing in the way of building legal state, our country faces numerous challenges. One of the most dangerous among them corruption – the use of legally prescribed categories of persons granted them authority or the related opportunities in order to obtain undue advantage or the adoption or acceptance of such a benefit promise / offer of such a benefit for himself or others or under promise / offer or provide undue advantage to these persons or their request to other natural or legal person to persuade these persons to unlawful use of authority granted to them or the associated opportunities. These negative social phenomenon penetrated almost all public relations and public authorities and local governments. Corruption is constantly mutates, develops, adapts to new conditions. There are new forms of its manifestations, there are more public relations, where they become the norm.

In Ukraine relations arising in the area of revention of corruption governed by the Constitution of Ukraine, international treaties ratified by the Verkhovna Rada the Law «On Prevention of Corruption» and other laws and their implementation adopted at other legal acts.

It is established that the essential features of termination on such basis as the entry into force of a court decision, according to which the employee liable for corruption offenses are: a) the presence of specific parties to the employment contract: freed persons – persons who have ceased activities associated with the functions of the state or local government; Employers – legal entities of private law and natural persons – entrepreneurs; b) one year before the date of termination of government functions, people carried the power to control, supervision or training or decisions on the future of employers; c) the employment contract was concluded for one year from the date of termination of the person associated with the performance of government functions; g) exemption is made at the request of persons who are not party to the employment contract

Key words: corruption, employee, perform functions of state or local government, termination of employment agreement, employer.

БУЛУЛУКОВ ОЛЕГ ЮРІЙОВИЧ,
кандидат юридичних наук, доцент,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: oblehrer@gmail.com
ORCID 0000-0003-1598-0542

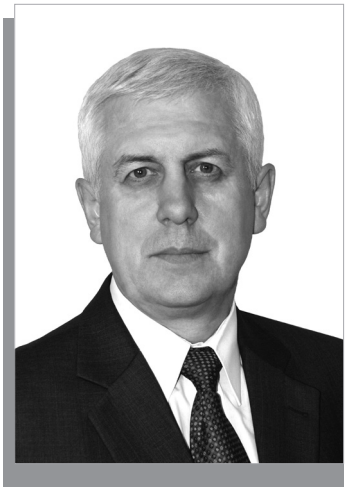

УДК 343.98

Функції тактичних рішень у криміналістиці

Розглянуто поняття «функція» тактичних рішень у криміналістиці. Проаналізовано функції криміналістики та її окремих категорій. Акцентовано увагу на взаємозв'язку функцій криміналістики і функцій тактичних рішень. Наводиться класифікація функцій тактичних рішень виходячи із спрямованості тактичних завдань, що виникають у процесі розслідування, і розкрито їх сутність. Вказується, що при розслідуванні злочинів правильне визначення зазначених функцій сприяє оптимальному вибору тактичних рішень.

Ключові слова: тактичне рішення, пізнавальна функція тактичних рішень, управлінська функція тактичних рішень, регулятивна функція тактичних рішень, організаційна функція тактичних рішень.

Дослідження тактичних рішень у криміналістиці передбачає визначення їх функцій, які є невід'ємною частиною теоретичного комплексу факторів, що притаманні поняттю «тактичне рішення».

Актуальність даної проблеми може бути визначена призначенням тактичних рішень при розслідуванні злочинів, а також відсутністю таких досліджень у науці криміналістиці.

У криміналістичній та кримінальній процесуальній літературі до функцій окремих понять зверталися такі вчені, як: Р. С. Бєлкін, І. В. Гловюк, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько та ін. Однак нерозробленість поняття «функції тактичних рішень» дозволяє здійснити його дослідження в даній статті.

Метою і завданнями дослідження є визначення поняття «функції тактичних рішень», їх видів, значення, при виборі напряму тактичного впливу в процесі розслідування.

© Булулуков О. Ю., 2016

Поняття «функція» у криміналістичній літературі досліджувалося стосовно: предмета криміналістики, криміналістичних версій, тактичних операцій і тактичних прийомів. У кожному із зазначених напрямів функції розкрито виходячи з обсягу охоплюваної ними інформації, у межах сфери використання. Тактичне рішення як категорія криміналістичної тактики не досліджувалося щодо визначення його функцій у процесі прийняття й реалізації. У той же час функціональне використання тактичних рішень є одним з основних призначень, що має на меті здійснення позитивного впливу на процес розкриття й розслідування злочинів.

Розгляд функцій тактичних рішень необхідно почати з визначення етимології терміна «функція».

У наукових дослідженнях термін «функція» визначається неоднозначно.

Так, філософський енциклопедичний словник визначає функцію (від лат. *function*) як здійснення, виконання. Пропонована словникова інтерпретація функції – це «відношення двох об'єктів, в якому зміна одного з них супроводжує зміну іншого» [8, с. 751]. Філософське тлумачення терміна «функція» не дає уявлення про функції тактичного рішення у зв'язку з високим ступенем абстрактності викладу. Суть терміна «функція» стосовно досліджуваної проблеми, на наш погляд, полягає у «...призначенні, ролі» [6, с. 701] тактичного рішення як категорії криміналістичної тактики. Розкриваючи призначення тактичних рішень, ми одночасно називаємо їх функції, що дозволяє визначати спрямованість рішень та їх сутність.

Тактичні рішення виконують різні функції, які зумовлені функціями криміналістики як науки. Взаємозв'язок між названими поняттями простежується за лінією підпорядкованості та обсягом розв'язуваних завдань. Високий рівень абстрагування при визначенні функцій криміналістики дозволяє припустити, що функції тактичних рішень мають схожість із деякими з них по суті найменування. Для визначення функцій тактичних рішень потрібно проаналізувати функції криміналістики, викладені у криміналістичній літературі.

Так, розглядаючи функції криміналістики, Р. С. Бєлкін бачить у них «загальні типи розв'язуваних криміналістичною наукою завдань...» для «наукового забезпечення боротьби зі злочинністю». До функцій криміналістики Р. С. Бєлкін відносить: методологічну, пояснювальну, синтезуючу і передбачувальну [2, с. 244]. Розкриваючи зміст названих функцій, автор здійснює їх дослідження в нерозривному зв'язку предмета криміналістики з його призначенням. Як найбільш загальні типи завдань науки названі функції, на нашу думку, охоплюють як розуміння її предмета і змісту, так і застосування напрацьованих даних у практиці боротьби із злочинністю.

У криміналістичній літературі має місце більш широке трактування функцій криміналістики.

Так, розглядаючи функції криміналістики, А. В. Іщенко відносить до них: констатуючу, інтерпретаційну, евристичну, прогностичну, практично-прикладну, комунікативну, навчальну, виховну і критичну [4, с. 18–23]. Наведені види функцій, на наш погляд, невиправдано широко показують при-

значення криміналістики. Спостерігається змішення головних і другорядних функцій науки, що не дозволяє визначити сутність її предмета і його основне призначення. Загальновідомим завданням криміналістики є озброєння правоохоронних органів рекомендаціями з розкриття й розслідування злочинів, що передбачає чіткість як її предмета, так і ролі у формуванні нових знань, обумовлених потребою їх практичного використання. Наскільки правильно побудована ієрархія типових завдань, вирішуваних криміналістикою, виходячи з її функцій, настільки правильно можна зробити висновок про її призначення і призначення окремих її категорій. Вказівка на такі функції криміналістики, як: навчальна, виховна і критична, розмивають поняття предмета науки, закономірний характер зв'язків її складових частин.

Для визначення функцій тактичних рішень також становить інтерес розгляд функцій окремих наукових категорій, представлених у криміналістиці. До останніх можна віднести: версію, тактичний прийом та тактичну операцію. У літературі поняття «функції» названих категорій розглянуто неоднозначно.

Так, до функцій версій В. О. Коновалова відносить: аналітичну, пізнавальну, прогностичну та організаційну [4, с. 146–175]. Наведена аргументація дає уявлення про функціональну спрямованість версій як цілісної конструкції. Крім цього, при дослідженні функції версій розглядаються не тільки як їх «призначення, роль» стосовно кінцевого результату певного розумового процесу. Автор пов'язує функції версії з етапами її побудови, показуючи тим самим їх вплив на конструювання даного поняття. Такий підхід у дослідженні функцій забезпечує правильне розуміння сутності побудови версії як криміналістичної категорії і впливу функцій на цей процес. Обумовленість побудови версії деякими її функціями свідчить про існування зворотного зв'язку між функціями версій і самою версією. Даний взаємозв'язок є обов'язковою умовою побудови версії як обґрунтованого припущення існування шуканих фактів. Необхідність, наприклад, в аналізі вихідного матеріалу, при формуванні версії й висуненні наслідків нерозривно пов'язана з аналітичною функцією версії, при здійсненні її перевірки. Викладене дозволяє зробити висновок про визначальний вплив функції версії на її виникнення (формування), що може бути використано при розгляді функцій тактичних рішень.

Для повноти дослідження функцій у криміналістиці розглянемо наявні в літературі судження щодо функцій тактичних прийомів. Тактичні прийоми, як поняття криміналістичної тактики, можуть мати деяку схожість із тактичними рішеннями у спрямованості дій, що також обумовлює необхідність їх розгляду.

Так, досліджуючи функції тактичних прийомів, В. Ю. Шепітько ділить їх на загальні та окремі. До загальних функцій автор відносить: пізнавальну, прогностичну, комунікативну та регулятивну. Окремі функції, на думку автора, являють собою диференціацію загальних функцій, обумовлену специфікою слідчої чи судової дії [10, с. 64–66]. Як бачимо, функції тактичних прийомів мають деякі відмінності від функцій версій, зумовлені іншою сферою їх за-

стосування в розслідуванні. Однак збіг у «пізнавальній» і «прогностичній» функціях вказує на наявність однієї мети, на досягнення якої спрямовані і версії, і тактичні прийоми.

Становить інтерес виділення функцій тактичних операцій, запропоноване В. М. Шевчуком. Досліджуючи теоретичні проблеми формування тактичних операцій, автор розглядає їх функції за різними підставами. Головний акцент зроблений на поділі всіх функцій на внутрішні й зовнішні. У свою чергу, зовнішні функції поділяються на окремі види: за ступенем узагальнення; за обсягом; за складом функцій; за сферою реалізації; за змістом [9, с. 130–150]. Наведена класифікація функцій тактичних операцій заслуговує на увагу у зв'язку з багатогранністю охоплення призначення та спрямованістю тактичних операцій. Водночас необхідно висловити свої міркування щодо деяких виділених функцій.

Так, автор, називаючи внутрішні функції тактичних операцій, відносить до них: узгоджувальну, субординаційну, регулятивну, оптимізуючу та цілеполягальну [9, с. 131–132]. Зазначені функції виконують, на думку автора, певну роль у побудові тактичної операції і визначають цілі її функціонування. Вважаємо твердження щодо внутрішніх функцій дискусійним.

Так, аналізуючи поняття «функції тактичних операцій», автор акцентує увагу на тому, що «визначення функціональної спрямованості тактичних операцій передбачає необхідність встановлення їх ролі та призначення в процесі розслідування злочинів» [9, с. 128]. Утім у поясненні до внутрішніх функцій ми знаходимо, що вони: «обумовлюють порядок побудови структури»; «відображають наявність відносин підлеглості»; «визначають цілі функціонування» та ін. [9, с. 131–132]. Як видається, мова тут іде, більше, про принципи побудови тактичних операцій, ніж про їх «внутрішні функції». Віднесення внутрішніх структурних зв'язків тактичної операції до функцій не визначає її функціональної спрямованості як цілісної конструкції.

Розкриваючи зовнішні функції тактичних операцій, В. М. Шевчук називає: пізнавальну, прогностичну, регулятивну, організаційну, конструктивну, пошукову та профілактичну функції [9, с. 132, 136–150]. Порівняно з функціями версій і тактичних прийомів види функцій тактичних операцій представлені значно ширше, що обумовлено, на наш погляд, змістом категорії «тактична операція».

Наведений аналіз функцій криміналістики та її категорій дозволяє адаптувати окремі з них до тактичних рішень.

Так, розглядаючи призначення тактичних рішень у криміналістиці, стосовно процесу розслідування злочинів, потрібно відзначити ряд напрямів, які охоплюються прийняттям названих рішень. Одним із напрямів є пізнання події злочину. Пізнавальна функція знаходить свій вияв у результатах реалізації тактичних рішень. Здійснення тактичного впливу на певні об'єкти шляхом прийняття тактичного рішення має на меті пізнання шуканих фактів і встановлення доказів вчинення злочину певною особою. У загальному процесі пізнання події тактичні рішення займають одне з важливих місць, яке визначається ефективністю їх використання. Пізнання значної кількості фактів, що встановлю-

ються при розслідуванні, вимагають індивідуального підходу при розкритті їх сутності.

Так, здійснення пізнання припускає знаходження: варіантів, ситуацій, підходів, комбінацій, лінії поведінки, окремих дій із метою знаходження інформації про шукані об'єкти та отримання доказів. Зазначене вимагає прийняття тактичних рішень. Тактичні рішення в розслідуванні можна порівняти із кроками людини, яка рухається. Кожен крок сприяє наближенню її до кінцевої точки обраного маршруту, що є метою. Прийняте і реалізоване тактичне рішення сприяє отриманню нової інформації про злочин і злочинця, що сприяє просуванню в розслідуванні й досягненню поставлених цілей. Вважаємо, що обсяг і якість нової інформації, отриманої при цьому, – поняття оціночні. Чи буде отримана інформація сприяти просуванню вперед по шляху пізнання злочину, можна визначити лише відповідно до конкретної ситуації розслідування. Однак навіть за відсутності видимих позитивних результатів прийнятого рішення, його пізнавальна функція виявляється у виключенні певних напрямів тактичного впливу як безперспективних та пошуку нових. Важливе місце при реалізації пізнавальної функції тактичних рішень займають аналіз і синтез наявної інформації, що сприяє виконанню призначення останніх у розслідуванні. Як видається, пізнавальна функція тактичних рішень є важливим інструментом у можливості отримання інформації про злочин у ситуації неочевидності події або при здійсненні протидії розслідуванню.

Інше призначення тактичних рішень вбачається в їх управлінській функції. Сутність поняття «управлінська функція випливає із поняття "управлінське рішення". У літературі управлінські рішення розуміються як "рішення, прийняті людиною як елементом певної ієрархії, ланкою організації в межах її компетенції і спрямовані на досягнення цілей організації"» [1, с. 15]. В іншій інтерпретації «управлінське рішення – це вибір альтернативи, здійснений керівником у рамках його посадових повноважень і компетенції, спрямований на досягнення цілей організації» [7, с. 12]. У літературі має місце і більш широка інтерпретація управлінських рішень, як «творчої, вольової дії суб'єкта управління на основі знання об'єктивних законів функціонування керованої системи та аналізу інформації про її функціонування, яке полягає у виборі цілі, програми і способів діяльності колективу щодо вирішення проблеми або зміни мети» [3, с. 11]. Аналізуючи наведені визначення, можна виділити деякі ознаки управлінських рішень, які дозволяють сформулювати поняття управлінської функції. До таких ознак (елементів) слід віднести: а) суб'єкт прийняття; б) повноваження та компетенцію суб'єкта прийняття; в) наявність альтернативи при виборі; г) мету діяльності організації. Виходячи з названих ознак управлінського рішення, управлінська функція – це здійснення уповноваженою особою цілеспрямованих дій, у межах своєї компетенції та в інтересах певної організації. Розрізняють такі управлінські функції: а) стратегічне планування; б) делегування; в) мотивація; г) контроль [1, с. 15–16].

Тактичні рішення, прийняті особою, що здійснює розслідування, мають деяку схожість з управлінськими. Управлінська функція тактичних рішень виявляється у здійсненні управління розслідуванням злочину в слідчій ситуації, що склалася в певний момент розслідування. Необхідність управління, в основному, виникає при необхідності впорядкувати дії осіб, які беруть участь у розкритті та розслідуванні злочину.

Прикладом тактичних рішень, з явно вираженою управлінською функцією, є: а) рішення щодо організації розслідування в цілому (при здійсненні планування); б) рішення щодо організації проведення окремої слідчої (розшукової) дії; в) рішення щодо порядку реалізації тактичної операції.

Управлінська функція тактичних рішень передбачає цілеспрямованість у вирішенні проблем розслідування. Управління процесом розслідування через прийняття тактичних рішень дозволяє долати складні слідчі ситуації, перетворювати їх із негативних на позитивні, контролювати процес прийняття і реалізації тактичних рішень. Процес управління виявляється в коректуванні напрямів розслідування шляхом прийняття тактичних рішень різних рівнів. Мається на увазі відмінність тактичних рішень залежно від виникаючих завдань розслідування, що, як видається, можуть бути умовно розділені на кілька рівнів складності: а) за обсягом проблеми; б) за часом реалізації; в) за актуальністю прийняття в даній ситуації і ін.

Для уявлення про тактичні рішення, які мають управлінську функцію, розглянемо ситуацію проведення окремої слідчої дії.

Так, при обшуку в житловому приміщенні слідчий приймає такі рішення: про розстановку учасників слідчо-оперативної групи; про порядок проведення пошукових дій; про застосування тактичних прийомів обшуку та ін. Названі рішення, будучи тактичними, спрямовані на управління слідчою дією і досягнення мети її проведення. Процес управління здійснюється на різних стадіях обшуку і включає такі тактичні рішення, що дозволяють управляти процесом обшуку для отримання позитивного результату.

Таким чином, управлінська функція тактичних рішень виявляється у здійсненні тактичного впливу, спрямованого на організацію розслідування злочинів в окремий часовий період.

Тактичним рішенням притаманна також регулятивна функція, яка виявляється у координуючому впливі на процес розслідування. На наш погляд, певні тактичні рішення виконують регулятивну функцію, опосередковано впливаючи на шуканий об'єкт, яким у більшості випадків є підозрюваний або інша особа, що протидіє розслідуванню. Розглядаючи регулятивну функцію, слід зазначити, що певні тактичні рішення можуть бути направлені на окремі об'єкти, які при реалізації рішення викликають зміну основних об'єктів (наприклад, позиції підозрюваного, свідка, який дає неправдиві показання). Регулювання, яке здійснюється при прийнятті тактичного рішення, слід розуміти як зміни, що відбуваються в інформаційній складовій певних об'єктів. Відмінні ознаки названої функції, на наш погляд, полягають у здійсненні регулювання ситуацією,

у результаті створення умов для інформаційної зміни шуканих об'єктів (наприклад, зміни уявлення особи щодо здійснення протидії розслідуванню).

Прикладом регулятивної функції є прийняття рішень, що мають проміжні цілі. Такими рішеннями, наприклад, можуть бути: а) рішення про час проведення слідчої (розшукової) дії; б) про встановлення психологічного контакту з допитуваним; в) про застосування тактичного прийому «демонстрація в ході допиту поінформованості про обставини вчиненого злочину»; г) про застосування тактичного прийому «допущення легенди» та ін. У всіх випадках на об'єкт впливу здійснюється не прямий вплив, а опосередкований, що сприяє його зміні.

Функцією тактичного рішення є його організаційна функція. Організаційний напрям окремих тактичних рішень виявляється в отриманні як результат, певної послідовності (організації) виробництва: окремої слідчої дії; тактичної операції або розвитку слідчої ситуації в цілому. У кожному з перерахованих випадків прийняття тактичного рішення спрямоване на досягнення цілей певного етапу розслідування. Розглянемо кожен із них окремо.

Так, наприклад, організація послідовності виробництва окремої слідчої (розшукової) дії може виявлятися у прийнятті тактичного рішення щодо обрання тактики слідчої дії в цілому або в окремій її частині. Найбільш імовірними слідчими (розшуковими) діями, які дозволяють здійснити їх внутрішню організацію, можуть бути: огляд, допит, обшук, слідчий експеримент і пред'явлення для впізнання. Правильна організація проведення названих слідчих дій дозволить уникнути тактичних помилок при отриманні доказової інформації.

При проведенні тактичної операції прийняті тактичні рішення можуть бути направлені на: організацію слідчо-оперативної групи (визначення її складу); визначення виду слідчих (розшукових) та оперативно-розшукових дій; визначення часу і послідовності намічених дій. Кожне з названих рішень у своїй спрямованості охоплює частину підготовчих заходів, проведення яких є обов'язковим для організації проведення тактичної операції.

Для розвитку і перетворення слідчої ситуації тактичні рішення, які виконують організаційну функцію, можуть бути спрямовані на: аналіз інформації про злочин; аналіз інформації від проведення слідчих (розшукових) дій; висунення версій та планування розслідування; перевірку факту інсценування злочину та ін. Як правило, розвиток і перетворення слідчої ситуації пов'язані з організацією розслідування на певному етапі досудового слідства, що і визначає вид рішень, які можуть бути прийняті.

Аналіз функцій тактичних рішень дозволяє встановити наявність взаємозв'язку і взаємообумовленості їх із функціями криміналістики і окремими її категоріями. У статті розкриті лише окремі проблеми функцій тактичних рішень у криміналістиці. Указаний недолік може бути усунений при здійсненні їх подальшого дослідження. Важливим висновком є те, що при розслідуванні злочинів функції тактичних рішень сприяють правильному вибору тактичних рішень при необхідності досягнення поставлених цілей і вирішенні виникаючих завдань.

Список використаних джерел

1. Бирман Л. А. Управленческие решения : учеб. пособие / Л. А. Бирман. – 2-е изд. – М. : Дело АНХ, 2008. – 208 с.
2. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – 2-е изд., доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
3. Бражко Е. И. Управленческие решения : учеб. пособие / Е. И. Бражко, Г. В. Серебрякова, Э. А. Смирнов. – 2-е изд. – М. : РИОР, 2008. – 126 с.
4. Іщенко А. В. Функції та завдання криміналістики / А. В. Іщенко // Криміналістика : підручник / А. В. Ішенко, В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус та ін. – К. : Центр учб. л-ри, 2015. – С. 18–23.
5. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 2000. – 176 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 57000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 19-е изд. – М. : Рус. яз., 1987. – 750 с.
7. Ременников В. В. Разработка управленческого решения / В. В. Ременников. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 140 с.
8. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л. Ф. Ильичева, П. Н. Федосеева, С. М. Ковалева, В. Г. Панова. – М. : Сов. Энцикл., 1983. – 840 с.
9. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія / В. М. Шевчук. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2013. – 440 с.
10. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юрид., 2007. – 432 с.

References

1. Byrman L. A. (2008) Upravlencheskye reshenyia: ucheb. posobye [Management decisions: studies. manual]. 2-e yzd. Moskva: Yz-vo «Delo» ANKh, 208 p. [in Russian].
2. Belkyn R. S. (2000) Krymynalystycheskaia entsyklopedyia. [Criminalistic encyclopedia] Moskva: Mehatron KhKhI, 2-e yzd. dop. 334 p. [in Russian].
3. Brazhko E. Y., Serebriakova H. V., Smyrnov E. A. (2008) Upravlencheskye reshenyia: ucheb. posobye. [Management decisions: studies. manual]. 2-e yzd. Moskva: RYOR, 126 p. [in Russian].
4. Ischenko A. V. (2015) Funktsii ta zavdannia kryminalistyky. [Functions and tasks of criminalistics], Kryminalistyka: pidruchnyk, [Criminalistics: textbook]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, pp.18–23 [in Ukrainian].
5. Konovalova V. E. (2000) Versyia: kontseptsyia y funktsyy v sudoproyzvodstve. [Version: conception and functions is in the legal proceeding]. Khar'kov: Konsum, 176 p. [in Ukrainian].
6. Ozhehov S. Y. (1987) Slovar' russkoho iazyka, [Dictionary of Russian]. 19-e yzd. Moskva: Russkyj iazyk, 750 p. [in Russian].
7. Remennykov V. V. (2000) Razrabotka upravlencheskoho reshenyia. [Development of management decision]. Moskva: YuNYTY-DANA, 140 p. [in Russian].
8. Fylosofskyj entsyklopedycheskyj slovar' (1983). [Philosophical encyclopaedic dictionary]. Moskva: Sov. Entsyklopedyia, 840 p. [in Russian].
9. Shevchuk V. M. (2013) Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady formuvannia ta praktyka realizatsii. [Tactical operations are in criminalistics: theoretical principles of forming and practical worker of realization]. Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostil'», 440 p. [in Ukrainian].
10. Shepit'ko V. Yu. (2007) Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyj analiz).[Criminalistics tactic (system structural analysis)]. Kharkiv: Kharkiv iurydychnyj, 432 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2016.

Булулуков О. Ю., кандидат юридических наук, доцент, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: oblehrer@gmail.com
ORCID 0000-0003-1598-0542

Функции тактических решений в криминалистике

Рассмотрено понятие «функция» тактических решений в криминалистике. Проанализированы функции криминалистики и ее отдельных категорий. Акцентировано внимание на взаимосвязи функций криминалистики и функций тактических решений. Приводится классификация функций тактических решений исходя из направленности тактических задач, возникающих в процессе расследования, и раскрыта их сущность. Указывается, что при расследовании преступлений правильное определение названных функций способствует оптимальному выбору тактических решений.

Ключевые слова: тактическое решение, познавательная функция тактических решений, управленческая функция тактических решений, регулятивная функция тактических решений, организационная функция тактических решений.

Bululukov O. Yu., PhD, docent, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkov
e-mail: oblehrer@gmail.com
ORCID 0000-0003-1598-0542

Functions of Tactical Decisions in Criminalistics

In the article a concept is investigated «function» as it applies to tactical decisions in criminalistics. Attention on determination of functions of tactical decisions is accented, for complete and all-round research of the last.

The declared problem is not investigated in criminalistics literature. Its separate aspects found embodiment in works of such scientists, as: R. S. Belkin, A. V. Ishenko, V. E. Konovalova, V. M. Shevchuk, V. Yu. Shepitko and others. Aim of the article is determination of concept of «function» of tactical decisions, their kinds and value, at the choice of direction of tactical influence in the process of investigation.

In the article etymology of term «function» is considered and its essence is exposed as it applies to develop the tactical decisions by criminalistics. The analysis of functions of criminalistics and separate categories of criminalistics tactics is carried out, such as: version; tactical reception; tactical operation. Attention is accented on possibility of adaptation of separate functions of criminalistics and its categories to the tactical decisions. Classification over of functions of tactical decisions is brought coming from the orientation of tactical tasks arising up in the process of investigation of crimes.

The basic functions of tactical decisions are the following: a) cognitive; b) administrative; c) regulatory; d) organizational. These functions are exposed: to prosecuting an inquiry of crimes on the whole; to realization of separate inquisitional action; to realization of tactical operation. The enumerated variants of display of functions of tactical decisions are in criminalistics, interpreted in the article to the nascent situations of investigation. As it applies to an organizational function, the decisions sent to its implementation are named.

The analysis of functions of tactical decisions allowed drawing conclusion at the presence of their intercommunication and interconditionality with the functions of criminalistics and its separate categories. In the article attention is accented on that at investigation of crimes correct determination of the adopted functions assists an optimal choice made decision.

Key words: tactical decision; informative function of tactical decisions; administrative function of tactical decisions; regulatory function of tactical decisions; organizational function of tactical decisions.

КУП'ЯНСЬКИЙ МИКОЛА ГРИГОРОВИЧ,
здобувач кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: kng_gen@i.ua

УДК 343.98

Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств

Стаття присвячена проблемам використання окремих видів спеціальних знань під час розслідування серійних сексуально-садистських убивств. Приділено увагу різним формам використання спеціальних знань. Розглянуто можливості у проведенні судово-медичних та судово-генетичних експертиз, розробленні психологічних портретів (профілів) невідомого злочинця.

Ключові слова: серійне сексуально-садистське вбивство, судово-медична експертиза, генотипоскопія, судово-генетична експертиза, профілювання, психологічний портрет (профіль), растровий метод пошуку невідомого злочинця.

Постановка проблеми. Розслідування серійних сексуально-садистських убивств передбачає звернення до спеціальних знань та залучення судових експертів. При розслідуванні даної категорії злочинів спеціальні знання можуть бути використані в різних формах: участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій; отримання консультацій від спеціалістів (експертів); отримання письмових висновків спеціалістів; призначення судових експертиз.

Мета. Основною метою цієї статті є визначення нових напрямів та видів спеціальних знань у розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств та їх роль у встановленні невідомого злочинця.

Кримінальний процесуальний закон встановлює порядок залучення експерта. У статті 243 КПК України встанов-

 © Куп'янський М. Г., 2016

лено, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Сторона захисту має право самостійно залучити експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту. У статті 244 КПК України передбачено процедуру розгляду слідчим суддею клопотання про залучення експерта. Окрім того, у ст. 245 КПК України визначено порядок отримання зразків для експертизи.

Стан дослідження. Розслідування серійних сексуально-садистських убивств насамперед передбачає звернення до спеціальних судово-медичних знань: залучення судово-медичного експерта до проведення огляду місця події та огляду трупа, надання медичних консультацій, призначення та проведення судово-медичної експертизи. В Інструкції про проведення судово-медичної експертизи №6 від 17.01.95, що зареєстрована в Міністерстві юстиції України 26 липня 1995 р. за №254/790 та затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 №6, зазначається, що даний вид експертиз «проводиться з метою дослідження на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, що містять інформацію про обставини справи, яка перебуває в провадженні органів дізнання, слідчого, прокурора чи суду» (п. 1.1). Згідно із цією Інструкцією (п. 1.4) до компетенції судово-медичної експертизи належать: експертиза трупів у випадках насильницької смерті; експертиза трупів при підозрі застосування насилля або з інших обставин, що обумовлюють необхідність такої експертизи; експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб; експертиза речових доказів; експертиза за матеріалами кримінальних та цивільних справ. Існують також Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи №6 від 17.01.95, що зареєстровані в Міністерстві юстиції України 26 липня 1995 р. за №257/793 та затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 №6 – в яких визначаються загальний порядок та послідовність виконання судово-медичної експертизи трупів.

Виклад основного матеріалу. У спеціальних довідкових виданнях і експертній практиці розрізняють: 1) судово-медичну експертизу живих осіб; 2) судово-медичну експертизу трупів; 3) судово-медичну експертизу речових доказів (експертизу плям крові; судово-медичне дослідження рідкої крові; судово-медичне дослідження сперми; судово-медичне дослідження плям слини, сечі, поту та потожирових виділень; дослідження тканин і органів людини та її останків; дослідження волосся та ін.). У багатьох випадках судово-медична експертиза речових доказів називається судово-біологічною експертизою.

Заслуговує на увагу так званий приблизний план судово-медичного дослідження трупа невідомої особи. Такий план має охоплювати: 1) фотографування загального вигляду трупа; 2) огляд одягу на трупі без змінення його положення; 3) зовнішній огляд обличчя (голови); опис ушкоджень, слідів крові та

інших плям і накладень на обличчі (голові); 4) туалет обличчя (голови); 5) фотографування голови (за правилами упізнавальної фотозйомки); 6) зняття одягу з трупа і докладне його дослідження. Вилучення протезів кінцівок. Вилучення бандажів, сережок, кліпс, колець тощо. Фотографування (бажано кольорове) особливих прикмет одягу. Вилучення за вимогою слідчого зразків тканини одягу; 7) зовнішній огляд власне трупа. Детальний огляд у певному порядку окремих частин та ділянок зі складанням словесного портрета і описом особливих прикмет, у тому числі професійних ознак і особливостей. Вимір довжини трупа, кола голови, шиї та грудей, а також довжини стопи; 8) фотографування особливих прикмет на тілі (татуювання, родимки тощо); 9) вилучення зразків волосся з п'яти частин голови, ділянки зовнішніх статевих органів та інших частин тіла; 10) вилучення тампоном вмісту піхви (у жінок) і виготовлення мазку виділень із сечовипускального каналу (у чоловіків); 11) підготування пальців для дактилоскопіювання; 12) рентгенологічне дослідження скелета; 13) внутрішнє дослідження трупа; 14) вилучення крові для визначення її групової та типової належності; 15) реставрація голови та її фотографування за правилами упізнавальної фотозйомки; 16) виготовлення моделей зубів і щелепів; 17) вилучення шкіри із татуюванням; 18) відділення голови від тулуба, якщо необхідно провести експертизу ототожнення особи трупа за черепом. Голова може бути також відділена для поміщення її в банку із розчином, що ліквідує гнильні зміненя, а також для консервації [1, с. 8, 9].

У Правилах проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи передбачено спеціальну частину, в якій надається порядок (алгоритм) виконання цієї експертизи.

Під час розслідування серійних сексуально-садистських убивств у деяких випадках виникає необхідність в ідентифікації неупізнаних осіб (жертв злочину). На складність такої ідентифікації зверталася увага в криміналістичній та експертній літературі. Так, Ш. Алієва вказує, що одним із головних питань, вирішуваних судовими медиками при дослідженні невідомих трупів, у тому числі окремих частин трупа, кісток скелета, їх фрагментів є ідентифікація особи загиблих. Через складнощі структури та змінюваність біологічних об'єктів вирішення проблеми ідентифікації особи являє значні методичні складнощі, тому розроблення нових методів ідентифікації особи та удосконалення старих є важливим напрямом наукових досліджень [2, с. 245]. Зокрема, Ш. Алієва зазначає про розроблення та можливість використання остеометричного методу встановлення морфологічного статусу індивіда на підставі кісткового матеріалу різного ступеня збереженості, у тому числі за ізольованими кістками та їх фрагментами, що були піддані спаленню. Дана технологія пропонована до застосування для осіб європеоїдної раси у віці старше 16–18 років [2, с. 246–247]. Пропонована методика (технологія) може бути застосована у ситуації, коли виявлено труп, який зберігався тривалий час (або був прихований у певному місці).

Ефективність розкриття та розслідування серійних сексуально-садистських убивств пов'язана із можливістю звернення до генотипоскопічних (геномних) досліджень та залучення відповідних експертів. У криміналістиці та судовій експертизі, особливо останнім часом, увага прикута до проблем судової генетичної ідентифікації, ДНК (дезоксирибонуклеїнова кислота)-аналізу, ДНК-ідентифікації. Інколи такі дослідження називають генною «дактилоскопією». Так, Р. С. Бєлкін пише, що «дактилоскопія» генна – метод ідентифікації, розроблений англійським ученим А. Джефрісом. Заснований на тому, що хоча будова молекул ДНК – носіїв генетичної інформації – у всіх істот одного виду однакова, деякі зони, розкидані вздовж всієї молекули, повторюються у кожного в різній послідовності і поєднаннях, варіюються. Вірогідність збігу таких ділянок у двох людей 1 : 30 млрд, тобто практично нульова [3, с. 47].

У сучасних умовах обґрунтовується положення про те, що ідентифікація людини на підставі її генетичних властивостей є міждисциплінарним дослідженням. Зокрема, І. Перепечина справедливо наголошує на тому, що дослідження тканин і виділень людини традиційно виконується в межах судової медицини (її розділ – «судово-медичне дослідження речових доказів»). Разом із тим генетична ідентифікація людини належить не тільки до судової медицини, а й криміналістики… Дане дослідження: має своєю метою отримання криміналістично значущої інформації і призначене для вирішення криміналістичних завдань; базується на теорії криміналістичної ідентифікації і здійснюється на підставі відповідної методології; має характерний для криміналістики об'єкт дослідження – сліди; експертні ДНК-технології знаходяться в основі формування криміналістичного обліку тощо [4, с. 334]. І. Перепечина підкреслює також, що генетична ідентифікація людини відрізняється виключно високим ступенем розробленості, ознаками чого є: наявність фундаментальної наукової основи, що є базисом розроблених криміналістичних методик, широкомасштабна їх валідація на експертному матеріалі, підтверджена висока надійність і відтворюваність результатів експертного дослідження, наявність високотехнологічного інструментарію, уніфікація і стандартизація методик, обладнання, реагентів (причому це проведено в європейському, світовому масштабі), розробка суворої системи забезпечення якості експертних досліджень і контролю якості експертних досліджень (Quality Assurance System та Quality Control System), створення криміналістичних генетичних обліків, що акумулюють на сьогодні мільйони об'єктів обліку, об'єктивізація інтерпретації результатів дослідження – проведення її на підставі методів теорії ймовірності і математичної статистики… [4, с. 336].

Міждисциплінарність генотипоскопічних досліджень визначає установи, в яких можуть проводитися такі дослідження. Специфічним є те, що в Україні на сьогодні судово-генетичні експертизи (молекулярно-генетичні дослідження) проводяться у структурі Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ) МВС Украї-

їни (відділи молекулярно-генетичних досліджень).

При розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств достатньо часто звертаються до експертизи біологічних об'єктів (біологічних слідів людського походження) з використанням методів дослідження ДНК – судово-геномної експертизи (геномна судово-медична експертиза). Судово-геномна експертиза – новий вид судово-біологічного дослідження, пов'язаний із ідентифікацією (ототожненням) людини на підставі спеціальних знань у галузі судової медицини та криміналістики, молекулярної біології та генетики людини. Тому деколи судово-геномну експертизу називають молекулярно-генетичною. Об'єктами дослідження судово-геномної експертизи є: плями біологічних речовин (крові, сперми, слини, поту, виділень з носа та ін.); частини (фрагменти) тіла (шкіри) людини; кісткові тканини; біологічні сліди, залишені на одязі, недопалках тощо. Важливим на сьогодні є те, що, як пише Д. О. Уманський, «впровадження в експертну практику судових медиків молекулярно-генетичних методів, які базуються на застосуванні полімеразної ланцюгової реакції, зробило можливим досліджувати біологічний матеріал, який містить надзвичайно малу кількість ДНК» [5, с. 101–104]. Окрім того, Д. О. Уманський аргументує доцільність запровадження алгоритму дослідження, пов'язаного із можливістю використання ядровмісних клітин у цитологічних препаратах, виготовлених із мікрослідів крові, для проведення ідентифікаційного дослідження із застосуванням молекулярно-генетичних методів [5, с. 103].

Слідча практика підтверджує важливість призначення судово-генетичних експертиз щодо серійних сексуально-садистських убивств. Так, під час розслідування вбивств молодих жінок Г., Р., М., З., а також потерпілої Ж. (яка залишилася живою) було призначено судово-генетичну експертизу (молекулярно-генетичну експертизу). Відповідно до висновків молекулярно-генетичної експертизи за вилученими слідами біологічного походження (сперма) з трупів Г., Р., М., З. і потерпілої Ж. було встановлено, що ДНК-профілі генетично співпадають поміж собою і належать одній людині[1].

Моделювання особи невідомого злочинця під час розслідування серійних сексуально-садистських убивств може бути здійснене за допомогою залучення відповідних спеціалістів (психологів, патапсихологів, психіатрів, криміналістів, сексологів та ін.) і розроблення так званого психологічного портрета (профілю). Ідея створення психологічних портретів полягає в тому, щоб залучити різних спеціалістів (і не лише психологів), які б на підставі спеціальних знань надали ймовірну інформацію про поведінку злочинця, його передбачувані характеристики (за результатами діяльності), локалізацію і періодичність злочинів, прогнозування подальших дій особи злочинця тощо. В. О. Образцов підкреслює, що психологічний портрет відображує внутрішні, психологічні, а також поведінкові ознаки людини… Психологічний портрет формується не на підставі достовірних знань про відображувані в ньому ознаки, а знань ймо-

[1] За матеріалами слідчої практики ГУМВС України в Донецькій обл. за 2010 р.

вірних. Суттєвим є й те, що цей метод «працює» далеко не в кожному випадку розкриття злочинів. Полем його застосування є лише деякі групи справ і перш за все ті, що пов'язані з розкриттям тяжких злочинів проти особи… Метод психологічного портрета реалізується у тих випадках, коли місце події і стан жертви дозволяють зробити висновок про наявність у невідомого злочинця яких-небудь відхилень у поведінці, психіці, емоційному стані [6, с. 253–254].

Історія складання психологічного портрета злочинця, як нового методу, відноситься до 70-х років XX ст. Відомий факт, що в Національній академії ФБР США були відкриті курси з кримінальної психології для агентів ФБР (FBI Applied Criminal Psychology) і окрема програма досліджень «Особистісно-злочинне профілювання» [7, с. 3].

У психології вживається термін «психологічний портрет особистості». Такий портрет охоплює комплексну психологічну характеристику особистості за різними параметрами: тип темпераменту, риси характеру, спрямованість особистості, вольові якості, емоційні реакції та ін. У переважній більшості випадків психологічний портрет особистості складається (розробляється) на підставі експериментально-психологічних досліджень реального випробуваного [8, с. 76]. На відміну від психологічного портрета особистості, психологічний портрет (профіль) злочинця повинен містити криміналістично значущі ознаки, спрямовані на виявлення цієї особи, її розшук (деякі соціально-демографічні дані, особливості сексуальної сфери, мотиваційна сфера у прагненні вчинити злочини, наявність судимостей, вид діяльності, навички тощо). Психологічний портрет (профіль) злочинця – різновид розумової моделі, заснованої на вивченні матеріалів кримінального провадження, результатів окремих слідчих (розшукових) дій, висновків судових експертиз, а також застосування спеціальних методів дослідження.

У психології існують різні підходи до вивчення особистості. Так, В. Ф. Енгаличев указує на три підходи: 1) контактна психодіагностика (контактне профілювання); 2) слідова психодіагностика (слідове профілювання); 3) дистанційна психодіагностика (дистанційне профілювання). Вважаємо, що другий та третій підходи мають безпосередній стосунок до розроблення (формування) психологічного профілю (портрета) невідомого злочинця. На дане положення звертається увага в криміналістичній літературі [9, с. 99–101].

Суть профілювання особи злочинця полягає в отриманні ймовірних даних, які важливі для розкриття і розслідування злочину. На думку Ф. С. Сафуанова та Є. А. Назарової, «портрет» має лише ймовірний опис людини, яка вчинила злочин, в якому зазначаються передбачуваний вік, раса, стать, сімейний стан, службовий статус, сексуальна зрілість, можливе кримінальне минуле, взаємовідносини із жертвою, ймовірність учинення злочинів у майбутньому [10, с. 3]. При цьому існує декілька різних підходів до методики складання портрета: модель ФБР (США), модель географічна Д. К. Россмо (Канада), модель Д. Кантера (Велика Британія) [7, с. 3–9]. Окрім того, необхідно констатувати, що за останні декілька десятиліть у криміналістиці сформувався окремий напрям,

який отримав назву психологічного портрета [10, с. 138–151] або психологічного профілювання невідомого злочинця (або жертви злочину).

Розроблення психологічного портрета (профілю) злочинця передбачає наявність його структури (певних етапів та структурних елементів). Зокрема, А. І. Анфіногенов вирізняє чотири етапи побудови психологічного портрета: 1) складання моделі злочину за допомогою збирання інформації про нього і осіб, які його вчинили, що міститься в різних джерелах; 2) ситуаційне моделювання поведінки злочинця шляхом реконструкції психологічної структури його злочинної діяльності; 3) інтерпретація поведінки злочинця, тобто співвіднесення поведінкових ознак особи з його психологічними та іншими властивостями; 4) формулювання висновків про індивідуальні особливості злочинця у підсумковій аналітичній довідці [11, с. 62–63]. Заслуговує на увагу підхід С. Н. Бокова, який пише, що процес створення психологічного портрета, як правило, складається з таких етапів: 1) загальна оцінка злочину як такого; 2) всебічна оцінка особливостей місця вчинення злочину («сцени злочину»); 3) всебічний аналіз особи потерпілого; 4) оцінка результатів попередніх розшукових і слідчих заходів; 5) оцінка висновку судово-медичного експерта; 6) розроблення психологічного (психолого-криміналістичного) портрета злочинця з виокремленням властивих йому індивідуально-психологічних характеристик; 7) пропозиції і рекомендації для співробітників розшуку та слідства, що засновані на створенні психологічного портрета [8, с. 79–81].

Висновки. Результати узагальнення психологічних портретів (профілів) невідомих злочинців, що були розроблені під час розслідування серійних сексуально-садистських убивств (на території Донецької обл.), свідчать про те, що структурними елементами такого портрета є: 1) загальна інформація про вчинені вбивства та інформаційні дані з матеріалів кримінальних проваджень за фактами серії вбивств та замахів на вбивство, поєднаних із зґвалтуванням та насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом; 2) аналіз інформативних матеріалів: а) аналіз злочинів за критеріями: жертва – місце – спосіб – сліди; б) аналіз злочинів за критеріями: дата – місце – спосіб – сліди; 3) висновки: а) вікові особливості; б) місце проживання; в) соціальний статус; г) сімейний статус; ґ) динамічні характеристики; д) вибір знаряддя злочину (задушення); е) аномальні потреби; є) емоційні стани; ж) індивідуально-психологічні характеристики; з) зв'язок із жертвами; і) сексуальні особливості вчинення злочину; к) психологічна готовність до вчинення злочину[1].

Останнім часом у криміналістичній літературі з'явилися пропозиції про можливість використання растрового методу для пошуку особи злочинця [12, с. 241–251]. Його сутність полягає в тому, що відбувається упорядковане порівняння заздалегідь заданими параметрами щодо нової інформації у порівнянні старою, що має слідчий (прокурор). Н. І. Малихіна підкреслює, що на практиці растровий метод застосову-

[1] За матеріалами узагальнення психологічних портретів (профілів), проведених дисертантом.

ється при використанні різних видів портретів (моделей) невідомого злочинця з метою пошуку останнього. Наприклад, традиційно застосовуються такі види портретів, як суб'єктивний (в основному для ідентифікаційних і кримінально-реєстраційних цілей), розшуковий (для розшуку осіб, причетних до вчинення злочину), психологічний (для пошуку злочинця за його психологічними ознаками) [12, с. 241, 242]. На наше переконання, пропонування растрового методу у встановленні невідомого злочинця, створенні його моделі є перспективним напрямом у розкритті й розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств, який дозволить вирішувати важливе завдання з моделювання та виявлення особи серійного вбивці.

Список використаних джерел

1. Богуславский Л. Г. Судебно-медицинская экспертиза неизвестного лица / Л. Г. Богуславский. – Киев : Здоров'я, 1964. – 144 с.
2. Алиева Ш. Новые технологии в экспертизе расчлененных трупов, скелетированных и сожженных останков человека / Ш. Алиева // Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика. – Х. : Апостіль, 2014. – Ч. ІІ. – С. 244–252.
3. Белкин Р. С. Криминалистика: учебный словарь-справочник / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1999. – 268 с.
4. Перепечина И. Классификационные вопросы судебной генетической идентификации / И. Перепечина // Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика. – Х. : Апостіль, 2014. – Ч. ІІ. – С. 329–339.
5. Уманський Д. О. Судово-медична ідентифікація особи за допомогою дослідження геномної ДНК у цитологічних препаратах, приготовлених з мікрослідів крові / Д. О. Уманський // Укр. мед. альманах. – 2012. – Т. 15. – №4. – С. 101–104.
6. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / В. А. Образцов. – М. : Юристъ, 1997. – 336 с.
7. Сафуанов Ф. С. Сравнительный анализ различных методов составления психологического портрета предполагаемого преступника / Ф. С. Сафуанов, Е. А. Назарова // Психология и право. – 2011. – №3. – С. 1–11.
8. Боков С. Н. О психолого-криминалистическом портрете преступника / С. Н. Боков // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2003. – Вып. 4. – С. 75–92.
9. Енгалычев В. Ф. Дистанционная психодиагностика личности: история, методы, предмет / В. Ф. Енгалычев // Современные психотехнологии в образовании, бизнесе, политике : материалы междунар. науч.-практ. конф. – М., 2001. – С. 99–101.
10. Чувак А. И. Психологический портрет преступника: достоинства и недостатки / А. И. Чувак // Соцыяльна-эканомічныя і прававыя даследаванні. – 2009. – №2. – С. 138–151.
11. Анфиногенов А. И. Психологическое портретирование неустановленного преступника / А. И. Анфиногенов. – М., 2002. – 186 с.
12. Малыхина Н. И. Построение портрета (модели) лица, совершившего преступление. Поиск с использованием растрового метода / Н. И. Малыхина // Воронежские криминалистические чтения / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2009. – Вып. 11. – С. 241–251.

References

1. Boguslavskiy L. G. (1964) Sudebno-medicinskaya ekspertiza neizvestnogo litsa [Forensic medicine examination of unknown person]. Kyiv: Zdorov'ya Publishing House. – 144 p. [in Russian].

2. Aliyeva S. (2014) Novye technologii v ekspertize raschlenionnykh trupov, skeletirovannykh i sozhzhennykh ostankov cheloveka [New technologies in the forensic examination of dismembered bodies, burnt and skeletonized human remains]. Kriminalistyka ta sudova ekspertyza: nauka, navchannya, praktyka [Criminalistics and forensic sciences: science, studies, practice]. Kharkiv: Apostille Publishing House. – Ch. II. – 244–252 pp. [in Russian].
3. Belkin R. S. (1999) Kriminalistika: uchebnyi slovar-spravochnik. [Criminalistics: Dictionary and Handbook for Study]. Moskow: Yurist Publishing House. – 268 p. [in Russian].
4. Perepechina I. (2014) Klassifikatsionnye voprosy sudebnoi geneticheskoi identifikatsii [Classification questions of forensic genetics identification]. Kriminalistyka ta sudova ekspertyza: nauka, navchannya, praktyka [Criminalistics and forensic sciences: science, studies, practice]. Kharkiv: Apostille Publishing House. – Ch. II. – 329–339 pp. [in Russian].
5. Umans'kyi D. O. (2012) Sudovo-medychna identyfikatsiya osoby za dopomogoyu doslidzhennya genomnoyi DNK u tsitologichnykh preparatakh, prigotovlenykh z mikroslidiv krovi [Forensic medicine person identification with help of research genomic DNA in cytological substance, that made in micro traces in the blood]. Ukrayinskyi medychnyi almanakh [Ukrainian medical almanac]. Ch. 15. – # 4. – p. 101–104. [in Ukrainian].
6. Obraztsov V. A. (1997) Vyiavlenie i izoblichenie prestupnika [Identification and showing of criminal]. Moscow: Yurist Publishing House. – 336 p. [in Russian].
7. Safuanov F. S., Nazarova E. A. (2011) Sravnitelnyi analiz razlichnykh metodov sostavleniya psichologicheskogo portreta predpolagaemogo prestupnika [Comparative analysis of different methods of presumed criminal psychological portrait]. Psichologiya i pravo [Psychology and Law], Ch. 3. – p. 1–11. [in Russian].
8. Bokov S. N. (2003) O psichologo-kriminalisticheskom portrete prestupnika [About psychological and criminalistic portrait of criminal] Voronezhskie kriminalisticheskie chteniya: sbornik nauchnykh trudov [Voronezh criminalistic readings: almanac]. Voronezh: VGU Publishing House. – Ch. 4. – p. 75–92. [in Russian].
9. Yengalychev V. F. (2001) Distantsionnaya diagnostika lichnosti: istoriya, metody, predmet [Long-distance diagnostics of person: history, methods, subject]. Sovremennye psichotechnologii v obrazovanii, biznese, politike: materially mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii [Modern psychological technologies in the education, business, politics: materials of scientific and practice conference]. Moscow. – p. 99–101. [in Russian].
10. Chuvak A. I. (2009) Psicologicheskiy portret prestupnika^ dostoinstva i nedostatki [Psycological portrait of criminal: bonuses and faults]. Sotsyialna-ekonomichnyia i pravavyia dasledavanni [Social, economical and legal researches]. Ch. 2. – p. 138–151. [in Russian].
11. Anfinogenov A. I. (2002) Psichologicheskoe portretirovanie neustanovlennogo prestupnika [Psychological profiling of unknown criminal]. Moscow, 186 p. [in Russian].
12. Malykhina N. I. (2009) Postroenie portreta (modeli) litsa, sovershivshego prestuplenie. Poisk s ispolzovaniem rastrovogo metoda. [Building of portrait (model) of person, who commited a crime. Search with the using of scanning method]. Voronezhskie kriminalisticheskie chteniya: sbornik nauchnykh trudov [Voronezh criminalistic readings: almanac]. Voronezh: VGU Publishing House. – Ch. 11. – p. 241–251. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2016.

Купянский Н. Г., соискатель кафедры криминалистики, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: kng_gen@i.ua

Проблемы использования специальных знаний при расследовании серийных сексуально-садистских убийств

Статья посвящена проблемам использования отдельных видов специальных знаний при расследовании серийных сексуально-садистских убийств. Уделено внимание различным формам использования специальных знаний. Рассмотрены возможности в проведе-

нии судебно-медицинских и судебно-генетических экспертиз, разработке психологических портретов (профилей) неизвестного преступника.

Ключевые слова: серийное сексуально-садистское убийство, судебно-медицинская экспертиза, генотипоскопия, судебно-генетическая экспертиза, профилирование, психологический портрет (профиль), растровый метод поиска неизвестного преступника.

Kupyanskiy M. G., postgraduate student of Criminalistics Department of Yaroslav Mudriy National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: kng_gen@i.ua

Problems of Special Knowledge Usage During Investigation of Serial Sexual and Sadistic Murders

The article is devoted to the problems of the usage of separate types of the special knowledge during investigation of serial rape-murders (sexual and sadistic). Special attention is paid to the different forms of the usage of the special knowledge. The possibilities in realization of forensic medicine and judicial-genetic examinations, worked out psychological portraits (profiles) of unknown criminal, are considered.

During the investigation of serial rape-murders (sexual and sadistic) investigators and prosecutors are turned to the forensic examination of biological objects (biological traces of human origin) that based research DNA methods – forensic genomics examination (genomic forensic medicine examination). Forensic genomics examination – a new type of forensic biology examination related to identification of a person on the basis of special knowledge in the sphere of forensic medicine and criminalistics, molecular biology and human genetics.

During the investigation of serial rape-murders the profiling of unknown criminal can be realize with the help of next specialists – psychologists, psychiatrists, criminalists, sexologists, specialists in pathopsychology, etc. (with psychological profile building). The idea of psychological profile (portrait) creation is corresponded with various specialists (and not only psychologists) attraction. On the basis of special knowledge they could provide credible information about offender behavior, his predictable characteristics, crimes locatization and frequency, forecasting of criminal further activities.

Key words: serial rape murder, forensic medicine examination, profiling, psychological portrait (profile), raster method of unknown criminal searching.

МОІСЕЄНКО ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ,
аспірант кафедри цивільного права № 2,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: moiseenko.yuriy.1950@mail.ru

УДК 347.998.85-049.65

Особливості судової юрисдикції по справах про захист цивільних прав сторін договору банківського вкладу

Стаття присвячена аналізу юрисдикції судів по захисту цивільних прав сторін договору банківського вкладу (депозиту). Актуальність дослідження за вказаним у науковій статті напрямом обумовлюється проявом світової фінансової кризи у банківському секторі держави, оскільки, за даними Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, неплатоспроможними є декілька десятків банківських установ. Така велика кількість неплатоспроможних банків викликає труднощі у відшкодуванні вкладникам грошових сум з боку зазначеного Фонду. Виходячи із загальних засад цивільно-правової відповідальності з урахуванням особливостей юрисдикції адміністративних судів досліджуються проблемні питання захисту цивільних прав органами судової влади, зокрема судами зазначеної юрисдикції. Висновки автора ґрунтуються на аналізі норм чинного законодавства, наукових джерел та матеріалів судової практики.

Ключові слова: договір банківського вкладу, судовий захист, вкладник.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Погіршення стану фінансового ринку, що триває протягом останніх декількох років, призвело до різкої зміни зовнішніх і внутрішніх умов діяльності банківської системи. Внаслідок цього вона стає неспроможною стабільно функціонувати та виконувати свої основні функції. Такі небажані макроекономічні обставини негативно впливають і на цивільні правовідносини у сфері договору банківського вкладу (депозиту). **Аналіз досліджень і публікацій** дозволяє констатувати відсутність спеціальних досліджень, присвячених особливостям судової юрисдикції

 © Моісеєнко Ю. М., 2016

по справах про захист прав сторін договору банківського вкладу. З огляду на це **завданням статті** є аналіз судової юрисдикції по вищевказаних справах.

Виклад основного матеріалу. За даними Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (Фонду), у наш час тією чи іншою мірою заходи щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку застосовувались до майже ста банків. З них лише за 32 банки здійснювались виплати вкладникам вказаним Фондом [1]. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» основним завданням Фонду є забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків із ринку.

Однак законодавча регламентація діяльності Фонду, на думку Верховного Суду України, є неконституційною. 3 липня 2015 р. Постановою № 13 Пленуму Верховного Суду України найвищий судовий орган держави звернувся до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» положенням статті 6, частини першої статті 8, частини четвертої статті 13, статей 21, 22, частин першої, четвертої, п'ятої статті 41 Конституції України. Підставою для зазначеного звернення стала ухвала Вищого адміністративного суду України від 2 квітня 2015 р. у справі № К/800/43574/14 за клопотанням низки громадян про зупинення провадження у справі за позовом до Національного банку України про визнання протиправною бездіяльності та зобов'язання вчинити певні дії, стягнення шкоди, а також про звернення до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно направлення до Конституційного Суду України конституційного подання щодо конституційності Закону № 4452-VI. Неконституційність останнього Пленум Верховного Суду України доводить тим, що вказаний Закон за своїм змістом порушує положення ст. 6 Конституції України, наділяючи Фонд повноваженнями по суті регулювання банківської діяльності в Україні, яким за своєю суттю Фонд не є. Положеннями Закону № 4452-VI, як вважає Пленум Верховного Суду України, порушуються принцип поділу державної влади, визначений ст. 6 Основного Закону України, і принцип верховенства права, який вимагає, щоб закони та інші нормативно-правові акти приймалися на основі Конституції України та відповідали їй. Неконституційність Закону Пленум Верховного Суду України вбачає також у встановленні черговості видачі коштів за вкладами та неможливості отримати, в низці випадків, вклад та відсотки повною мірою. Це створює ситуацію, за якою громадяни та інші суб'єкти-вкладники протиправно позбавляються права власності на вклад [2].

У той же час до розгляду вказаного конституційного звернення Конституційним Судом України, з метою виконання заходів щодо забезпечення збереження активів банку, запобігання втраті майна та збитками банку, Фонд зобов'язаний забезпечити збереження активів та документації банку. Пунктами 2, 7 ч. 3 ст. 38 вказаного Закону як такі заходи передбачено визнання правочинів (у тому числі договорів) непла-

тоспроможного банку нікчемними уповноваженою особою Фонду за таких умов: 1) банк до дня визнання банку неплатоспроможним узяв на себе зобов'язання, внаслідок чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю чи частково стало неможливим; 2) банк уклав правочини (у тому числі договори), умови яких передбачають платіж чи передачу іншого майна з метою надання окремим кредиторам переваг (пільг), прямо не встановлених для них законодавством чи внутрішніми документами банку.

Фактично у вказаних випадках мова іде про укладання договорів банківського вкладу (депозиту) до віднесення банків до категорії неплатоспроможних з метою поділу значних грошових сум вкладників для отримання ними гарантованої суми відшкодування, яка становить 200 тисяч гривень. У той же час заінтересована особа вправі звернутись до суду за захистом порушеного цивільного права. Виходячи з конституційних вимог про необмеженість судової юрисдикції на основі правосуб'єктності органів судової влади [3, с. 38–51], залежно від характеру спірних правовідносин, заінтересована особа вправі звернутися до органів судової влади у таких випадках.

Суди господарської юрисдикції, відповідно до правил підвідомчості, встановлених ст. 12 Господарського процесуального кодексу України, розглядають справи щодо захисту прав сторін договору банківського вкладу за правилами господарського судочинства. Відповідно до п. 3.1 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України №10 від 24.10.2011 р. «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам», спір підвідомчий господарському суду, зокрема, за таких умов: участь у спорі суб'єкта господарювання; наявність між сторонами, по-перше, господарських відносин, врегульованих Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, іншими актами господарського і цивільного законодавства, і, по-друге, спору про право, що виникає із відповідних відносин; наявність у законі норми, що прямо передбачала б вирішення спору господарським судом; відсутність у законі норми, що прямо передбачала б вирішення такого спору судом іншої юрисдикції [4].

До суду цивільної юрисдикції заінтересована особа вправі звернутись у випадках необхідності захисту саме цивільних прав, що випливають із договору банківського вкладу (депозиту). Відповідно до п. 3 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №3 від 1 березня 2013 р. «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суди повинні виходити з того, що відповідно до статей 15, 16 Цивільного процесуального кодексу України у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 17), Гос-

подарським процесуальним кодексом України (статті 1, 12), Кримінальним процесуальним кодексом України або Кодексом України про адміністративні правопорушення віднесено до компетенції адміністративних, господарських судів, до кримінального провадження чи до провадження в справах про адміністративні правопорушення. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

У зв'язку з наведеним суди мають виходити з того, що критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції від інших є, по-перше, наявність у них спору про право цивільне (справи за позовами, що виникають із будь-яких правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства), по-друге, суб'єктний склад такого спору (однією зі сторін у спорі є, як правило, фізична особа) [5].

Виходячи з аналізу практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, найбільш поширеними категоріями справ, що розглядалися судами цивільної юрисдикції у період з 2013 по лютий 2016 р., є цивільні справи про стягнення заборгованості за договорами банківських вкладів та справи про визнання зазначених договорів недійсними. Багато цивільних справ цієї категорії, що є предметом розгляду Верховного Суду України, стосуються спадкування депозитних вкладів та відсотків [6].

Незважаючи на приватність, начебто, правовідносин у сфері договору банківського вкладу (депозиту), позови на дії чи бездіяльність Фонду гарантування вкладів чи його посадових осіб розглядаються судами адміністративної юрисдикції виходячи з особливостей правосуб'єктності Фонду як юридичної особи публічного права. З цього приводу Вищий адміністративний суд України відмічає, що пунктом 25 постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 р. № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» адміністративним судам роз'яснено, що спори, які виникають за участю Фонду у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, є публічно-правовими та підлягають розгляду за правилами Кодексу адміністративного судочинства України [7].

У зв'язку з законодавчим обмеженням граничної суми відшкодування у розмірі 200 тис. грн, що гарантована державою вкладнику для повернення, низка вкладників, розмір депозитних вкладів котрих перевищує вказану суму, реалізовують практику «дроблення» банківського вкладу на частини серед третіх осіб, у різних формах оформлюючи на останніх договори банківських вкладів або майнові права на них. В одних випадках суди задовольняють вимоги позивача (вкладника), предметом яких є оскарження дій чи бездіяльності посадової особи Фонду щодо визнання правочинів нікчемними. Прикладом подібних спірних правовідносин може служити справа № 804/20412/14, що була предметом розгляду Дніпропетровського окружного адміністративного суду. 09.12.2014 р. позивач звернувся до адміністративного суду з позовом до Уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та тимчасову адміністрацію ПАТ «Актабанк».

У позові позивач просив визнати протиправними дії Уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб відносно тимчасової адміністрації ПАТ «Актабанк» щодо визнання нікчемними договорів фінансової допомоги, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю від 30.07.2014 р., укладених між позивачем та 68 фізичними особами. Відповідачем зазначено, що, враховуючи вимоги ч. 1 ст. 26 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», укладення позивачем вищезазначених договорів фактично збільшило зобов'язання Фонду гарантування вкладів фізичних осіб з 200 000, 00 грн до 11 952 943,62 грн, та створило для позивача пільгові, не передбачені законодавством, умови для отримання всієї суми свого вкладу. 30.07.2014 р. відповідно до доручень позивача, з його поточного рахунка на поточні рахунки 68-ми фізичних осіб були перераховані грошові кошти в сумі 190 000 грн кожній фізичній особі. При цьому ПАТ «Актабанк» не є стороною вказаних договорів фінансової допомоги, не пов'язаної з підприємницькою діяльністю.

Суд прийняв постанову про задоволення позовних вимог позивача, враховуючи, крім іншого, норми цивільного законодавства про свободу в укладанні договорів та недоведеність відповідачем законності власних дій [8].

В іншому випадку суд прийняв постанову, якою відмовив у задоволенні позовних вимог про визнання неправомірною відмови посадової особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо невключення позивача до повного переліку вкладників, що мають право на відшкодування коштів за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Так, при розгляді справи № 804/6802/15 Дніпропетровським окружним адміністративним судом співвідповідач зазначав, що перерахування коштів із валютних рахунків свідчить про намагання позивача отримати грошові кошти не в порядку черговості від банка (4-та черга, ч. 4 п. 1 ст. 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»), а за рахунок коштів Фонду, та за вкладом, фактичний розмір якого перевищує встановлений граничний розмір гарантованого відшкодування в сумі 200 000,00 гривень. Під час перевірки діяльності банку було встановлено, що кошти на рахунок, відкритий на ім'я позивача, надходили внаслідок так званого «дроблення» великого депозиту іншого клієнта, з метою відшкодування грошових коштів за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [9].

Матеріали іншої справи, що розглядалась вказаним вище судом (№ 804/6873/15), свідчать про те, що в багатьох випадках роздроблення депозитного вкладу та розміщення коштів на рахунках фізичних осіб на суми, що не перевищують гарантовані для відшкодування вклади, створює для фізичних осіб, що здійснюють таке роздроблення, пільгові, не передбачені законодавством умови для отримання грошових коштів, які знаходились у банківській установі, за рахунок Фонду гарантування вкладів. Такі обставини призводять до ухвалення постанови про відмову у задоволенні позовних вимог вкладника [10].

Різноманітність спірних правовідносин, що є предметом розгляду судів адміністративної юрисдикції, змушує давати першим владну оцінку з боку суддів як носіїв судової влади. Аналіз постанов адміністративного суду дозволяє, як уявляється, говорити про належне застосування законодавства при розгляді справ зазначених категорій з боку судді Чорної В. В., під головуванням котрої відбувався розгляд аналізованих у цій статті справ, які були предметом розгляду Дніпропетровського окружного адміністративного суду.

Висновки. Суперечливість судової практики, яка продемонстрована вище, свідчить про відсутність чітких законодавчих критеріїв для визнання договору банківського вкладу (депозиту) нікчемним з боку уповноважених на таке визнання осіб. Поряд з цим уявляється, що висновок про нікчемність договору банківського вкладу (депозиту) у передбачених ч. 3 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» повинен прийматись виключно в судовому порядку.

Список використаних джерел

1. Виведення банків з ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fg.gov.ua/notpaying.
2. Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» положенням статті 6, частини першої статті 8, частини четвертої статті 13, статей 21, 22, частин першої, четвертої, п'ятої статті 41 Конституції України; Конституційне подання щодо відповідності (конституційності) Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» положенням статті 6, частини першої статті 8, частини четвертої статті 13, статей 21, 22, частин першої, четвертої, п'ятої статті 41 Конституції України [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 03.07.2015 № 13. – Режим доступу: http://ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=290717.
3. Гусаров К. В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / К. В. Гусаров. – Харьков : Нац. юрид. акад. Украины, 2000. – 201 с.
4. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Вищ. господ. суду України від 24.10.11 № 10. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11.
5. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цив. і крим. справ від 01.03.2013 № 3. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2013_rik.html.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/.
7. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 25.07.2014 № 992/11/14-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/inf_list/25_07_2014N992_11_14_14/.
8. Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 03.02.15 р. по справі № 804/20412/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/44152124.
9. Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 07.08.15 р. по справі № 804/6802/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/51985541.
10. Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 07.08.15 р. по справі № 804/6873/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/53001115.

References

1. Vivedennyia bankiv z rinku, from http://www.fg.gov.ua/not-paying. [in Ukrainian]
2. Postanova №13 Plenumu Verkhovnogo Sudu Ukraini vid 3 lipnia 2015 roku «Pro zvernennia do Konstitutsiynogo Sudu Ukraini z konstitutsiynim podanniam shodo vidpovidnosti (konstitutsiynisti) Zakonu Ukraini «Pro sistemu garantuvannia vkladiv fizichnikh osib» polozenniam statti 6, chastini pershoi statti 8, chastini chetvertoi statti 13, statey 21, 22, chasten pershoi, chetvertoi, p'yatoi statti 41 Konstitutsii Ukraini; Konstitutsiyne podannia shodo vidpovidnosti (konstitutsiynosti) Zakonu Ukraini «Pro sistemu garantuvannia vkladiv fizichnikh osib» polozenniam statti 6, chastini pershoi statti 8, chastini chetvertoi statti 13, statey 21, 22, chasten pershoi, chetvertoi, p'yatoi statti 41 Konstitutsii Ukraini, from http://ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=290717. [in Ukrainian]
3. Gusarov K. V. Problemi grazhdanskoy protsessualnoy pravosub'yektnosti: diss. na soisk. uchen. step. kand. yurid. nauk: 12.00.03. – Kharkov: Nats. yurid. akad. Ukraini. – 2000/ – 201 s. [in Russian]
4. Postanova Plenumu Vishogo gospodarskogo sudu Ukraini №10 vid 24.10.11 r. «Pro deyaki putannya pidvidomchosti i pidsudnosti sprav gospodarskim sudam», from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11[in Ukrainian]
5. Postanova Plenumu Vishogo spetsializovanogo sudu Ukraini z rozgliadu tsivilnikh I kriminalnikh sprav №3 vid 01 bereznia 2013 r. «Pro deyaki pitannya jurisdiktsii zagalnikh sudiv ta viznachennia pidsudnosti tsivilnikh sprav», from http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2013_rik.html [in Ukrainian]
6. Jediniy derzhavniy reyestr sudovikh rishen, from http://reyestr.court.gov.ua/ [in Ukrainian]
7. Informatsiyniy list Vishogo administrativnogo sudu Ukraini vid 25.07.2014 r. №992/11/14-14, from http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/inf_list/25_07_2014N992_11_14_14/ [in Ukrainian]
8. Postanova Dnipropetrovskogo okruzhnogo administrativnogo sudu vid 03.02.15 r. po spravi №804/20412/14, from http://reyestr.court.gov.ua/Review/44152124 [in Ukrainian]
9. Postanova Dnipropetrovskogo okruzhnogo administrativnogo sudu vid 07.08.15 r. po spravi №804/6802/15, from http://reyestr.court.gov.ua/Review/51985541 [in Ukrainian]
10. Postanova Dnipropetrovskogo okruzhnogo administrativnogo sudu vid 07.08.15 r. po spravi №804/6873/15, from http://reyestr.court.gov.ua/Review/53001115 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 01.02.2016.

Моисеенко Ю. Н., аспирант кафедры гражданского права №2, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

e-mail: moiseenko.yuriy.1950@mail.ru

Особенности судебной юрисдикции по делам о защите гражданских прав сторон договора банковского вклада

Статья посвящена анализу юрисдикции судов по защите гражданских прав сторон договора банковского вклада (депозита). Актуальность исследования по указанному в научной статье направлению обусловливается проявлением мирового финансового кризиса в банковском секторе государства, поскольку, по данным Фонда гарантирования вкладов физических лиц, неплатежеспособными в настоящее время являются несколько десятков банковских учреждений. Такое большое количество неплатежеспособных банков вызывает трудности в возмещении вкладчикам денежных средств со стороны указанного Фонда. Исходя из общих начал гражданско-правовой ответственности с учетом особенностей юрисдикции административных судов исследуются проблемные вопросы защиты гражданских прав органами судебной власти, прежде всего судами указанной юрисдикции. Выводы автора основываются на анализе норм действующего законодательства, научных работ и материалов судебной практики.

Ключевые слова: договор банковского вклада (депозита), защита гражданских прав, судебная защита, банк, Фонд гарантирования вкладов физических лиц, истец, ответчик, вкладчик.

Moiseienko Yu. M., PhD student of chair of civil law №2, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

e-mail: moiseenko.yuriy.1950@mail.ru

Features of the Court Jurisdiction of Cases on the Protection of the Civil Rights of the Parties of the Contract of Bank Deposit

The deterioration of the financial market, continuing in recent years has led to a drastic change of external and internal conditions of the banking system. Consequently, it is not sustainable and fulfill its basic functions. Such negative macroeconomic conditions negatively influence the relations in the field of civil contract of bank deposit (deposit). Analysis of research and publications reveals that the absence of specific studies on the peculiarities of jurisdiction on claims about protecting the rights of the parties deposit agreement. In view of this article is to analyze the task jurisdiction on the above cases.

The jurisdiction of the courts for the protection of civil rights of the parties of the contract of bank deposit (deposit) is analyzed. The relevance of the research is caused by a manifestation of the global financial crisis in the banking sector of the state, because according to the Deposit Guarantee Fund of individuals, a several dozen banking institutions are insolvent now. Such a large number of insolvent banks in the compensation of the depositors of funds from the said Fund arecause difficulties. Based on the general principles of civil liabilities including peculiarities of the jurisdiction of administrative courts are researched the problem issues of civil rights by the judiciary, in particular the jurisdiction of said courts. On the analysis of the current legislation, scientific works and materials of judicial practice are based the author's conclusions.

The deterioration of the financial market, continuing in recent years has led to a drastic change of external and internal conditions of the banking system. Consequently, it is not sustainable and fulfill its basic functions. Such negative macroeconomic conditions negatively influence the relations in the field of civil contract of bank deposit. Analysis of research and publications reveals that the absence of specific studies on the peculiarities of jurisdiction on claims about protecting the rights of the parties deposit agreement. In view of this article is to analyze the task jurisdiction on the above cases.

According to the Fund Deposit Guarantee (the Fund), at present in varying degrees, measures for the withdrawal from the market of insolvent banks applied to about a hundred banks. Of these, only 32 were carried payments to depositors of banks specified Fund. According to art. 4 of the Law of Ukraine «On the system of guaranteeing deposits of individuals», the main objective of the Foundation is to ensure the functioning of the Deposit Guarantee and withdrawal from the market of insolvent banks.

All this makes it necessary to study the issues set out in Article.

Key words: the contract of bank deposit (deposit), protection of civil rights, judicial protection, bank, Deposit Guarantee Fund of natural persons, the plaintiff, the defendant, contributor.

ПОЛЯКОВА ЮЛІАННА ОЛЕКСАНДРІВНА,
здобувач кафедри державного будівництва,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: Julianna_888@mail.ru

УДК 342.51

Громадські ради як консультативно-дорадчі органи при Президенті України

У статті розглядається актуальне питання, яке нині стає принциповим з погляду тих процесів, які відбуваються в Україні. Мова йде про участь громадськості в управлінні державою та прийнятті важливих рішень, що відповідає намаганням влади надати українській державі остаточного демократичного змісту. Визначено, що громадські ради є перспективною формою участі громадськості у вирішенні державних справ, незважаючи на обмеженість повноважень, які полягають у тому, що рішення громадських рад мають для Президента не обов'язковий, а лише рекомендаційний характер. Встановлено, що основною функцією консультативно-дорадчих органів при Президентові є залучення представників громадянського суспільства, наукових працівників, вчених, фахівців у конкретних сферах.

Ключові слова: громадські ради, система, апарат Президента, завдання, управління, динамічність, влада, ефективність.

Постановка проблеми. Відповідно до Основного Закону Україна є демократичною, соціальною, правовою державою, в якій єдиним джерелом влади і носієм суверенітету є народ, а держава відповідає перед людиною за свою діяльність [5]. Фактично в цих положеннях Конституції України закладені фундаментальні принципи функціонування громадського суспільства, коли діяльність органів державної влади реалізується в демократичних, правових формах і спрямована на забезпечення і захист прав людини і громадянина, гуманістичних цінностей українського народу [12].

Аналіз попередніх публікацій. До проблеми участі громадських рад у вирішенні державних справ зверталися провідні вчені О. І. Зозуля, І. С. Іксанов,

 © Полякова Ю. О., 2016

Є. В. Кукушкін, В. Я. Малиновський, К. О. Сорока, Є. Сейдман та ін., які досліджують питання державного управління, розподілу влади та владних повноважень.

Метою цього дослідження є обґрунтування необхідності подальшого вдосконалення законодавчої бази України у сфері розвитку діяльності громадських рад в управлінні державою та прийнятті важливих рішень, що відповідає намаганням влади надати українській державі остаточного демократичного змісту з урахуванням міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Державна політика України в цій сфері, спрямована на розвиток громадянського суспільства, виходить, зокрема, із розуміння громадянського суспільства та його інституцій як такого стану суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права і свободи людини і громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації [11].

Велику роль в ефективному вирішенні проблем, що належать до розбудови в Україні громадянського суспільства, відіграють численні дорадчі та консультативні органи, які утворюються Президентом України з фахівців відповідних галузей та діють на громадських засадах.

Основною функцією консультативно-дорадчих органів при Президентові є залучення представників громадянського суспільства, наукових працівників, вчених, фахівців у конкретних сферах. Саме наявність таких людей «поруч з Президентом» може і повинна забезпечувати сучасність, інноваційність та ефективність прийнятих ним рішень.

Дані органи створюються Президентом для вироблення узгодженої позиції або рішень щодо окремих проблем або напрямів державної політики. У міру досягнення мети вони можуть реорганізовуватися або скасовуватися, поточна політична ситуація може вимагати створення нових органів, наприклад, проведення реформи місцевого самоврядування в країні та необхідність узагальнення її перших результатів ініціювали створення Ради регіонального розвитку, яка має напрацьовувати новітні підходи у сфері регіонального розвитку.

Зазначимо, що нині в Україні діє досить багато консультативно-дорадчих рад, однак далеко не всі їх можна віднести до категорії громадських рад.

Так, наприклад, при Президенті України створено 22 консультативно-дорадчі органи, але тільки три з них (Рада з питань розвитку Національного культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький арсенал», Національна інвестиційна рада та Рада регіонального розвитку) можна назвати громадськими радами. Інші органи мають міжвідомчий статус і складаються виключно з державних службовців або ж є за своєю суттю експертними радами, до складу яких входить обмежена кількість вчених [8].

Фахівці вказують, що ці ради належать до діалогових форм управління, їх утворення відповідає вимогам «європеїзації» суспільного життя в Україні, оскільки через них як через форпост громадськості, який діє у безпосередній близькості до влади та в тісному контакті із нею, можна най-

більш оперативно і конструктивно вирішувати нагальні питання соціального управління [3, с. 4–5].

Слід зазначити, що громадські ради при главі держави в тій або іншій формі існують практично у всіх країнах. Вони можуть створюватися з різною метою, починаючи від експертних консультацій з екологічних або інших питань, участі в розробці законодавства і закінчуючи участю в розробці держбюджету, моніторингу його виконання та здійснення окремих державних функцій, делегованих їм державними органами.

Як правило, рішення таких громадських рад мають для Президента не обов'язковий, а лише консультативний характер. З урахуванням того, що в рекомендаціях ради містяться результати вивчення потреб усіх верств населення, вони допомагають главі держави не тільки планувати свою роботу, а й виконують функцію налагодження взаємодії і зворотного зв'язку між Президентом та суспільством, консолідувати зусилля громадськості в окремих напрямах діяльності, налагоджувати ефективні зв'язки між Президентом і органами регіональної влади та місцевого самоврядування.

Так, наприклад, завданнями Ради з питань розвитку Національного культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький арсенал» є консолідація зусиль мистецької громадськості, забезпечення здійснення узгоджених заходів, спрямованих на подальший розвиток Національного культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький арсенал» [9]; у свою чергу, Рада регіонального розвитку має сприяти налагодженню ефективної взаємодії державних органів, зокрема місцевих органів виконавчої влади, з органами місцевого самоврядування щодо удосконалення державного будівництва, напрацювання новітніх підходів у сфері регіонального розвитку, а також моніторинг стану виконання актів Президента України з питань державної регіональної політики та підготовки пропозицій щодо підвищення рівня виконавської дисципліни [10].

Зазначимо, що рішення громадських рад мають рекомендаційний характер, що формуються у вигляді пропозицій, наприклад, Рада з питань розвитку Національного культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький арсенал» розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо налагодження ефективної взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства та мистецької громадськості з питань розвитку «Мистецького арсеналу», у тому числі шляхом застосування механізмів державно-приватного партнерства.

Різноманітність форм і діяльності громадських рад, які є ознакою демократичності влади, дозволила світовій спільноті виробити певні принципи їх організації, серед яких необхідно зупинитися на рекомендаціях і стандартах Європейського Союзу. Ці принципи особливо цікаві для вивчення, оскільки дають основу для аналізу діяльності українських громадських рад, які утворюються при Президенті України.

В ЄС Європейською комісією розроблено основний документ – «Пропозиції щодо загальних принципів та мі-

німальних стандартів для консультацій, які проводяться Єврокомісією із зацікавленими сторонами». Як підкреслюють аналітики, в європейських стандартах йдеться про консультації влади не з «громадськістю» взагалі, а саме із «зацікавленими сторонами», тобто з тими, на кого впливає конкретне державне рішення і хто може бути залучений до консультацій [2].

Основна ідея європейських стандартів – це поетапність взаємодії влади та «зацікавлених сторін». Обговорюватися має не тільки готове рішення або документ, а й усі етапи розробки, коли є ще шанс узгодити і згладити можливі суперечності. Інакше кажучи, повинні узгоджуватися цілі, бачення проблеми, альтернативи, шляхи вирішення і, нарешті, весь підготовлений документ. Українські представники влади, як правило, не готові виносити на публіку всі ці етапи. Вважається, що необхідно підготувати ідеальний документ і тільки після цього виносити його на публічне обговорення.

У цілому ж, згідно з європейськими рекомендаціями, основне призначення дорадчих громадських рад – це бути посередниками між владою та «зацікавленими сторонами». Вони не є самодостатніми повноцінними структурами, вони лише організують процес публічних консультацій і обговорень.

Крім того, європейські рекомендації містять стандарти процедур проведення таких консультацій, з якими в більшості своїй не знайомі ані українські урядовці, ані представники громадських організацій.

Дослідження, організовані Українським незалежним центром політичних досліджень, дозволили систематизувати діяльність українських громадських рад, оцінити їх роль у прийнятті державних рішень і рівень відповідності європейським стандартам [13].

На думку експертів, громадські ради, створені при Президентові України, виконують кілька функцій. Головна з них – це сприяння розвитку громадської ініціативи. Друга функція, яка вдається українським громадським радам найкраще, – це надання незалежної аналітичної допомоги главі держави у вигляді експертних оцінок документів і подій.

Знов-таки звертаючись до повноважень Ради з питань розвитку Національного культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький арсенал», зазначимо, що ця Рада:

– аналізує потреби суспільства у сфері культури, можливості «Мистецького арсеналу» щодо забезпечення таких потреб, готує пропозиції щодо напрямів та пріоритетів розвитку музейного комплексу;

– здійснює аналіз ефективності використання «Мистецьким арсеналом» коштів державного бюджету, опрацьовує ініціативи щодо поетапного переходу на забезпечення діяльності «Мистецького арсеналу» за рахунок власних надходжень та залучених інвестицій, готує відповідні пропозиції;

– вивчає пропозиції вітчизняних та іноземних інвесторів щодо інвестування розвитку «Мистецького арсеналу».

Крім того, громадські ради певною мірою представляють інтереси «зацікавлених сторін» – тобто тих категорій населення або сегментів економічної і політичної системи, на які спрямовані

прийняті владою рішення. Ступінь участі рад у цих процесах коливається від простого озвучування громадської думки і забезпечення зворотного зв'язку до жорсткого лобіювання їх інтересів.

І, нарешті, завдяки громадським радам підвищується якість процесу підготовки рішень, які приймає Президент України, законів та удосконалюється нормативно-правова база в цілому.

На думку експертів, завдяки громадським радам глава держави отримує додатковий експертний потенціал і додаткові ресурси. Однак, незважаючи на те, що самі органи влади відчувають необхідність зворотного зв'язку з громадськістю, нинішня практика роботи громадських рад при Президентові України демонструє лише зачатки публічної діяльності комітетів, а в органах виконавчої влади процес прийняття рішень залишається ще менш прозорим.

Сьогоднішні громадські ради мають лише дорадчий статус, тому їх можливість впливати на діяльність глави держави досить обмежена [4].

Головна причина цього – фактична відсутність законодавчої бази або підзаконних актів, які б регулювали діяльність громадських рад. Найчастіше їх діяльність обмежується просто відповідним указом Президента, який може як утворити ту чи іншу раду, так і припинити її діяльність. Тому ступінь впливу громадської ради багато в чому залежить від доброї волі і ступеня зацікавленості глави держави, при якому вона створена. Крім того, впливовість ради переважно визначається професійним рівнем учасників громадської ради, ступенем їх авторитетності та вмінням доводити і відстоювати свою точку зору.

Наприклад, до складу Ради з питань розвитку Національного культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький арсенал» входять Глава Адміністрації Президента України, який виконує обов'язки голови Ради, а також поважні діячі української культури та мистецтва, відомі меценати – такі, як В. М. Пінчук (бізнесмен, меценат), В. А. Чепелик (голова Національної спілки художників України), В. Д. Сидоренко (директор Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України), які володіють таким рівнем впливу, що надає можливість цій Раді відстоювати перед Президентом власну позицію щодо формування культурної політики України, визначати подальшу долю музейного комплексу «Мистецький арсенал».

У сьогоднішній діяльності громадських рад існує багато проблем, головна з яких – проблема незалежності таких рад. Тут мова йде не тільки про фінансову незалежність, а й про незалежність, пов'язану з її формуванням.

Друга сторона проблеми стосується порядку формування рад. Часто склад і керівництво ради затверджуються в наказовому порядку безпосередньо Президентом України. У цьому випадку рада стає залежною від волі глави держави, звідси виникає проблема формалізації відносин із Президентом, переходу від особистих зв'язків до більш системних відносин, при яких зміна Президента жодною мірою не повинна позначатися на діяльності ради.

Ще одна важлива проблема – питання про статус рішень громадської ради. Лише принципове рішення цього питання дозволить більш чітко визначити

межі відповідальності як рад, так і президентських рішень, які ухвалюються на основі рекомендацій цих рад. Нині кожна рада розробляє свої процедурні правила для того, щоб зробити свої рішення легітимними, а в обов'язки державних органів входить ознайомлення з цими рішеннями. У практиці більшості країн існують більш жорсткі норми щодо прав громадських рад та обов'язків влади.

Слід відзначити і ще одну проблему, яка має досить загальний характер, – це некомпетентність працівників державних органів, їх незнання проблем та особливостей функціонування тих сфер, у яких працює рада – у результаті ресурси та потенціал громадських рад при Президентові України використовуються неповною мірою.

Крім проблем взаємодії громадських рад із главою держави, існують і «внутрішні» проблеми самих рад. Так, відсутність планування діяльності рад на середньо- і довгостроковий період призводить до виникнення різного роду неузгодженості діяльності рад і Президента. Оскільки якісна аналітична та експертна діяльність вимагає певного часу, рада не може підкорятися такому режиму роботи, який є характерним для глави держави, особливо в тих випадках, коли аналіз проблеми і прийняття рішення мають бути виконані у стислі строки.

«Внутрішні» проблеми громадських рад – це і різний професійний рівень членів рад (що відбивається на якості та швидкості вироблення рішень), і питання прозорості діяльності самих громадських рад (недостатньо розвинена практика опублікування звітів про діяльність рад та ознайомлення широкої громадськості з тематикою і результатами їх роботи).

Крім того, у ході діяльності рад постає ще одне важливе питання: якою мірою ці ради залучають громадськість до процесу вирішення питань державної політики, яку формує глава держави? Адже у більшості випадків учасниками з боку громадськості є експерти і представники великих громадських організацій. Вони об'єднують функції експертної оцінки і надання думки широкої громадськості.

З часом, на думку експертів, відбудеться більш чіткий розподіл цих функцій шляхом формування двох типів дорадчих рад із різною нормативною базою та різними джерелами фінансування [7].

Перший тип – це експертні ради, які будуть працювати на професійній основі із залученням професійних аналітиків і експертів. Склад цих рад може затверджуватися главою держави, для них цілком легітимним буде бюджетне фінансування. Основне призначення такої ради – концентрувати і доводити до відома Президента альтернативні недержавні рішення, пропозиції і рекомендації.

Другий тип рад – власне громадські ради. Їх головна функція полягає в оцінці можливих змін державної політики з точки зору «зацікавленої сторони», тобто громадськості, яку безпосередньо зачіпають ці зміни. Ці ради повинні інформувати населення про проекти можливих рішень, організовувати їх широке громадське обговорення і забезпечувати зворотний зв'язок між суспільством та Президентом України. Для таких рад

бюджетне фінансування та призначення їх членів державними органами є неприпустимим [1].

Зазначимо, що в практичній політичній площині існує думка, стосовно якої формування при Президенті яких би то не було органів не є обґрунтованим, зокрема, на цьому наполягає Президент Білорусі О. Лукашенко, який вважає, що для того, щоб вирішити будь-яку проблему, достатньо створити спеціальні робочі групи [6].

На нашу думку, така позиція не відповідає вимогам, які нині висуваються до демократичного суспільства, ми переконані, що саме консультативно-дорадчі органи при Президенті України мають забезпечити як прямий, так і зворотний зв'язок між Президентом та суспільством, сприяти становленню України як демократичної держави та забезпечити Президента належною інформацію для прийняття виважених рішень у сфері державного управління.

Список використаних джерел

1. Боржелли Н. Общественные советы как механизм консультаций государства с общественностью [Електронний ресурс] / Н. Боржелли, В. Брайт. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/.
2. Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт : сб. ст. и док. / сост. Е. Б. Тонкачёва, Г. Б. Черепок. – Минск : ФУАинформ, 2009. – 266 с.
3. Громадські ради: створення та організація роботи. Довідково-методичний посібник для членів громадських рад / за заг. ред. А. С. Крупника. – О., 2012. – 326 с.
4. Довідник «Громадські ради в України» [Електронний ресурс] // Сайт Українського незалежного центру політичних досліджень. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
6. Лукашенко не видит пользы в создании различного рода консультативных советов при Президенте [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.belta.by/ru/all_news/president?id=693454.
7. Матеріали засідання Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства. 11 грудня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/publications/gromadskist-obgovorila-realizatciiu-derzhavnoii-politiki-v-sferi-gromadianskogo-suspilstva.
8. Про Національну інвестиційну раду [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 24.12.2014. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/950/2014.
9. Про Раду з питань розвитку Національного культурно-мистецького та музейного комплексу «Мистецький арсенал» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 19.01.2015. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/24/2015.
10. Про Раду регіонального розвитку [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 21.04.2015. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/link1/ U224_15.html.
11. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації [Електронний ресурс] : Указ Президента України [Із змінами і допов., внесеними Указами Президента України від 25.06.2013 №342/2013, 28.04.2015 №246/2015]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/ link1/U212_12.html.
12. Тодика Ю. М. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства / Ю. М. Тодика // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1999. – №2(17). – Х. : Право, 1999. – С. 3–12.
13. Український незалежний центр політичних досліджень. Перезавантаження громадських рад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/publications/ perezavantazhenniagromadskikh-rad.

References

1. Borzhelly N. Obschestvennye sovety kak mekhanyzm konsul'tatsyj hosudarstva s obschestvennost'iu / N. Borzhelly, V. Brajt [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: http://www.ucipr.kiev.ua/.

2. Hosudarstvo y hrazhdanskoe obschestvo: praktyka effektyvnoho vzaymodejstvyia. Mezhdunarodnyj opyt: sb. st. y dok. / sost. E. B. Tonkachiova, H. B. Cherepok. – Mynsk: FUAynform, 2009. – 266 s.
3. Hromads'ki rady: stvorennia ta orhanizatsiia roboty. Dovidkovo-metodychnyj posibnyk dlia chleniv hromads'kykh rad / za zah. red. A. S. Krupnyka. – Odesa, 2012. – 326 s.
4. Dovidnyk «Hromads'ki rady v Ukrainy». Sajt Ukrains'koho nezalezhnoho tsentru politychnykh doslidzhen' [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ucipr.kiev.ua/.
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141.
6. Lukashenko ne vydyt pol'zy v sozdanyy razlychnoho roda konsul'tatyvnykh sovetov pry Prezydente [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.belta.by/ru/all_news/president?id=693454.
7. Materialy zasidannia Koordynatsijnoi rady z pytan' rozvytku hromadians'koho suspil'stva. 11 hrudnia 2012 roku. – Rezhym dostupu: http://www.ucipr.kiev.ua/publications/gromadskist-obgovorila-realizatciiu-derzhavnoii-politiki-v-sferi-gromadianskogo-suspilstva.
8. Pro Natsional'nu investytsijnu radu: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.12.2014 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/950/2014.
9. Pro Radu z pytan' rozvytku Natsional'noho kul'turno-mystets'koho ta muzejnoho kompleksu «Mystets'kyj arsenal»: Ukaz Prezydenta vid 19.01.2015. – Rezhym dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/24/2015.
10. Pro Radu rehional'noho rozvytku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21 kvitnia 2015 roku. – Rezhym dopusku: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/link1/ U224_15.html.
11. Pro Stratehiiu derzhavnoi polityky spryiannia rozvytku hromadians'koho suspil'stva v Ukraini ta pershocherhovi zakhody schodo ii realizatsii: Ukaz Prezydenta Ukrainy Iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenymy Ukazamy Prezydenta Ukrainy vid 25 chervnia 2013 roku № 342/2013, vid 28 kvitnia 2015 roku № 246/2015. – Rezhym dostupu: http://search.ligazakon.ua/ l_doc2.nsf/ link1/U212_12.html.
12. Todyka Yu. M. Rol' Konstytutsii Ukrainy v stanovlenni hromadians'koho suspil'stva / Yu. M. Todyka // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. 1999 r. № 2(17). – Kh.: Pravo, 1999. – S. 3–12.
13. Ukrains'kyj nezalezhnyj tsentr politychnykh doslidzhen'. Perezavantazhennia hromads'kykh rad. – Rezhym dostupu: http://www.ucipr.kiev.ua/publications/ perezavantazhennia-gromadskikh-rad.

Стаття надійшла до редколегії 23.02.2016.

Полякова Ю. А., соискатель кафедры государственного строительства, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: Julianna_888@mail.ru

Общественные советы как консультативно-совещательные органы при Президенте Украины

В статье рассматривается актуальный вопрос, который в настоящее время становится принципиальным с точки зрения происходящих в Украине процессов. Речь идет об участии общественности в управлении государством и принятии важных решений, которые отвечают попыткам власти предоставить украинскому государству окончательное демократическое содержание. Определено, что общественные советы являются перспективной формой участия общественности в разрешении государственных дел, несмотря на ограниченность полномочий, которые заключаются в том, что решения общественных советов носят для Президента не обязательный, а лишь рекомендательный характер. Установлено, что основной функцией консультативно-совещательных органов при Президенте является привлечение представителей гражданского общества, научных работников, ученых, специалистов в конкретных сферах.

Ключевые слова: общественные советы, система, аппарат Президента, задания, управления, динамичность, власть, эффективность.

Poliakova J. O., PhD student of chair of state building, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: Julianna_888@mail.ru

Public Advices as Consultative-Deliberative Organs are at President of Ukraine

A pressing question, that presently becomes fundamental from the point of view of those processes that take place in Ukraine, is examined in the article. The question is about participating of public in a government and acceptance of important decisions, that answers the attempts of power to give to the Ukrainian state of final democratic maintenance.

Position of author of the article in accordance with that these public formations are the perspective form of participation of public in the dispatch of state businesses speaks out, not having regard to limit nature in the imperious plenary powers that the decisions of such public advices carry for President not obligatory, but only consultative character. An author establishes at the same time, that the basic function of consultative-deliberative organs at President is bringing in of representatives of civil society, research workers, scientists, specialists in concrete spheres. Exactly the presence of such people «alongside with President» can and must provide contemporaneity, innovativeness and efficiency made decision by him.

European experience of functioning of public advices is analysed in the article, drawn conclusion, that such structures appear with the aim of compromise between power and society, id est between «parties» concerned, with those, whom a concrete state decision influences on.

Key words: public advices, system, vehicle of President, task, management, dynamic, power, efficiency.

ЧОРНА ЮЛІЯ ВІКТОРІВНА,
здобувач,
Інститут економіко-правових досліджень
Національної академії наук України,
Україна, м. Київ
e-mail: djullia21@gmail.com

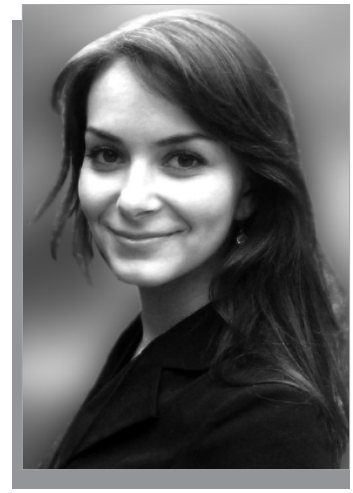

УДК 346.16

Поняття та основні ознаки системи банкрутства

Досліджено правову категорію «система банкрутства» та її місце в сучасній доктрині конкурсного законодавства. Вказану категорію розглянуто як самостійне правове явище та складову правової системи України в цілому. Встановлено ознаки та характерні особливості систем банкрутства як самостійного правового явища. Серед основних елементів системи банкрутства виокремлено: законодавство, правову ідеологію, правову політику, судову практику та інші правові явища. Запропоновано класифікацію існуючих у світі систем банкрутства за якісними характеристиками.

Ключові слова: система, банкрутство, законодавство, класифікація, право, ідеологія.

Постановка проблеми. Правове регулювання відносин неспроможності, окреслених на сьогодні рамками інституту неспроможності, являє собою досить унікальний феномен, при дослідженні якого необхідно враховувати два головних аспекти: історичний та змістовний. У даній статті основну увагу буде приділено змістовному підходу, що дозволить: визначити поняття системи банкрутства; виявити соціально-економічний зміст досліджуваного явища; виділити характерні ознаки системи законодавства про неспроможність та провести класифікацію існуючих світових систем банкрутства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню конкурсного права зарубіжних країн присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як В. В. Джунь, О. В. Бірюков, Б. М. Поляков, К. І. Малишев, С. А. Кареліна, М. В. Телюкіна, N. Martin, O. Hart та ін. Однак праці вказаних науковців спрямовані на аналіз історичного розвитку конкурсного законодавства та окремих механізмів правового регулювання. А тому вивчення та розкриття поняття системи

© Чорна Ю. В., 2016

банкрутства зумовлене об'єктивною необхідністю комплексного дослідження інституту банкрутства.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є обґрунтування практичної доцільності використання категорії системи банкрутства, виокремлення її структурних елементів та характерних ознак. Вихідним елементом структурного дослідження світових систем банкрутства є розкриття сутності понять «система банкрутства» та «система законодавства про банкрутство» й співвідношення цих дефініцій між собою.

Виклад основного матеріалу. Поняття «система» неоднозначне. У філософській та соціологічній літературі можна нарахувати близько п'ятдесяти визначень систем. Найбільш вживаним із них, на нашу думку, можна вважати запропоноване В. Г. Афанасьєвим: «система – це множина пов'язаних між собою елементів, що має той чи інший вид упорядкованості за певними якостями і зв'язками і відносно стійку єдність, яка характеризується внутрішньою цілісністю, що виражено у відносній автономності поведінки і (чи) існування цієї множини в оточуючому середовищі» [1, с. 109]. Аналогічної думки дотримуються такі вчені, як Е. Г. Юдін та І. В. Блауберг [2, с. 68].

Н. М. Оніщенко зауважує, що «категорія правової системи відносно нова, вона почала використовуватись у науковій літературі у 80-х роках, хоча зарубіжні дослідники, зокрема французькі та американські, вже давно та активно оперують цим поняттям» [3, с. 7].

Досить складно дати точне визначення поняття «системи банкрутства», оскільки вихідному поняттю «правова система» в науковій теорії притаманна багатозначність. Наприклад, американський правознавець А. Уотсон вважає, що головною характеристикою правової системи є її здатність регулювати будь-який вид поведінки в суспільстві [4, с. 51]. Однак автор не дає власного тлумачення поняття правової системи. Крім того, А. Уотсон, як і ряд інших дослідників, фактично ототожнює поняття права та правової системи. Таке ж ототожнення цих понять зустрічаємо і у працях Ф. Амуанн та Дж. Хурста [5].

А. Л. Берталанфі слушно зауважує, що «деякі автори виходять із широкого тлумачення, а саме під системою розуміється реально існуючий об'єкт, сукупність елементів, що перебувають у взаємодії» [6, с. 325]. У свою чергу, В. М. Садовський також наголошує, що «під системою у правовій доктрині розуміють множину елементів з їх зв'язками та відносинами, що породжує певне цілісне утворення» [7, с. 73]. Натомість більшість провідних науковців, серед них О. Ф. Скакун, вдало звертають увагу на те, що правова система, як і будь-яка конкретна система, в ієрархії системних побудов є і частиною, і цілим [8].

На нашу думку, право неспроможності можна охарактеризувати як складне правове явище, структурні елементи якого поєднуються тісними системними взаємозв'язками. Отже, головна увага в дослідженні світових систем банкрутства буде спрямована на розуміння його основних якісних характеристик, а саме:

– складові частини системи – норми права та моралі, що в своїй сукупності становлять систему загальнообов'язкових механізмів вирішення проблем неплатоспроможності;

– доцільність системи – наявність у законодавстві про банкрутство цілеспрямованого розвитку, що виявляється в досягненні тих цілей, які інститут банкрутства будь-якої країни ставить перед собою;

– функції системи – функції правового регулювання відносин неплатоспроможності, що забезпечують розвиток інституту банкрутства; функції системи також забезпечують практичну доцільність, спрямовану на досягнення відповідних цілей, які законодавство про неспроможність ставить перед собою.

Отже, система банкрутства як ціліснe явище складається з взаємозалежних елементів. Неможливо зрозуміти спрямованість та характер законодавства про банкрутство, не вивчаючи специфічні особливості його процедур та механізмів. Гегель писав, що «ціле за своїми характеристиками є тим, що містить у собі частини. Але якщо воно буде розділене, то припинить бути цілим» [9].

Серед основних елементів системи банкрутства варто виокремити такі:

− законодавство, як зовнішня форма вираження норм із регулювання відносин неплатоспроможності;

− правова ідеологія, зокрема правосвідомість, доктрини конкурсного права, теорії, правова культура тощо;

− правова політика, а саме правотворча діяльність у цій сфері в контексті існуючої цільової спрямованості реформованого конкурсного законодавства;

− судова та інша юридична практика;

− інші правові явища (принципи конкурсного права, правовий статус учасників відносин неспроможності, процесуальні механізми тощо), які утворюють «інфраструктуру» тієї чи іншої системи банкрутства.

Особливу увагу варто звернути на таку складову будь-якої системи банкрутства, як правова ідеологія, що є панівною в тому чи іншому суспільстві. Насправді, це дуже важливий елемент системи банкрутства, оскільки саме правові звичаї та праворозуміння мають прямий вплив на ті цілі та механізми їх досягнення, що законотворець ставитиме перед правом неспроможності (банкрутства).

Законодавство про банкрутство є зовнішнім та головним елементом, що становить систему правових механізмів неплатоспроможності. Проведене дослідження світових систем банкрутства дає змогу вести мову про те, що в кожній країні право неспроможності має різнорідне формальне втілення. Так, у США діє Кодекс Сполучених Штатів, що є зведеною кодифікацією федерального законодавства США, а питанням банкрутства присвячені окремі розділи цього федерального законодавства. У таких країнах, як Україна, Болгарія, Росія, Німеччина, Франція, діє окремий закон, що регулює питання, пов'язані з банкрутством господарюючих суб'єктів.

На противагу переліченим європейським країнам, в Японії питання неплатоспроможності вирішує ціла низка законодавчих актів у цій сфері. Так, система законів поділена за окремими процедурами та суб'єктами, що можуть обирати відповідну процедуру. Загалом система законодавства про банкрутство об'єднує п'ять законодавчих актів. Наприклад, у Саудівській Аравії деякі відносини неплатоспроможності розглядаються на основі принципів Шаріату (банкрутство фізичних осіб) [10].

Система банкрутства також є самостійною підсистемою тієї чи іншої правової системи світу. Однак варто погодитися з висновками О. М. Бірюкова: «належність країни до відповідної правової сім'ї ще не означає, що у представників тієї чи іншої групи країн існують однакові підходи до завдань і ключових елементів законодавства у сфері банкрутства» [11, с. 69].

Відносини неплатоспроможності та банкрутства є предметом дослідження будь-якого суспільства, відіграючи одну з провідних ролей в економічному добробуті та зростанні. На різноманітні теорії правових систем часто посилаються й активно використовують цілий ряд ідей, концепцій, понять, вперше введених у науковий обіг Рене Давидом. Правова система розглядається як взаємопов'язане з іншими суміжними системами явище. Законодавство про банкрутство – це складний правовий феномен, оскільки якість правового регулювання має прямий вплив на соціальні, економічні, політичні та правові взаємовідносини.

Інститут банкрутства в силу тісних зв'язків із різними сферами життя завжди лежав на роздоріжжі приватних, владних, загальнонаціональних та економічних інтересів. А тому конкурсне законодавство не може бути досліджене окремо від сфери його застосування та головного функціонування.

Будь-яка система банкрутства у світі має тісний взаємозв'язок з іншими соціальними підсистемами. Здебільшого цей взаємозв'язок виявляється в трьох вимірах. По-перше, система банкрутства має значний вплив на інші соціальні підсистеми (переважно мова йде про економічну). По-друге, на становлення та розвиток світових систем банкрутства завжди впливали такі правові системи, як економічна, політична, культурна тощо. По-третє, всі правові підсистеми перебувають у тісному зв'язку, оскільки належать до загальної правової системи тієї чи іншої держави.

Характер права неспроможності тієї чи іншої країни формується під впливом не тільки об'єктивних постулатів конкурсного права, а в першу чергу залежить від соціального, економічного, конкретно-історичного та політичного оточень. Слід зазначити, що світові системи банкрутства фіксують правову реальність з боку її внутрішньої і зовнішньої організації, структурних елементів, динамічного стану, механізмів дії та їх ефективності.

Слушною є думка Д. Керимова стосовно того, що «правова система може бути визнана замкненою тільки відносно, оскільки визначається соціально-економічною системою в цілому, залежить від неї та розвивається разом із нею. Правова система має внутрішньосистемні та міжсистемні зв'язки як прямого, так і зворотного порядку: вона закріплює економічні, політичні й соціальні системи, впливає на них за допомогою своєї загальнообов'язкової нормативно-регулятивної властивості, певною мірою спрямовує їх рух, зміни, розвиток» [12, с. 18].

Відомий український знавець конкурсного процесу в Україні окремо розглядає питання, що зачіпають взаємозв'язки інституту банкрутства з існуючими в суспільстві процесами економічного, політичного та соціального характерів. Так, В. В. Джунь від-

мічає, що «застосування інституту неспроможності дуже істотно впливає на соціально-економічні та політичні процеси, що відбуваються в конкретному національному середовищі». Науковець веде мову про те, що надзвичайно важливим для природного розвитку інституту неспроможності є така, що нормально розвивається, економічна система суспільства. «Приклад України засвідчив, що реальне впровадження інституту неспроможності для розв'язання проблеми неплатоспроможності господарюючих суб'єктів можливе лише за умови, коли в національному середовищі штучно не обмежується сфера дії об'єктивних економічних законів товарної форми організації суспільного господарювання» [13, с. 96]. Однак на прикладі розвитку конкурсного процесу в різних країнах та правових сім'ях очевидним стає той факт, що й соціально-економічні чинники національного середовища завжди визначальним чином обумовлювали процеси творення і застосування законодавства про неспроможність.

На нашу думку, світові системи банкрутства найтісніше взаємодіють з економічними системами країн, що їх обумовлюють. Вплив на економічну систему держави безпосередньо здійснює законодавство про неспроможність та практика його застосування. Наприклад, Н. М. Оніщенко відмічає: «економічні відносини – досить чутливий організм, який чуйно реагує на будь-які зміни його правової форми. Від якості нормативних актів, що регулюють відносини у сфері економіки, їх своєчасності та доцільності залежить досягнення поставленої мети, перетворення господарського механізму на ефективну й гнучку систему» [3, с. 45].

Саме тому, як вдало зауважує В. В. Джунь: «прослідковується тісна залежність між ступенем ефективності національної моделі конкурсного законодавства та динамікою і прогресивною структурою економічної системи країни» [14]. Відповідно об'єктом даного дослідження обрані системи банкрутства країн із високими показниками економічного розвитку.

Світові системи банкрутства, як складові правової системи будь-якої держави, покликані стабілізувати економічні відносини, дисциплінувати учасників господарської діяльності, сприяти пошуку в лабіринті економічних механізмів такі, що можуть посприяти у подоланні кризових явищ в економіці та підняти її на якісно вищий рівень.

Загалом під системою законодавства про банкрутство логічно розуміти сукупність джерел правового регулювання відносин неплатоспроможності та банкрутства, що є зовнішньою видимою формою вираження правових норм конкурсного права.

Натомість ***систему банкрутства*** можна визначити як узгоджену систему правових норм по регулюванню відносин неплатоспроможності (банкрутства), що відображає крізь призму системоутворюючих принципів основну мету конкурсного законодавства та включає в себе взаємопов'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі елементи, а саме: законодавство про неспроможність (банкрутство), судові органи та інші юридичні установи, що супроводжують та оформлюють правове регу-

лювання; правовідносини неплатоспроможності, правову ідеологію тощо.

Очевидно, що поняття «система банкрутства» має ширше змістовне наповнення, аніж поняття «система законодавства про банкрутство». Так, з метою всебічного проведення наукового аналізу світових підходів до регулювання відносин неспроможності, дослідження ефективності правового регулювання та доцільності впровадження дієвих правових механізмів у вітчизняному соціально-економічному та правовому середовищі, вбачаємо за потрібне керуватися саме поняттям «система банкрутства».

До основних ознак світових систем банкрутства, що, власне, визначають її як певну систему права, варто віднести такі:

– як правило, формується та функціонує в межах держави та є підсистемою державної правової системи;

– зумовлена історичним та географічним факторами розвитку;

– система банкрутства тісно взаємодіє з політичною, економічною, ідеологічною та іншими соціальними підсистемами;

– має особисту структурну упорядкованість – являє собою цілісну систему взаємопов'язаних, узгоджених та тісно взаємодіючих правових засобів та явищ.

Надання загальної характеристики окремим світовим системам банкрутства та дослідження цільової спрямованості їх норм забезпечить пізнання права неспроможності як автономних правових механізмів, так і в системі загальних тенденцій розвитку конкурсного законодавства. Системний підхід у даному випадку є одним із інструментів дослідження об'єкта як складного явища, що містить елементи, взаємозв'язок між якими забезпечує їх цілісність.

Всебічне наукове дослідження світових систем банкрутства потребує проведення класифікації таких систем за різними критеріями. Це обумовлено тим, що класифікація:

– допомагає встановити найбільш важливі для всіх систем якості та характеристики;

– сприяє більш глибокому сприйняттю та розумінню світових систем банкрутства;

– підсумовує накопичені знання про світові системи банкрутства;

– дозволяє зробити обґрунтовані прогнози стосовно шляхів подальшого розвитку та вдосконалення системи законодавства про банкрутство України.

Для повноти дослідження юридичну природу системи банкрутства варто розглядати двояко. З одного боку, система банкрутства відображає спрямованість конкурсного законодавства та позицію щодо моделі ефективного законодавства про неспроможність. З другого – система банкрутства розглядається як сукупність правових механізмів для регулювання відносин неплатоспроможності, тобто зовнішній вияв законодавства.

Різноманітність підходів до класифікації систем банкрутства та розмежування правових режимів законодавства про банкрутство зумовлюється насамперед багатою палітрою підходів кожної країни. У цілому світові системи можна об'єднати за такими критеріями:

1. За джерелом походження:

– первинні (системи банкрутства, де були вперше створені оригінальні правові рішення регулювання проблем не-

платоспроможності). До таких систем банкрутства можна віднести римський, російський, англійський та китайський конкурсні процеси;

– вторинні (системи банкрутства, побудовані за моделлю інших (первинних) систем банкрутства, наприклад, законодавство більшості сучасних країн Європи, Латинської Америки, Азії).

2. За ступенем розвитку:

– розвинуті (системи банкрутства, для яких норми писаного права є утворенням високого інтелектуального порядку. Законодавство про банкрутство виступає в таких країнах як самостійний соціально-правовий феномен);

– нерозвинуті (системи банкрутства, що не розкрились як сильний соціально-економічний феномен, а відносини неплатоспроможності регулюються здебільшого нормами звичаєвого права, що характерне для деяких країн азіатського походження).

3. За обсягом функціонування:

– національні системи банкрутства (загальнодержавні, локальні);

– транснаціональні системи банкрутства (модель територіальності, модель універсальності).

4. За панівною доктриною мислення:

– про-кредиторські;

– про-боржникові;

– змішані.

Зарубіжний досвід становлення інституту неспроможності свідчить про багатоваріантність можливості збалансування інтересів кредиторів і боржника у провадженні [15, с. 157]. Серед основних чинників, що впливають на формування національної моделі неспроможності, слід виділити такі:

– історичні умови розвитку права, його природа та роль у суспільстві;

– розуміння основної мети та призначення інституту банкрутства;

– панівна ідеологія в національному законодавстві;

– внутрішня боротьба суб'єктів господарювання за домінуючі позиції на ринку, яка виявляється у блокуванні законопроектів, спрямованих на вдосконалення механізму інституту неспроможності.

Відомий російський учений В. Вітрянський, аналізуючи світові тенденції розвитку законодавства про банкрутство в основних країнах світу, обґрунтував існування двох дещо полярних моделей відповідної сфери правового регулювання суспільних відносин. Таким чином, він підтвердив існування двох крайніх моделей законодавства про банкрутство – про-боржникові та про-кредиторські системи правового регулювання відносин неспроможності [11, с. 69].

Характерними ознаками про-кредиторської моделі законодавства про банкрутство є:

– превалювання ліквідаційної процедури над процедурами, що передбачають механізми уникнення ліквідації та збереження господарюючого суб'єкта;

– пріоритетна мета законодавчого регулювання проблем заборгованості;

– задоволення вимог кредиторів із конкурсного майна боржника (ліквідаційної маси);

– як правило, відсутнє законодавчо закріплене право вибору механізму процедури вирішення проблем заборгованості;

– законодавство про банкрутство спрямоване на підтримку жорсткої конкуренції у сфері господарювання.

У свою чергу, радикально інша продебіторська модель банкрутства відзначається такими, притаманними їй, рисами, зокрема:

– законодавство спрямоване на оздоровлення господарюючого суб'єкта будь-якою ціною, за умови, що є об'єктивні підстави вважати, що підприємство зможе повернути свою платоспроможність;

– переважній більшості процедур притаманний характер реабілітаційних та реорганізаційних механізмів ліквідування неплатоспроможності, у рамках провадження у справі про банкрутство;

– головною метою є збереження ділової активності та бізнесу боржника, а задоволення вимог кредиторів проходить за конкурсним процесом паралельно з процедурою оздоровлення першого.

Між зазначеними двома протилежними підходами до регулювання відносин неплатоспроможності науковці виділяють ряд проміжних моделей, залежно від спрямованості законодавця у наданні переваг захисту на користь певної сторони.

Так, найбільш розгорнуту класифікацію пропонує В. В. Вітрянський. Посилаючись на дослідження європейських фахівців у сфері неспроможності, доцільним вважає виокремлення п'яти основних режимів банкрутства: радикально проборжниковий і про-кредиторський, помірковано про-кредиторський і проборжниковий та нейтральний.

На нашу думку, класифікації відповідних режимів притаманний формальний характер, крім того, на науковому рівні, тим більше на законодавчому, відсутні чітко визначені критерії розмежування моделей законодавства про неспроможність. У ході практичного дослідження законодавство тієї чи іншої країни важко віднести до помірковано про-кредиторського чи про-боржникового режиму. Виникає додаткова проблема при встановленні граничних ознак при розмежуванні, наприклад, помірковано прокредиторської моделі з радикально прокредиторською та нейтральною.

У свою чергу, М. В. Телюкіна виділяє крайній про-боржниковий, нейтральний та радикально про-кредиторський режими [16, с. 74]. Така класифікація, враховуючи притаманну їй ознаку формальності, є доцільною, а нейтральна модель характеризується неупередженою (нейтральною) позицією законодавства щодо інтересів боржника чи його кредиторів, не надаючи нормативно закріплених переваг тій чи іншій стороні у процесі регулювання відносин неплатоспроможності.

Особливої уваги заслуговує класифікація В. В. Степанова, науковець наводить три основні моделі законодавства про банкрутство. Перша – *німецька* (автор М. Бальц), передбачає створення механізмів для максимального розподілу активів боржника, має характерні риси про-кредиторської спрямованості законодавства. Друга – *англійська*, сформувалася за англійською системою та спрямована на розподіл активів боржника, а також захист системи кредитування. Слід зазначити, що цій моделі також притаманні ознаки прокредиторського регулювання, однак з елементами реабілітаційних процедур. Закон про неспроможність 1986 р. закріплює існування інституту мирової

угоди як механізму реорганізаційних процедур. Так, у процедурі адміністративного наказу (управління) мирова угода виступає як результат знаходження компромісу між кредиторами та боржником про умови погашення боргів. Аналогічну функцію виконує мирова угода і в процедурі ліквідації, тільки вже за участю ліквідатора. Третя модель – *американська* та *французька*, має на меті, крім ефективного розподілу майна неспроможного боржника, ще й виконання макроекономічних функцій – збереження ефективного функціонування економіки взагалі [17, с. 23].

Висновки. На нашу думку, розглянуті підходи до розмежування світових систем банкрутства за про-боржниковою чи про-кредиторською направленістю конкурсного законодавства, втратило практичну актуальність та може бути цікавим при розгляді права неспроможності з позиції доктринального дослідження. Це насамперед обумовлено тим, що тенденції розвитку законодавств про банкрутство різних країн світу як у межах національних систем, так і при їх транснаціональній взаємодії, тяжіють до моделювання ефективної законодавчої процедури, яка поєднувала б справедливий баланс між інтересами боржника та кредиторів. Формування у законодавстві раціональних підходів до вирішення проблем заборгованості суб'єктів господарювання свідчить про неупереджену думку та активну позицію законодавця у процесі вдосконалення правового регулювання відносин неспроможності.

Отже, розглядаючи юридичну природу систем банкрутства, варто відштовхуватися від двох підходів. З одного боку, система банкрутства розглядається як категорія, що крізь призму системоутворюючих принципів відображає мету правового регулювання. З другого – система банкрутства досліджується як процесуальний механізм вирішення проблем неплатоспроможності, закріплений у межах національної концепції законодавства про банкрутство.

Список використаних джерел

1. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М., 1980. – 368 с.
2. Блауберг И. В. Философские проблемы исследования систем и структур / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин // Вопр. философии. – 1970. – № 5. – С. 68.
3. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. – К. : ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
4. Watson A. The Nature of Law / A. Watson. – Edinburg, 1977. – P. 156.
5. Lewis R. Mills, Reviewof «Lawand Social Processin United States History» [Електронний ресурс] By James Willard Hurst, 1961 Wash. U. L. Q. 187 (1961). – Режим доступу: http://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3253&context=law_lawreview.
6. Берталанфи А. Л. Общая теория систем: обзор проблем и результатов / А. Л. Берталанфи // Системные исследования. – М., 1969. – С. 325.
7. Садовский В. Н. Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М., 1974.
8. Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира : учебник / О. Ф. Скакун. – Киев, 2008. – 464 с.
9. Гегель. Сочинения / Гегель. – М., 1978. – Т. 1. – С. 177.
10. Commercial Rules for Bankruptcy in The Kingdom of Saudi Arabia, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://208.254.39.65/altamimi/e_article001397273.cfm.

11. Бірюков О. М. Міжнародні аспекти банкрутства: режими правового регулювання відносин неспроможності / О. М. Бірюков // Міжнар. приватне право. – 2009. – № 3. – С. 68–71.
12. Керимов А. Д. Философские проблемы права / А. Д. Керимов. – М., 1972. – 472 с.
13. Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : монографія / В. В. Джунь. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Юрид. практика, 2006. – 384 с.
14. Джунь В. В. Теоретико-прикладні проблеми реформування законодавства України про банкрутство : автореф. дис ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 / В. В. Джунь. – К. : [Б. в.], 2009. – 30 с.
15. Джунь В. В. Сучасні тенденції розвитку та визначальні риси законодавства про неспроможність / В. В. Джунь // Вісн. господ. судочинства. – 2002. – № 3. – С. 155–160.
16. Телюкина М. В. Конкурсное право: теория и практика несостоятельности (банкротства) / М. В. Телюкина. – М. : Дело, 2002. – 536 с.
17. Степанов В. В. Несостоятельность (банкротство) в России, Франции, Англии, Германии / В. В. Степанов. – М. : Статут, 1999. – 208 с.

References

1. Afanasev V. G. ed. (1980) Sistemnost i obschestvo [Consistency and society]. Moscow, 368.
2. Blauberg I. V., Yudin E. G. ed. (1970) Filosofskie problemy iissledovaniya sistem i struktur [Studies of philosophical problems and structures]. Philosophy Questions, 5.
3. Onischenko N. M. ed. (2002) Pravova sistema: problemi teoriyi: Monografiya [Legal system: problems of theory: Monograph]. K: Institute of State and Law of V. M. Koretsky NAS of Ukraine, 352.
4. Watson A. The Nature of Law. – Edinburg, 1977. P.156
5. Lewis R. Mills, Review of «Law and Social Processin United States History», By James Willard Hurst, 1961 Wash. U. L. Q. 187 (1961). Available at: http://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3253&context=law_lawreview.
6. Bertalanfi A. L. ed. (1969) Obschaya teoriya sistem: obzor problem i rezultatov [General systems theory: review of problems and results]. Moscow, 325.
7. Sadovskiy V. N. ed. (1974) Osnovaniya obschey teorii system [Global systems theory grounds]. Moscow.
8. Skakun O. F. ed. (2008). Obschee sravnitelnoe pravovedenie: Osnovnyie tipyi (semi) pravovyih sistem mira [General comparative law: The main types of (family) legal systems of the world]. K.: In Yure, 464.
9. Gegel. ed. (1978). Sochineniya. [Compositions]. T1, Moscow, 177.
10. Commercial Rules for Bankruptcy in The Kingdom of Saudi Arabia, 2009. Available at: http://208.254.39.65/altamimi/e_article001397273.cfm.
11. Biryukov O. M. ed. (2009) Mizhnarodni aspekti bankrutstva: rezhimi pravovogo regulyuvannya vidnosin nespromozhnosti [The international aspects of bankruptcy, modes of legal regulation of relations failure]. International private law, 3, 68-71.
12. Kerimov A. D. ed. (1972) Filosofskie problemyi prava [Philosophical problems of law]. Moscow, 472.
13. Dzhun V. V. ed. (2006) Institut nespromozhnosti: svitoviy dosvid rozvitku i osoblivosti stanovlennya v Ukrayini: monografiya [The institute of failure: international experience and peculiarities of development in Ukraine: monograph]. K: In Yure, 384.
14. Dzhun V. V. ed. (2009) Teoretiko-prikladni problemi reformuvannya zakonodavstva Ukrayini pro bankrutstvo [Theoretical and applied problems of reforming the law on bankruptcy Ukraine]. K.: Bv, 30.
15. Dzhun V. V. ed. (2002) Suchasni tendentsiyi rozvitku ta viznachalni risi zakonodavstva pro nespromozhnist [Modern trends and defining features of insolvency law]. Bulletin of economic justice, 3, 155-160.
16. Telyukina M. V. ed. (2002) Konkursnoe pravo: teoriya i praktika nesostoyatelnosti (bankrotstva) [Bankruptcy Law: Theory and practice of insolvency (bankruptcy)]. Moscow: Delo, 536.
17. Stepanov V. V. ed. (1999) Nesostoyatelnost (bankrotstvo) v Rossii, Frantsii, Anglii, Germanii [Insolvency (bankruptcy) in Russia, France, England, Germany]. Moscow: Statut, 208.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2016.

Чорна Ю. В., соискатель, Институт экономико-правовых исследований Национальной академии наук Украины, Украина, г. Киев
e-mail: djullia21@gmail.com

Понятие и основные признаки системы банкротства

Исследована правовая категория «система банкротства» и ее место в современной доктрине конкурсного законодательства. Указанная категория рассмотрена как самостоятельное правовое явление и составляющая правовой системы Украины в целом. Установлены признаки и характерные особенности систем банкротства как самостоятельного правового явления. Среди основных элементов системы банкротства выделены: законодательство, правовая идеология, правовая политика, судебная практика и другие правовые явления. Предложена классификация существующих в мире систем банкротства по качественным характеристикам.

Ключевые слова: система, банкротство, законодательство, классификация, право, идеология.

Chorna Yu. V., graduate student, The Institute of Economic and Legal researches of National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv
e-mail: djullia21@gmail.com

The Concept and Basic Features of the System of Bankruptcy

In this article the author defines the system of bankruptcy; reveals the socioeconomic context of the phenomenon; identifies typical signs of insolvency law system and provides a classification of the existing in the world the system of bankruptcy.

It was singled out the following the main characteristics of the bankruptcy system: components of the system – the rule of law and morality, that all together make up the system of mandatory mechanisms for resolving insolvency; feasibility of the system – the presence of the bankruptcy legislation targeted development, that manifested in achieving the goals of bankruptcy institute that any country has set itself; functions of the bankruptcy system – functions that provide practical expediency aimed at achieving appropriate goals that insolvency law has set itself.

The author concludes that the term «bankruptcy system» has a broader substantive content, than of «system of bankruptcy law». So the first is a universal legal category.

Under the bankruptcy system was proposed to understand a system of law for the regulation relations of insolvency (bankruptcy), which reflects the light of the principles of systems forming the main purpose of bankruptcy law and includes interrelated, interdependent and interacting elements, namely, legislation on insolvency (bankruptcy) the judiciary and other legal institutions; legal ideology, and so on.

Key words: system, bankruptcy, legislation, classification, law, ideology.

Інформація за результатами загальних зборів Національної академії правових наук України

3 березня 2016 р. у м. Харкові у приміщенні Національної академії правових наук України відбулися засідання президії та щорічні загальні збори академії, на яких було розглянуто важливі питання її життєдіяльності – підбиття підсумків роботи у 2015 р., вирішення ряду організаційно-кадрових питань та окреслення основних завдань на 2016 р.

Участь у роботі президії взяли президент НАПрН України В. Я. Тацій, перший віце-президент О. В. Петришин, віце-президент – керівник Київського регіонального центру НАПрН України В. П. Тихий, в. о. головного вченого секретаря Д. В. Лук'янов, члени президії, директори науково-дослідних інститутів, представники регіональних центрів. На засіданні президії було розглянуто низку важливих питань з діяльності академії та її структурних підрозділів, зокрема, заслухано звіт про основні підсумки діяльності Національної академії правових наук України у 2015 р., звіт про витрачання бюджетних коштів Національною академією правових наук України у 2015 р., розглянуто та схвалено нову редакцію Статуту Національної академії правових наук України та Стратегію розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки. Також було вирішено ряд організаційних і кадрових питань та прийнято відповідні рішення президії Національної академії правових наук України.

Після засідання президії розпочали роботу загальні збори Національної академії правових наук України. У роботі загальних зборів взяли участь керівництво академії, дійсні члени (академіки), члени-кореспонденти, делегати науково-дослідних установ НАПрН України. З вітальними словами виступили голова Харківської обласної ради Сергій Чернов та секретар Харківської міської ради Олександр Новак.

Зі звітною доповіддю про діяльність Національної академії правових наук України у 2015 р. виступив її президент В. Я. Тацій, в якій, зокрема, зазначив таке. «У сьогоднішніх складних умовах підвищується наша відповідальність за збереження та розвиток академії, її реформування відповідно до потреб часу. Необхідно підвищити роль наукових установ академії в науковому забезпеченні конституційно-правових реформ, законотворчій діяльності Верховної Ради України, проведенні наукових експертиз проектів законів та гармонізації законодавства України з нормами Європейського Союзу. Кожен інститут повинен стати основним науково-експертним партнером Президента, Парламенту та Уряду кожен у своїй галузі».

На загальних зборах академії також розглянуто і затверджено Звіт про ви-

трачання бюджетних коштів Національною академією правових наук України у 2015 р. та прийнято ряд рішень, зокрема:

– затверджено Стратегію розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, яка розроблена з метою зростання ролі вітчизняної юридичної науки як важливого чинника модернізації держави, збільшення внеску Національної академії правових наук України у забезпечення ефективного правового розвитку України, її обороноздатності та національної безпеки;

– розглянуто та схвалено Статут Національної академії правових наук України, необхідність затвердження якого пов'язана з прийняттям у 2015 р. нового Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», яким внесено істотну новизну в регулювання відносин у сфері наукової діяльності.

У ході засідання було оголошено заяву про звільнення з посади президента НАПрН України В. Я. Тація за власним бажанням. Заяву було задоволено та прийнято на загальних зборах рішення за багаторічну працю на посаді президента НАПрН України, вагомий внесок у розбудову вітчизняної правової системи та науки, становлення та розвиток НАПрН України присвоїти В. Я. Тацію почесне звання «Почесний президент Національної академії правових наук України».

У зв'язку з цим було проведено вибори президента Національної академії правових наук України. На цю посаду президією та колективами науково-дослідних установ НАПрН України рекомендовано першого віце-президента НАПрН України О. В. Петришина. Його кандидатуру під час проведення голосування підтримала абсолютна більшість дійсних членів (академіків), членів-кореспондентів та делегатів науково-дослідних установ Національної академії правових наук України. Також проведено вибори першого віце-президента та головного вченого секретаря НАПрН України. За результатами таємного голосування першим віце-президентом обрано дійсного члена (академіка) НАПрН України, доктора юридичних наук, професора М. П. Кучерявенка, головним вченим секретарем – члена-кореспондента НАПрН України, доктора юридичних наук, професора В. А. Журавля.

На засіданні загальних зборів академії також було прийнято рішення припинити членство в НАПрН України іноземних членів – О. Ф. Скакун та В. В. Конопльова, а також призупинити членство дійсного члена (академіка) Д. В. Табачника та іноземних членів – О. К. Голіченкова, В. С. Комісарова та В. Ф. Яковлєва до з'ясування всіх обставин та затвердження нової редакції Статуту Національної академії правових наук України.

Матеріал підготував:

В. Журавель, головний учений секретар Національної академії правових наук України

Звіт про витрачання бюджетних коштів Національною академією правових наук України за 2015 р.

Національна академія правових наук України згідно з чинним законодавством є вищою державною науковою організацією, що організовує й здійснює фундаментальні дослідження в галузі держави і права. Відповідно до ст. 22 Бюджетного кодексу України академію визнано головним розпорядником бюджетних коштів.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» затверджені видатки для НАПрН України загальним обсягом 26116,6 тис. грн. Після змін, які були внесені до Закону «Про Державний бюджет України на 2015 рік» у серпні 2015 р., обсяги фінансування по академії були скорочені на 744,0 тис. грн і становили 25372,6 тис. грн. Потім на підвищення оплати праці працівників у вересні поточного року були збільшені обсяги фінансування на 1021,3 тис. грн, які становили 26393,9 тис. грн.

Через скорочення обсягів фінансування 2,5 місяця не було профінансовано виплату стипендій для дійсних членів (академіків) та членів-кореспондентів НАПрН України.

Крім того, наукові установи академії самостійно отримали у 2015 р. за спеціальним фондом бюджету 4981,8 тис. грн, що становило 18,9% від загального обсягу надходжень.

Середньорічна кількість працюючих у бюджетних установах НАПрН України у звітному році становила 444 особи.

Кошти, що були визначені Державним бюджетом України у 2015 р. за загальним та спеціальним фондом, спрямовувалися на виконання двох бюджетних програм.

Державним бюджетом України на 2015 рік видатки на виконання програми КПКВ 6581040 «Фундаментальні дослідження, прикладні наукові і науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері законодавства і права, підготовка наукових кадрів, фінансова підтримка розвитку наукової інфраструктури» були затверджені у сумі 22397,4 тис. грн, у тому числі видатки загального фонду – 17491,1 тис. грн, спеціального фонду – 4906,3 тис. грн.

Касові видатки за КПКВК 6581040 у 2015 р. становили 22071,5 тис. грн, у тому числі видатки загального фонду – 17490,5 тис. грн, спеціального фонду – 4581,0 тис. грн.

Державним бюджетом України на 2015 рік видатки на виконання програми КПКВ 6581020 «Наукова і організаційна діяльність президії Національної академії правових наук України» були затверджені у сумі 9400,7 тис. грн, у тому числі видатки загального фонду – 8902,8 тис. грн, спеціального фонду – 497,9 тис. грн.

Касові видатки за КПКВК 6581020 у 2015 р. склали 9220,6 тис. грн, у тому

числі видатки загального фонду – 8806,4 тис. грн, спеціального фонду – 414,2 тис. грн.

У цілому видатки по академії за 2015 р. склали 31292,1 тис. грн, у тому числі із загального фонду бюджету – 26296,9 тис. грн і спеціального фонду – 4995,2 тис. грн.

Кошти було витрачено на:

– виплату заробітної плати з нарахуваннями – 23829,8 тис. грн, або 76,1% усіх видатків, у тому числі за загальним фондом – 21450,5 тис. грн і за спеціальним фондом – 2379,3 тис. грн;

– придбання предметів постачання і матеріалів, оплату послуг – 1466,6 тис. грн або 4,7% усіх видатків, у тому числі за загальним фондом – 104,2 тис. грн і за спеціальним фондом – 1362,4 тис. грн;

– відрядження – 62,0 тис. грн, або 0,2% всіх видатків, у тому числі за загальним фондом – 11,9 тис. грн і за спеціальним фондом – 50,1 тис. грн;

– оплату комунальних послуг – 1049,1 тис. грн або 3,4% усіх видатків, у тому числі за загальним фондом – 295,0 тис. грн і за спеціальним фондом – 754,1 тис. грн;

– виплату стипендії та довічної плати дійсним членам (академікам) та членам-кореспондентам – 4476,3 тис. грн або 14,3% усіх видатків, у тому числі за загальним фондом – 4435,3 тис. грн і за спеціальним фондом – 41,0 тис. грн;

– сплата податків до бюджету – 400,5 тис. грн, або 1,3% усіх видатків, у тому числі за загальним фондом – 0,01 тис. грн і за спеціальним фондом – 400,5 тис. грн;

– придбання обладнання – 7,8 тис. грн за спеціальним фондом.

Звіт про витрачання коштів Державного бюджету України Національною академією правових наук України за 2015 р.

Таблиця 1
(тис. грн)

6580000	Національна академія правових наук України				
Код економічної класифікації видатків	Показники	Загальний фонд		Спеціальний фонд	
		Затверджено кошторисом на рік	Касові видатки	Затверджено кошторисом на рік	Касові видатки
	Видатки – всього	26393,9	26296,9	5404,2	4995,2
	У тому числі:				
2000	Поточні видатки	26393,9	26296,9	5303,3	4987,4
2110, 2120	Оплата праці працівників з нарахуваннями на оплату праці	21466,3	21450,5	2408,3	2379,3
2200	Використання товарів і послуг	104,2	104,2	1545,6	1362,4
2250	Видатки на відрядження	12	11,9	59,6	50,1
2270	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	370,1	295,0	814,1	754,1
2800	Інші поточні видатки	1,0	0,01	419	400,5
2700	Соціальне забезпечення	4440,3	4435,3	56,7	41,0
3000	Капітальні видатки	–	–	100,9	7,8

Таблиця 2
(тис. грн)

Код економічної класифікації видатків	Найменування бюджетної програми	Загальний фонд		Спеціальний фонд	
		Затверджено кошторисом на рік	Касові видатки	Затверджено кошторисом на рік	Касові видатки
6581020	Наукова і організаційна діяльність президії Національної академії правових наук України	8902,8	8806,4	497,9	414,2
6581040	Фундаментальні дослідження, прикладні наукові і науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері законодавства і права, підготовка наукових кадрів, фінансова підтримка розвитку наукової інфраструктури	17491,1	17490,5	4906,3	4581
ВСЬОГО		26393,9	26296,9	5404,2	4995,2

Юридична громадськість сердечно вітає з 85-річним ювілеєм видатного вченого України в галузі кримінального процесу і криміналістики, талановитого педагога та організатора юридичної науки, доктора юридичних наук, професора, дійсного члена (академіка) Національної академії правових наук України, Заслуженого діяча науки і техніки України, Відмінника народної освіти України **Владлена Гнатовича Гончаренка.**

Народився Владлен Гнатович 7 січня 1931 р. у м. Златополі (нині – Новомиргород) Кіровоградської області. У 1954 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Працював слідчим в органах прокуратури Черкаської обл., прокурором слідчого відділу обласної прокуратури, науковим співробітником Київського НДІ судових експертиз. З 1962 р. почав працювати в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, де пройшов шлях від асистента, старшого викладача, доцента до професора, завідувача кафедри криміналістики. З 1987 по 1997 р. – декан юридичного факультету цього ВНЗ. У 1999–2000 рр. – професор, завідувач кафедри Інституту адвокатури при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. З 2000 р. – ректор Інституту Генеральної прокуратури України по підвищенню кваліфікації прокурорсько-слідчих кадрів і науково-практичних розробок з питань організації роботи на основних напрямах прокурорської діяльності. З 2002 по 2006 р. обіймає посаду професора, а з 2007 р. – завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики Академії адвокатури України.

У 1968 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Використання слідчим фотографічних і фізичних методів у розслідуванні та попередженні злочинів» (спеціальність 12.00.09), у 1981 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Методологічні проблеми використання даних природничих і технічних наук у кримінальному судочинстві» (спеціальність 12.00.09). Науковий ступінь доктора юридичних наук присуджено у 1982 р. Вчене звання професора присвоєно у 1985 р. Обраний академіком Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1993 р.

Опублікував понад 350 наукових праць, серед яких: «Науково-технічні засоби в роботі слідчого» (1972), «Основы применения кибернетики в правоведении» (у співавт., 1977), «Использо-

вание данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве» (1980), «Научно-технические средства в следственной практике» (1984), «Лазеры в криминалистике и судебных экспертизах» (у співавт., 1986, заг. ред.), «Криминалисты и криминалистика» (1989), «Коментар до Закону про вищу освіту» (у співавт., 2002), «Експертизи у судовій практиці» (у співавт., 2005, 2010, заг. ред.), «Як розкриваються злочини (криміналістика у питаннях і відповідях)» (1996), «Науковий коментар Кримінального кодексу України» (у співавт., 2001, 2005, 2008, 2009, заг. ред.), «Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України» (у співавт., 2003, 2006, 2007, заг. ред.), «Правознавство: Словник термінів» (у співавт., 2007), «Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України» (2008), «Криміналістика. Академічний курс» (у співавт., 2011), «Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар» (заг. ред., у співавт., 2012), «Експертизи у судочинстві України» (заг. ред., у співавт., 2015), «Судова психологія» (навч. посіб., 2015), «Теорія судових доказів» (навч. посіб., 2015).

Президент Малої академії правових наук при Академії адвокатури України, голова редакційної колегії «Вісника Академії адвокатури» та член редколегій п'ятьох наукових періодичних видань.

За видатні заслуги перед державою був нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (1997).

Президія Національної академії правових наук України та редколегія «Вісника Національної академії правових наук України» щиро вітають вельмишановного **Владлена Гнатовича Гончаренка** з ювілеєм та бажають йому доброго здоров'я, оптимізму, бадьорості духу, життєвої наснаги та творчого натхнення. Нехай Ваше життя буде сповнене радістю та щастям, повагою та підтримкою рідних, друзів і колег.

Виповнилося 60 років від дня народження відомого вітчизняного вченого-криміналіста, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, доктора юридичних наук, професора кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Володимира Андрійовича Журавля.**

Володимир Андрійович народився 7 березня 1956 р. у м. Дніпропетровську. Дитинство і юність пройшли у рідному місті, далі служба у Збройних Силах, навчання. У 1980 р. закінчив Харківський юридичний інститут імені Ф. Е. Дзержинського (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), де залишився працювати і пройшов шлях від асистента до професора (з 2001 р. і донині) кафедри криміналістики.

У 1984 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Допит по-

терпілого та використання його показань для побудови методики розслідування окремих видів злочинів», а у 1999 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Теорія та методологія криміналістичного прогнозування» (спеціальність 12.00.09). Вчене звання професора присвоєно у 2003 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2009 р.

За роки наукової діяльності В. А. Журавель опублікував одноособово та у співавторстві 180 наукових та навчально-методичних праць, серед яких 5 монографій, 8 науково-практичних посібників, 7 підручників, 3 енциклопедичних видання. До сфери його наукових інтересів входять проблеми загальної теорії криміналістики, криміналістичне прогнозування, тактико-психологічні основи досудового розслідування та провадження окремих слідчих (розшукових) дій, криміналістичні методики, юридична психологія.

До числа наукових праць В. А. Журавля належать, зокрема, такі: «Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування» (моногр., 1999), «Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів» (підруч., у співавт., 1998), «Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: учебник» (у співавт., 2001), «Криміналістика» (підруч., у співавт., 2001, 2004, 2005, 2008, 2016), «Настільна книга слідчого: Науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів» (у співавт., 2003, 2007, 2011), «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: науково-практичний посібник» (2005), «Криміналістична профілактика економічних злочинів: науково-практичний посібник» (у співавт., 2006), «Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики» (моногр., у співавт., 2006), «Міжнародна поліцейська енциклопедія»: у 10 т.: Т. 5. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій (у співавт., 2009), «Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник» (у співавт., 2009), «Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні» (моногр., у співавт., 2010), «Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції» (моногр., 2012), «Правова доктрина України» у 5 т. Т. 5 (моногр., у співавт., 2013), «Розслідування злочинів корупційної спрямованості: науково-практичний посібник» (у співавт., 2013), «Энциклопедия криминалистики в лицах» (у співавт., 2014), «Проблеми періодизації досудового розслідування» (2014), «Окремі методики в системі криміналістичних знань» (2015).

Член редакційних колегій збірників наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю», «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», «Вісник Національної академії правових наук України», «Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія юридична», Міжнародного науково-практичного юридичного журналу «Криміналіст першодрукований».

Заслужений працівник освіти України (2004), лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2003, 2006). Перемо-

жець XIII обласного конкурсу «Вища школа Харківщини – кращі імена» в номінації «Викладач професійно орієнтованих дисциплін» (2011). Нагороджений: медаллю «За служение закону и справедливости» (медаль Державина) (2010); Почесною грамотою Харківської обласної державної адміністрації за вагомий особистий внесок у розвиток освіти і науки, підготовку висококваліфікованих спеціалістів, багаторічну сумлінну працю та активну науково-педагогічну діяльність (2013).

Президія Національної академії правових наук України, колектив Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України та редколегія «Вісника Національної академії правових наук України» сердечно вітають шановного **Володимира Андрійовича Журавля** з ювілеєм та бажають йому міцного здоров'я на довгі роки, благополуччя, невичерпної енергії, сил та оптимізму, подальших творчих успіхів.

Виповнилося 60 років від дня народження відомого вченого України в галузі філософії права, проблем онтології, антропології та аксіології права, правового суспільства, проблем теорії права, методології правознавства, проблем соціальної філософії, доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, лауреата конкурсу Спілки юристів України на краще юридичне видання **Сергія Івановича Максимова**, який народився 21 лютого 1956 р. у с. Губарівка Богодухівського району Харківської області.

У 1978 р. закінчив Уральський державний університет та у 1996 р. – Національну юридичну академію України імені Ярослава Мудрого (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). З 1978 по 1982 р. працював у Харківському юридичному інституті на посаді асистента. З 1982 по 1985 р. навчався в аспірантурі Харківського державного університету ім. О. М. Горького (нині – Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна). З 1986 р. працює в Харківському юридичному інституті (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) на посадах асистента, старшого викладача, доцента. З 2003 р. – професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник, з 2010 р. – провідний науковий співробітник сектору проблем формування та функціонування органів державної влади відділу конституційно-правових проблем державного будівництва Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України.

У 1986 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук на тему «Роль відповідальності в процесі розв'язання

суспільних суперечностей», у 2002 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Правова реальність як предмет філософського осмислення». Науковий ступінь кандидата філософських наук присуджено у 1986 р., доктора юридичних наук – 2003 р. Вчене звання доцента присвоєно у 1991 р., вчене звання професора – у 2004 р. У 2011 р. обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України.

Основними напрямами наукової діяльності Сергія Івановича є філософія права, проблеми онтології, антропології та аксіології права, правового суспільства, правової культури та правосвідомості, проблеми теорії права, методології правознавства, історії правової думки, теорії конституціоналізму, проблеми соціальної філософії та державного управління.

Сергій Іванович Максимов є автором понад 240 наукових праць, з-поміж яких: «Правовая реальность: опыт философского осмысления» (2002), «Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз» (моногр., у співавт., 2004), «Проблеми модернізації політичних систем сучасності» (моногр., у співавт., 2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т.» Т. 1 (моногр., у співавт., 2008), «Правове виховання в сучасній Україні» (моногр., у співавт., 2010), «Філософія права: сучасні інтерпретації» (2010), «Конституція України. Науково-практичний коментар» (у співавт., 2011), «Філософія правового виховання» (навч. посіб., у співавт., 2012), «Правова доктрина України : у 5 т.» Т. 1 (у співавт., 2013), «Ukrainian Legal Doctrine: in 5 volums» Vol. 1 (in co., 2015) та ін.

Член двох спеціалізованих вчених рад у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, член редколегії міжнародного часопису «Проблеми філософії права», академічних збірників наукових праць «Проблеми законності», «Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"», юридичного журналу «Право України», член Міжнародної редакційної ради «Російського щорічника теорії права» (Санкт-Петербург), член Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії, член президії Всеукраїнської асоціації філософії права та соціальної філософії, член президії Харківського юридичного товариства, член координаційного бюро з проблем теорії держави і права відділення теорії та історії держави і права Національної академії правових наук України.

За видатні заслуги нагороджений Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України (2003, 2008), Почесною грамотою Спілки юристів України (2002), Почесною відзнакою Вищої ради юстиції (2012).

Президія Національної академії правових наук України та редколегія «Вісника Національної академії правових наук України» щиро вітають вельмишановного **Сергія Івановича Максимова** із ювілеєм та бажають йому успіхів у професійній діяльності, реалізації творчих задумів, оптимізму й благополуччя, сімейної злагоди та життєвої радості. Нехай натхненна праця приносить Вам лише задоволення.

Виповнилося 60 років від дня народження **Вячеслава Олександровича Навроцького**, відомого вченого України в галузі кримінального права України, забезпечення якості кримінального закону, кримінального та кримінального процесуального законодавства, доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, який народився 20 січня 1956 р. у м. Любешів Волинської області. Закінчив Львівський державний університет імені Івана Франка (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка) у 1978 р. Того ж року вступив до аспірантури Харківського юридичного інституту (нині Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Після закінчення аспірантури з 1982 по 1985 р. працював асистентом кафедри кримінального права і процесу Львівського державного університету імені Івана Франка. З 1985 по 1989 р. – старшим викладачем Львівської спеціальної середньої школи міліції МВС СРСР. У 1986 р. обраний депутатом Шевченківської районної ради м. Львова. З 1989 по 2002 р. працював у Львівському державному університеті імені Івана Франка доцентом кафедри кримінального права і процесу, заступником декана юридичного факультету, директором Правничого коледжу, науковим співробітником. З 2002 р. – декан юридичного факультету, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

Захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Уголовная ответственность за загрязнение водоемов» (спеціальність 12.00.08). У 1991 р. присвоєно вчене звання доцента. У 2000 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (спеціальність 12.00.08). Науковий ступінь доктора юридичних наук присуджено в 2001 р. Вчене звання професора присвоєно в 2002 р. Обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України в 2010 р.

Підготував 11 кандидатів та одного доктора юридичних наук.

Опублікував понад 220 наукових праць, серед яких: «Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (1999), «Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні» (у співавт., 2000), «Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз Кримінального кодексу України 1960 р. та 2001 р.» (2001), «Кримінальне право України. Загальна частина» (у співавт., 2002, 2004, 2008, 2009), «Кримінальне право України. Особлива частина» (у співавт., 2000, 2004, 2009), «Основи кримінально-правової кваліфікації» (2006, 2009), «Кримінальне право України в епоху глобалізації» (2010), підручник «Кримінальне право України. Загальна частина» (у співавт., 2011), «Кримінальне право України. Особлива частина» (у співавт., 2011), «Конститу-

ційно-правовий статус людини: можливості удосконалення в Україні» (кол. моногр., у співавт., 2012), «Уголовное право России. Общая и Особенная часть: учебник для бакалавров» (у співавт., 2013).

Член робочої групи Кабінету Міністрів України та відомчих комісій з підготовки Концепції боротьби з корупцією в Україні, змін до законодавства, спрямованих на гуманізацію кримінальної відповідальності, з розробки законодавства про відповідальність за кримінальні проступки, розробки кримінально-процесуального кодексу України.

Член науково-консультативної ради Верховного Суду України. Заступник голови вченої ради Львівського державного університету внутрішніх справ, член вченої ради Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Член редакційних колегій журналів «Підприємництво, господарство і право», «Наука і правоохорона», «Наукового вісника Львівського державного університету внутрішніх справ».

Президія Національної академії правових наук України і редакційна колегія «Вісника Національної академії правових наук України» щиро вітають **Вячеслава Олександровича Навроцького** з ювілеєм та бажають йому міцного здоров'я на довгі роки, благополуччя, невичерпної енергії, сил та творчого натхнення, нових звершень та подальших успіхів у багатогранній діяльності.

Пам'яті Василя Дмитровича Берназа

14 березня 2016 р. на 67-му році життя перестало битися серце визначного вченого-правознавця, фахівця у галузі кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та теорії оперативно-розшукової діяльності, талановитого педагога, доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, завідувача кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Міжнародного гуманітарного університету, Заслуженого діяча науки і техніки України **Василя Дмитровича Берназа**.

Він народився 4 липня 1949 р. у с. Іванівка Великомихайлівського району Одеської області. У 1975 р. закінчив Одеський державний університет ім. І. І. Мечнікова за спеціальністю «Правознавство». З 1975 по 1977 р. працював слідчим УВС Одеського міськвиконкому. З 1977 по 1979 р. – викладач юридичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова. З 1979 по 2010 р. працював у Одеському державному університеті внутрішніх справ викладачем, старшим викладачем, начальником кафедри криміналістики та професором кафедри. З 2010 р. – проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Міжнародного гуманітарного університету, з 2014 р. – завідувач кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Міжнародного гуманітарного університету.

У 1986 р. присуджено науковий ступінь кандидата юридичних наук, у 2004 р. – науковий ступінь доктора юридичних наук, вчене звання доцента присвоєно у 1995 р., а вчене звання професора – у 2006 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2011 р.

Автор понад 120 наукових праць, серед яких: «Методика расследования краж народно-хозяйственных грузов на морском транспорте» (1989), «Психология как средство решения задач следственной деятельности» (2003), «Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти)» (у співавт., 2005), «Криміналістика» (у співавт., 2009, 2011), «Стратегическое планирование при расследовании преступлений. Современное состояние и развитие криминалистики» (у співавт., 2012), «Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар» (у співавт., 2013), «Правова доктрина України: у 5 т.» (у співавт., 2013), «Правові основи фармацевтичної діяльності» (2014), «Прокурорский надзор в Украине» (у співавт., 2014) та ін.

Василь Дмитрович Берназ був членом спеціалізованих вчених рад Національного університету «Одеська юридична академія» та Харківського національного університету внутрішніх справ, членом редакційної ради «Наукового вісника Міжнародного гуманітар-

ного університету», редакційної колегії «Південноукраїнського правописного часопису».

Держава високо оцінила трудові здобутки Василя Дмитровича. Він нагороджений відомчими відзнаками та медалями Міністерства внутрішніх справ України.

Всі, кому довелось працювати з Василем Дмитровичем, знали його не лише як талановитого вченого та педагога, вимогливого керівника, а й як чуйного, щирого товариша, здатного завжди зрозуміти інших і прийти на допомогу. Звістка про його раптову смерть спричинила невгамовний біль усім, кому доля дарувала нагоду зустрічатися з цією чудовою людиною.

Президія Національної академії правових наук України, Південний регіональний центр НАПрН України та редакційна колегія «Вісника Національної академії правових наук України» глибоко сумують із приводу тяжкої втрати – смерті **Василя Дмитровича Берназа** та висловлюють свої щирі співчуття його рідним.

Світла пам'ять про визначного вченого та прекрасну людину назавжди збережеться у серцях тих, хто його знав.

ВИМОГИ

щодо оформлення наукових статей, які публікуються в збірнику наукових праць

«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ»

1. Статті подаються українською, російською чи англійською мовами, загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотації, ключові слова) не повинен перевищувати 15 сторінок.

2. Для публікації статті необхідно подати до редколегії:

– роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором (авторами) з позначкою про дату її надходження до редакції);

– електронний варіант статті (надіслати на електронну адресу редакційної колегії: **visnyk_naprnu@ukr.net)**;

– довідку про автора (співавторів) із зазначенням – ПІБ, посади та місця роботи, наукового ступеня, вченого звання та членства в Академії (за наявності), контактний номер телефону (мобільний, робочий), електронну адресу, розділ збірника, в якому доцільніше розмістити статтю;

– якщо автор не має наукового ступеня, додатково – рецензію кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності та витяг з протоколу засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку;

– фотографію автора (співавторів) статті форматом 4×5,5 з розширенням *.jpg, якості 600×600 dpi;

– ліцензійну згоду на публікацію (за наявності співавторів – спільну за підписами усіх авторів) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях (автори дають спільну письмову згоду на публікацію матеріалу саме у «Віснику Національної академії правових наук України»), яка подається в роздрукованій та в електронній (відсканована) формах.

3. Технічні вимоги до статті:

– параметри сторінки: розмір паперу – книжковий; поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см; ліве – 2,5 см;

– для набору тексту використовується шрифт Times New Roman (кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1,25 см);

– на початку статті ліворуч ставиться індекс УДК;

– у верхньому правому куті подаються прізвище та ім’я (скорочено) автора (співавторів, не більше 2-х), вчене звання, науковий ступінь, членство в Академії (за наявності), точна назва посади та місця роботи (повна назва кафедри або іншого структурного підрозділу без абревіатур);

– нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті;

– перед текстом подається анотація до статті українською мовою (50–100 слів, шрифт – 12, курсив, інтервал – 1,5) із ключовими словами (5–10 слів);

– текст статті;

– анотації російською мовою (50–100 слів, шрифт – 12, прямий, інтервал – 1,5) та англійською мовою (3000 тис. знаків, шрифт – 12, прямий, інтервал – 1,5) із ключовими

словами (5–10 слів). Анотації повинні містити прізвище та ім'я автора, вчене звання, науковий ступінь, членство в Академії (за наявності), посаду та місце роботи, назву статті. При цьому анотація англійською повинна відповідати такій структурі: **постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, мета дослідження, основна частина, висновки та перспективи розвитку.**

Анотація має лаконічно описувати авторські результати та висновки, а не загальну ситуацію, що стосується проблеми. Ключові слова мають бути максимально специфічними, слід уникати загальної термінології.

4. Структура статті повинна відповідати постанові президії Вищої атестаційної комісії України №7-05\1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

Загальні вимоги до структури тексту наукової статті: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **актуальність теми дослідження**; **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; **формулювання цілей статті** (постановка завдання); **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; **висновки** з даного дослідження і перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямі.

5. Список використаних джерел наводиться в кінці статті (шрифт Times New Roman, кегль – 14). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках. Кількість джерел у використаних матеріалах повинна бути не менше 5 та не перевищувати 15 позицій. Усі статистичні дані, цитати мають бути підкріплені та закінчуватися посиланнями на джерела. У списку літератури слід уникати посилань на газети, виробничі журнали, підручники, навчальні посібники і власні публікації авторів. Редакційна колегія рекомендує у списку літератури посилатися на статті з наукових збірників з глобальними індексами цитування (Scopus, Web of Science).

Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 та відповідно до вимог ВАК України за формою 23 (Бюлетень ВАК. – 2009. – № 5).

6. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р. № 55 необхідно здійснювати міжнародну транслітерацію списку використаних джерел.

Стаття приймається на розгляд та передається на внутрішнє рецензування тільки за наявності повного пакета документів та повних авторських даних. Матеріали, що надходять для публікації у журналі, проходять анонімне рецензування з боку членів редакційної колегії збірника наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України» та рекомендуються до друку. Стаття публікується за наявності позитивної відповіді 2-х рецензентів.

Висловлені у статтях думки та пропозиції не завжди можуть збігатися з точкою зору редакційної колегії. Відповідальність за достовірність інформації у статтях, точність назв, статистичних даних, прізвищ та цитат несуть автори статей. Редакція зберігає право на незначну літературну правку текстів та скорочення зі збереженням авторського стилю й головних авторських висновків. Надані матеріали не повертаються та не можуть бути надруковані в інших виданнях.

У випадках виявлення плагіату відповідальність несуть автори наданих матеріалів.

Адреса: м. Харків, вул. Пушкінська, 70.
Тел. (057) 707-79-89
Електронна пошта: visnyk_naprnu@ukr.net

Збірник наукових праць

Вісник Національної академії правових наук України

№ 1 (84) 2016

Відповідальний за випуск *О. В. Петришин*

Редактор *С. Пашинська*
Коректор *Н. Шестьора*
Комп'ютерна верстка *О. Сенько*

Підписано до друку з оригінал-макета 31.03.2016.
Формат 70×100 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 14,02. Обл.-вид. арк. 11,5. Вид. № 1432.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80